

KORUNK

DEMOKRACIA — EGYSÉG • ÚJ
AGRÁRFORRADALOM — ÚJ AG-
RÁRTÖRVÉNYHOZÁS • FIATAL
KÉPZŐMŰVÉSZEK ÉS A „MÉDI-
UM” • REFLEKTORFÉNYBEN AZ
EMLÉKEZÉS • SOK ARCÚ HANG-
ZÁSVILÁG • KI, HOL, MIT? •
A MAROSVÁSÁRHELYI BOLYAI
FARKAS LÍCEUM 425 ÉVES •
ION VLAD AGÂRBICEANU-ESZ-
SZÉJE • EGY KORSZAK REGÉ-
NYE (BÁNFFY MIKLÓS TRILÓ-
GIÁJÁRÓL) • • • •

1982 • 11

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XLI. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM • 1982. NOVEMBER

* * * A demokrácia és az egység nevében 817

LUPÁN ERNŐ—SIPOS ISTVÁN • Új agrárforradalom — új agrártörvényho-
zás 819

AUREL GURGHIANU • Túl, Nyomok (versek — Veress Zoltán fordításai) 823
CSÁVOSSY GYÖRGY • Szerelem (vers) 823

ION IRIMIE • A politikai információ sajátosságairól (Komáromi Béla fordí-
tása) 824

GÁLL ERNŐ • Írástudók árulása — ragaszkodás az identitáshoz (Az elidegenedés
régioiban II.) 826

FABIÁN ERNŐ • Egy korszak regénye — mely „abból állt, amit elmulasztott” 835
ION VLAD • „A gyertyavilág” (avagy élet és halál szertartásban elbeszélve —
Szilágyi Júlia fordítása — Kezesség) 841

ALEXANDRU CUCU • Elmenekültem, Hasztalanul (versek — Veress Zoltán
fordításai) 845

RÓNAI ADÁM • Sokarcú hangzásvilág 846

CHIKÁN BALINT • Fiatalképzőművészek és a „Médium” 848

JEGYZETEK

ANISZI KÁLMÁN • Nyomot hagyni magunk után 855

FÓRUM

SZÖCS ISTVÁN • Ki, hol, mit? 856

HAZAI TÜKÖR

KOVÁCS ÉVA • Táplálkozási kultúra Dobrán 860

KATEDRAKÖZELBEN

M. REINHART ERZSÉBET • Gyermekirodalom és mass media 866

TÜROS ENDRE • Helyszin, foglalkozások, hősök — az olvasókönyvekben 869

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

TONK SÁNDOR • A marosvásárhelyi Bolyai Farkas Liceum 425 éves múltjá-
ból 871

SPIELMANN JÓZSEF • Knöpfler Vilmos hagyatéka 877

SZABADEGYETEM

KESZI-HARMATH SÁNDOR • Az élelmiszeripar mezőgazdasági integrációja 880

KISS ERVIN • A fertőző betegségek jelene és jövője 889

TAMÁS LAJOS • Gyepgazdálkodás vagy takarmánytermesztés? 884

SZEMLE

BERNÁD ÁGOSTON • Találkozás a történelemmel 887

HORVÁTH SZ. ISTVÁN • Ostromok és kísérletek 889

MANDICS GYÖRGY • A Nap jegyében 891

LÁTÓHATÁR

P. J. A.: Számítógép a következő száz évben (Umschau in Wissenschaft und
Technik) 893; V. T. V.: Reflektorfényben az emlékezés (Psychology today) 895

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Adorjáni Endre, Ady József, Baróti Ádám, Damó István, Diénes Attila, György
Albert, Jakobovits Márta, Lokodi András, Moldvay Katalin, Nemes Katalin, Virgil
Salvanu, Vincefi Sándor

KORUNK

ALAPÍTÓTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Bácz Győző

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Móccok útja 3. — Telefon: 2 18 36

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

A demokrácia és az egység nevében

Az államélet, a széles körű demokratikus gyakorlat, a dolgozó tömegek közéleti tevékenységének újabb fontos eseményére került sor: november 21-én az állampolgárok képviselőket választottak a helyi államhatalmi és államigazgatási szervekbe községi, városi és municípiumi szinten. Növelte az esemény jelentőségét az a tény, hogy a választásokat a párt országos konferenciája, valamint a köztársaság kikiáltásának 35. évfordulója előtt tartották meg. Mindezeket az eseményeket szoros ideológiai egységbe foglalja, szerves folyamattá egészíti az összes dolgozóknak az az erőfeszítése, hogy a pártkonferencia küszöbén, a pártprogram, a XII. kongresszus határozatainak szellemében, Nicolae Ceaușescu elvtárs személyes útmutatásainak megfelelően fokozott mértékben részt vegyenek a szocialista építés kitalálásának művében.

A választások előkészítése során A Szocialista Demokrácia és Egység Frontja felhívást intézett minden választójoggal rendelkező állampolgárhoz, az ország egész népéhez, hogy „Szavazzon jelöltjeire, juttassa kifejezésre ezúton is elhatározását, hogy szorosan felzárkózza a párt köré, Nicolae Ceaușescu elvtárs — a népünk alapvető érdekeit és törekvéseit kifejező ember — köré, munkálkodjék a haza szocialista fejlesztési programjának valóra váltásáért, a széles néptömegek életszínvonalának szüntelen emeléséért, a szabad, szuverén és független szocialista Románia még erőteljesebb kibontakozásáért a béke és a szabadság körülményei között!” Hazánkban az állampolgárok abban a tudatban járulnak az urnákhoz, hogy soraikból a legjobbakra, élen járó munkásokra, földművesekre, értelmiségiekre szavaznak, azokra, akik korra, nemre, nemzetiségre való különbség nélkül eddig is kiérdemelték dolgozó társaik tiszteletét, bizalmát, mert legjobb tudásuk szerint tevékenykedtek az előző választások óta eltelt időszakban folytatott iparosítási politika közismert eredményeiért, a gazdasági hatékonyság, a termékminőség szakadatlan javításáért, a nemzeti vagyoni gyarapításáért. Tudják, hogy szavazatukkal ezeket az eredményeket erősítik, újabb lépést tesznek azon az úton, amelyen haladva „A román ipar jelenleg 50-szer annyit termel, mint 1938-ban, a dolgozó személyzet létszáma [...] több mint 5-szörösen, az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem csaknem 11-szeresen növekedett”. A mezőgazdaság vonatkozásában ez a — szavazatukkal szentesített — út a széles kibontakozó agrárforradalom útja, az erős műszaki-anyagi alap megteremtéséé, a gépesítés és a kemizálás, a nagyszabású öntözési program megvalósításáé. Beszédes számok bizonyítják járhatóságát; csupán a mezőgazdasági termelés 3,5-szerese lett az 1950. esztendeinek.

Jelentékeny mértékben járultak hozzá a helyi államhatalmi szervek, a municípiumi, városi és községi néptanácsok a társadalmi fejlődéshez, a kulturális fel-emelkedéshez, ahhoz például, hogy „1981-ben 74,3 milliárd lejre emelkedtek az állami költségvetésből eszközölt szociális-kulturális kiadások”.

Felhívásában A Szocialista Demokrácia és Egység Frontja megfogalmazta azt a célkitűzést, amelyben a közigazgatási szervekre nagy szerep hárul: „következőt megvalósítani a jelenlegi ötéves terv beruházási programját”, és ennek egyik alapfeltétele az, hogy „az összes dolgozók mint a termelőeszközök tulajdonosai, termelők és munkájuk hasznélvezői cselekvően részt vegyenek a termelőegységek vezetésében”. A megválasztott községi, városi és municípiumi képviselők figyelmének ki kell terjednie arra is, hogy a szükségletek arányában kiszélesedjék a kisipari és kézműipari egységek hálózata, javuljanak a szolgáltatások, magasabb szintre emelkedjék a lakosság igényeinek kielégítése. „A néptanácsok, az összes képviselők elsőrendű és állandó célkitűzései közé tartozik a példás város- és községgazdálkodás, a településgazdálkodás, a lakosság jó ellátása mezőgazdasági élelmiszerekkel és iparcikkkel — az önellátás széles körű fejlesztése és határozott érvényesítése útján.”

A szocialista demokrácia intézményes kereteit teljes mértékben kiaknázva biztosítani kell és lehet minden állampolgár, a megyék, városok és községek lakosainak cselekvő részvételét a fejlesztési és rendezési program végrehajtásában mind a döntéshozatal, mind pedig a gyakorlat, az ügyintézés szintjén az összes gazdasági és szociális probléma megoldásában. A szocialista állam alkotmány szavatolta alapelve a széles körű demokratikus részvétel a közügyekben. A választási felhívás ezt az alapelvet hangsúlyozta, amikor emlékeztette a választókat, hogy élniük kell jogaikkal „a községi és városi államhatalmi szervek tevékenységének ellenőrzésében, támogatva a szerveket, hogy példásan ellássák hatáskörüket és teljesítsék feladataikat”.

A szocialista civilizáció a demokrácia magasabb rendű formája, a termelési és társadalmi viszonyok forradalmi megváltoztatásának, az életnek és a munkának, az emberi kapcsolatoknak az az új minősége, amelyben a legfejlettebb emberi öntudatból fakadó erkölcsi értékek határozzák meg a társadalom tagjainak együttműködését. Az a mandátum tehát, amellyel a dolgozók mint választó és választható állampolgárok felruházták képviselőiket, természetesen magában foglalja a pártfőtitkárnak az októberi plenárison elhangzott intelmét: „Minél felelősségteljesebb valakinek a munkája, annál inkább kötelessége állandóan vigyázni a törvények, a párt- és állami határozatok betartását!”

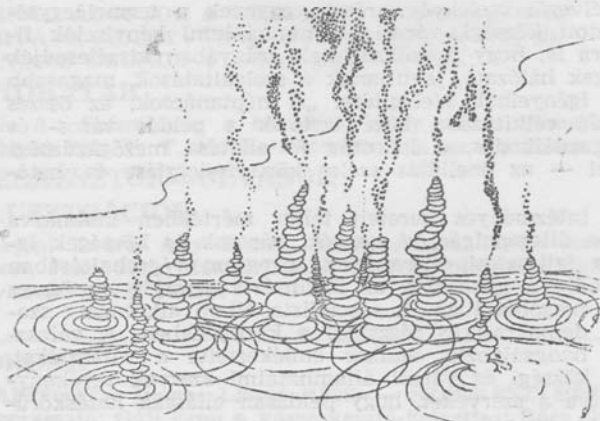
Az új minőség stratégiája elválaszthatatlan összefügg a szocialista demokrácia tökéletesítésével, mindig az adott, az elért fejlődési szakasz követelményeire igazodik, feltételezi a meghaladott szakasz fogyatékosságainak leküzdését, dinamikus folyamatként érvényesíti a szocialista demokrácia intézményes kereteinek funkcionalitását, szakadatlanul szembesíti az elveket a vezetés, szervezés és irányítás gyakorlatának módszereivel. Ez a demokrácia az öngazgatás és a reprezentativitás egységén alapszik, kizárja az elért eredmények abszolutizálását; jellemző vonása az állandó önmeghaladásra törekvés, mert olyan emberi viszonyokat tükröz, amelyek az eszményi méltányosság célképzetére irányulnak, tehát maguk is mindig tökéletesítendőek. Politikai-társadalmi hatékonyságát kiteljesítésének és elmélyítésének körülményei határozzák meg, előfeltétele pedig a dolgozóknak a közügyekben való tevékeny, közvetlen és minden megkülönböztetést kizáró módja és mértéke.

A tömegek kritikai, építő és alkotó hozzájárulása az ország gazdasági-társadalmi fejlesztéséhez, a párt XII. kongresszusán elfogadott programhoz kifejezésre jut abban is, hogy a dolgozók milliói, munkások, parasztok, értelmiségiek alkotják a demokratikus vezetés kimeríthetetlen tartalékát, közülük kerülnek ki azok a vezetésre termett, fejlett öntudattal és magas szakmai képzettséggel rendelkező káderek, akik problémaérzékenységük, felelőségérzetük érdemén tekintélyüket, képességeiket a közösségi érdek szolgálatában kamatoztatják. A néptanácsok illetékességének fokozottabb érvényesítése a községek, városok, municípiumok sokoldalú fejlesztésének megvalósításában a XII. kongresszus dokumentumai alapján kidolgozott tervek szerint arra int, hogy az öngazgatás egyik specifikus módja éppen a területi-közigazgatási egységek vonatkozásában jut kifejezésre. Mint a képviselői demokrácia szervei éppen a néptanácsok hivatottak a közvetlen demokrácia működőképességét a gyakorlatban bizonyítani. Ezt a gondolatot fejezi ki az a felhívás, amelyet az RKP Központi Bizottsága októberi plenáris ülésének plenumán a párt főtitkára az ország népéhez intézett:

„Használjuk fel a választási kampányt, a választásokat a néptanácsi tevékenység javítására, a különböző gazdálkodási-közművesítési problémák, az önellátási problémák jobb körülmények közötti megoldására, a néptanácsok és a dolgozók kapcsolatainak megerősítésére, hogy a néptömegek vállaljanak részt gazdasági-társadalmi fejlődésünk összes problémáinak megoldásából!”

Ez a felszólítás egyben a frissen megválasztott képviselők tennivalóit is meghatározza, munkatervüket, tevékenységük fő irányát jelöli ki.

KORUNK

Virgil Salvanu: Szándékok

Új agrárforradalom — új agrártörvényhozás

A párt átfogó vezető- és szervezőtevékenységének, a dolgozó parasztság hozzáállásának eredményeként, 1962. április 27—30. között megtartott ülészakán a Nagy Nemzetgyűlés szentesítette a mezőgazdaság szövetkezetesítésének befejezését. Az azóta eltelt húsz esztendő több szakaszos mennyiségi felhalmozást és lényeges minőségi változást hozott szocialista alapokon fejlődő falvaink életébe, a mezőgazdaság műszaki-anyagi alapjai és szervezeti formái tekintetében. E fejlődést segítette sajátos eszközeivel az agrártörvényhozás, amely kezdeti heterogén jellegtől fokozatosan megválva egyre egységesebben biztosítja a mezőgazdasági feladatok megvalósításához szükséges jogi keretet. A következőkben az agrárpolitika—agrárgazdaság—agrártörvényhozás hármasságának néhány fontos jogi vetületével kívánunk foglalkozni az új agrárforradalom tükrében.

„Olyan nagy hozamú mezőgazdaságot kell létrehoznunk, amely teljes mértékben fedezze a lakosság szükségleteit, egyre nagyobb mértékben járuljon hozzá a mezőgazdaság fejlesztéséhez, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom felépítéséhez” — hangzott Nicolae Ceaușescu elvtárs az RKP Központi Bizottsága 1981. szeptember 9—10-én tartott munkatanácskozásán.

Jelenlegi öt éves tervünk egyik kiemelt fontosságú feladatára utalt a párt főtitkára. Teljesítése érdekében a mezőgazdaságnak minden eddiginél nagyobb figyelmet kell szentelnie a termelés, a munkatermelékenység, a műszaki színvonal, a gazdasági hatékonyság fokozására. Csakis ez eredményezheti az egész mezőgazdasági terület teljes hasznosítását, a műszaki-anyagi alap ésszerű felhasználását, a munkaerő és a szakemberek tevékenységének megszervezését, a legelőrehaladottabb munkamódszerek és tapasztalatok általánosítását az összes termelőegységekben, a követelményeknek megfelelően.

E mélyreható, bonyolult folyamatban, a gazdaságirányítás más eszközei mellett igen jelentős szerep hárul a szocialista jogra, törvényhozásunkra. Az agrárforradalom véghezvitelében a jogi szabályozás nélkülözhetetlen. Ez a jog gazdasági meghatározottságából következik, és abból a szerves kapcsolatból, amely a gazdasági élet jelenségei és a törvényi szabályozás között fennáll. Társadalmunkban ugyanis a jog a gazdasági alapra épül, s így elválaszthatatlan az azt alkotó termelési viszonyoktól. Lényegében e viszonyok jellege és tartalma határozza meg a jogszabályok, valamint a jogintézmények jellegét és tartalmát. Ezért az új agrárforradalomnak — amely a termelési viszonyok keretében zajlik le — elkerülhetetlenül ki kell alakítania a saját jogi felépítményét.

Ugyanerre a következtetésre jutunk, ha abból a tényből indulunk ki, hogy a jog mindenkor alapvető funkciója, egész létének értelme és célja a társadalmi, s ezek keretében a gazdasági viszonyok rendszerének szabályozása. Következésképpen nem lehet passzív felépítményelem, amely csupán tükrözi az őt alakító gazdasági alap fő vonásait, hanem közvetlenül visszahat rá mint a jogi szabályozás tárgyának meghatározójára. Szocialista társadalmunkban ez a párt, illetve az állam gazdaságpolitikájának megfelelően, annak megvalósítása érdekében történik, és a meglévő termelési viszonyok alakításában vagy pedig újjak létrehozatalában nyilvánul meg. S mivel mindez kétségtelenül érvényes az országunk mezőgazdaságában létező termelési viszonyokra is, nyilvánvaló, hogy az új agrárforradalom kibontakoztatása elképzelhetetlen a jogi eszközök széles körű felhasználása nélkül.

Bonyolultabb kérdés, hogy miként alakítható ki az új agrárforradalom sajátos jogi kerete? Ehhez tudnunk kell, hogy az új agrárforradalom alapvető sajátosságai közé tartozik a folytonosság, vagyis az eddigi eredmények továbbvitele, nem pedig azok megtagadása. Mindaz, ami bevált a gyakorlatban és bebizonyította életképességét, illetve további lehetőségeit, alapul szolgál az új intézkedések foganatosításában. A törvénykezési keretekre ugyanez jellemző: nem kizárólag új, addig soha sem létezett jogszabályok alkotják, az új agrárforradalom kezdeté ugyanis nem jelentette egyben a mezőgazdaságra vonatkozó minden rendelkezés érvénytelenítését. Ez természetesen nem véletlenszerű „túlélés”, a meglévő

jogszabályok „megtürését“ jelenti, hanem tudományos szelekciót, ama jogszabályok átvételét, amelyek előkészítették az új agrárforradalomra való áttérést, illetve az újonnan foganatosított rendelkezésekkel együtt lehetővé teszik megvalósítását. A legfontosabb szerepet ebben a vonatkozásban az utóbbi két ötéves tervidőszak alatt egyre határozottabban körvonalazódott *egységes agrártörvényhozás* játszotta.

Amikor egységes agrártörvényhozásról beszélünk, nem áll szándékunkban azt állítani, hogy ennek megjelenése előtt a mezőgazdasági termelési viszonyokat nem szabályozták jogilag. Ilyen agrártörvényhozás létezett, csak hogy — és ez a lényeges — nem volt egységes, megszolgált a termelőeszközök feletti tulajdonforma szerint. Más szóval: az állami tulajdonon alapuló mezőgazdasági viszonyokat leginkább a közigazgatási és a földjoghöz tartozó előírások szabályozták, a szövetkezeti tulajdon meghatározta viszonyokra a szövetkezeti jog, a magántermelők egyéni tulajdonára pedig a polgári jog szabályait alkalmazták. Tehát ugyanazon nemzetgazdasági ágra több jogág vonatkozott, ami ugyan kellőképpen kihangsúlyozta a különböző mezőgazdasági szektorok sajátosságait, de nem kerültek előtérbe a közös vonások, vagyis éppen az, ami az egész mezőgazdaságra jellemző. Ez pedig kedvezőtlenül hatott a különböző termelőegységek, szektorok közötti együttműködésre.

Akkor kezdett e hiányosság egyre nyilvánvalóbbá válni, amikor a párt agrárpolitikájának központi tétele az a felfogás lett, hogy a mezőgazdaság egésze — függetlenül a keretében létező tulajdonformáktól — a szocialista nemzetgazdaság alapvető ágát alkotja, tehát az előtte álló feladatok megvalósítása az összes termelők közös ügye. Együttműködésük elmélyítése, erőfeszítéseik összehangolása következtetésképpen elsőrendű fontosságú. Ez tette szükségessé olyan jogszabályok életbe léptetését, amelyek — anélkül, hogy hatályon kívül helyezték volna a közigazgatási, a szövetkezeti, a polgári meg a földjogi előírásokat, vagy figyelmen kívül hagyták volna a különböző mezőgazdasági szektorok sajátosságait — egységesen szabályozzák a nemzetgazdaság eme alapvető ágában folyó termelőtevékenységet s az elosztást, kellőképpen kihangsúlyozva a közös feladatokat, és megteremtve a szükséges keretet azok teljesítéséhez.

Az egységes agrárpolitikának megfelelő egységes agrártörvényhozás kezdetét a mezőgazdasági termelés és munka megszervezéséről szóló 4/1970. számú törvény kidolgozásától és életbe léptetésétől számítjuk. Központi előírása, hogy a termelés hatékonyságának növelése a szakminisztérium és az összes mezőgazdasági termelők közös feladata. Egységesen állapítja meg a munkaszervezés alapvető normáit, illetve a munkálatok agrotechnikai, zootechnikai, állategészségügyi előírásai betartásának, a feladatok időre történő elvégzésének az egész mezőgazdaságra érvényes szabályait. Ugyanakkor kimondja, hogy az állami mezőgazdasági vállalatok dolgozóinak, a termelőszövetkezetek tagjainak, az egyéni termelőknek, a központi és a helyi mezőgazdasági szervezeteknek, szakembereknek, a mezőgazdaságban tevékenykedő minden személynek elsőrendű feladata a rend és a fegyelem megerősítése.

E törvény hatályba lépése után, 1971. január 25-én az Allamtanács elfogadta a Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Minisztérium megszervezésére és működésére vonatkozó 14. számú törvényerejű rendeletet. Vizsgálódásunk szempontjából sokatmondó, hogy előírta: az említett minisztérium a közigazgatás ama központi szerve, amelynek hatásköre és felelőssége kiterjed az ország egész mezőgazdaságának irányítására és fejlesztésére. Kiemelt feladata ezért hatékonyan elősegíteni nemcsak az állami, de a szövetkezeti termelőegységek folyamatos megerősödését is.

Ugyanez évben jelent meg a takarmányalap termelésével és ésszerű felhasználásával foglalkozó 22/1971. számú törvény, amely ugyancsak általános érvényű rendelkezéseket tartalmaz, és előírja a takarmánytermelés megszervezésének, valamint a takarmányok felhasználásának egységes szabályait, amelyeket minden mezőgazdasági termelő köteles betartani.

1974-ből több fontos jogforrás is származik. Elsőnek említjük a március 29-i, 6. számú törvényt, amely a néptanácsoknak a mezőgazdasági termelés vezetésével kapcsolatos hatáskörét és felelősségét taglalja. Jellemzője az említett hatáskör és felelősség kiszélesítése annak érdekében, hogy az államhatalom helyi szerveiként a néptanácsok hatékonyabb irányító-szervező szerepet tölthessenek be a hatáskörükbe tartozó területi-közigazgatási egységek mezőgazdasági termelésének irányításában. E törvény ugyanakkor tartalmazza a munkaszervezéssel kapcsolatos egységes érvényű szabályokat is, amelyek felváltották az előzőekben említett 4/1970. számú törvény túlhaladott előírásait.

A *Hivatalos Közlöny* 1974. július 29-i 105. számában tették közzé a 11. számú, gyümölcsstermesztési törvényt, amelynek 1. szakasza kimondja: „Románia Szocialista Köztársaságban a gyümölcsstermesztési állomány megtartása és fejlesztése, az ültetvények biológiai értékének és termelési potenciáljának növelése minden gyümölcsfa bírláló szocialista szervezetnek és hazánk lakosainak kötelessége.” Ennek

megfelelően, részletesen szabályozza a gyümölcsstermesztési állomány, a gyümölcs-stermesztés fejlesztésének irányítását-ösztönzését, az egységes felelősségrendszerét.

Fontos előrelépést jelentett e mind gazdagabbá és árnyaltabbá váló jogalkotási folyamatban a földalapról szóló, 1974. október 29-i, 59. számú törvény. Vezérgondolata ekképpen fogalmazódik meg az 1. szakaszban: „A Románia Szocialista Köztársaság területén levő összes földek, függetlenül rendeltetésüktől vagy attól, hogy kinek a tulajdonában vannak, Románia Szocialista Köztársaság egységes földalapját alkotják, olyan nemzeti vagyont, amelyet az egész nép érdekeivel összhangban kell használni, oltalmazni és javítani.” Következésképpen: „A földalap teljes hasznosítása, oltalmazása és javítása az államhatalom és az államigazgatás szerveinek, a területek bármilyen jogcímű bírlalóinak, valamint hazánk valamennyi állampolgárának elsőrendű kötelessége.” Hogy eme elsőrendű kötelesség mennyire időszerű az új agrárforradalom körülményei között, arra világosan utalt a párt főtákkára a mezőgazdasági dolgozók II. kongresszusán, amikor hangsúlyozta: „teljes határozottsággal kell küzdeni a földparazlítás, a felelőtlen földkihasználás ellen — hiszen a föld a mezőgazdasági termelés meghatározó tényezője, gazdasági és társadalmi fejlődésünk egyik döntő eszköze. Minden talpalatnyi föld teljes mérvű és lehetőleg lehetőkényebb kihasználása mindazokra tartozó probléma, akik ilyen vagy olyan formában mezőgazdasági területtel rendelkeznek.” Az 59/1974. számú törvénynek a föld maradéktalan megmunkálására vonatkozó és minden egyes mezőgazdasági termelőre érvényes előírásai, bár megelőzték az új agrárforradalom kezdetét, tökéletesen megfelelnek az általa támasztott követelményeknek.

Ugyanez mondható a Nagy Nemzetgyűlés által 1975. december 14-én elfogadott 40. számú törvényről is, amely megállapítja az állattenyésztés és -nemesítés egységes normáit. Mind a szocialista — állami és szövetkezeti — mezőgazdasági egységek, mind az egyéni termelők céljaul tűzi ki az állatállomány növelését, az állatok termelőképességének javítását, az állattenyésztés részarányának emelését.

Szocialista demokráciánk elmélyítésének jelentős mozzanatát szentesítette az egységes agrártörvényhozáshoz tartozó 31/1977. számú törvény: az Országos Mezőgazdasági, Élelmiszeripari, Erdőgazdasági és Vízgazdálkodási Tanács létrejöttét. Alapjául a Román Kommunista Párt programja szolgált, amely előírja a gazdasági és társadalmi élet minden területén létező szervezeti keret tökéletesítését oly módon, hogy lehetővé váljék a széles néptömegek tevékeny részvétele a nemzetgazdaság fejlesztésére vonatkozó pártpolitika kidolgozásában és valóra váltásában. Ilyen szempontból a szocialista mezőgazdasági egységek vezető tanácsai, az egész parasztság, az élelmiszeripari, erdőgazdasági és vízgazdálkodási dolgozók tanácsai kongresszusának intézményesítése kiemelt fontosságú eseménynek számít; megteremtette annak konkrét lehetőségét, hogy minden mezőgazdasági dolgozó bekapcsolódhassék a termelés fejlesztését célzó határozatok kidolgozásába és foganatosításába. Megjegyzendő, hogy mind a parasztság kongresszusa, mind az Országos Mezőgazdasági, Élelmiszeripari, Erdőgazdasági és Vízgazdálkodási Tanács a központi szervek sorába tartozik, hatáskörük pedig minden egyes termelőre kiterjed.

Helyi szinten ez a feladat az RKP KB 1979. február 1-i plenáris ülésének határozata alapján megalakított egységes agráripari tanácsokra hárul. Tevékenységük jogi keretét az Államtanács 1979. december 28-i 32. számú törvényerejű rendelete alkotja, amely biztosítja az állami és a szövetkezeti mezőgazdasági egységek közös és hatékony irányítását, erőforrásainak ésszerű és hiánytalan kiaknázását, működésük egységes alapon történő megszervezését mindannyiuk azonos célja — a mezőgazdasági termelési terv maradéktalan teljesítése — érdekében. E törvényerejű rendelet meggyőző példát szolgáltat arra, hogy teljes mértékben lehetséges jogi szabályozás útján ténylegesen elősegíteni a különböző mezőgazdasági szektorok együttműködésének elmélyülését, megteremteni tevékenységük szoros egybefonódásának, egymás kölcsönös kiegészítésének, a magas hozamok elérésének egyaránt előnyös feltételeit. Kellőképpen bizonyítja azt a tényt is, hogy az egységes agrártörvényhozás célja nem az egyes tulajdonformák eltörlése, erőltetett egybeolvasztása, hanem épp ellenkezőleg: megerősítésük külön-külön és együtt — tehát végső soron a mezőgazdasági termelés egészének hatékonyabbá tétele. Nyilvánvaló, hogy az új agrárforradalom kezdete az egységes agrártörvényhozás továbbfejlődését, a jogalkotás megélénkülését eredményezte. A fentebb ismertetett törvényekből és rendelkezésekből kiindulva a törvényhozás újabbakat léptetett életbe, nem annyira mennyiségileg, mint inkább minőségileg gyarapítva az új agrárforradalom jogalapját.

Ebből a szempontból szükségesnek látszik megemlíteni a 10/1980. számú törvényt és az 115/1980. számú törvényerejű rendeletet, amelyek a mezőgazdasági termékek — termelői, szerződéses és felvásárlási — árának a gazdaságosság elve szerinti aktualizálását és jobb egyeztetését célozzák, megállapítva az egész mező-

gazdaságra vonatkozó árakat. Úgyszintén jelentősen elősegíti az új agrárforradalom sikeres kibontakozását a 13/1980. számú törvény, amely szabályozza a lakosság hús-, tej-, zöldség- és gyümölcscellátásához szükséges források megyék szerinti megteremtését, elosztását és felhasználását. Ez a törvény, valamint az 1981. október 17-én elfogadott 313. számú törvényerejű rendelet a területi öngazdátás és önellátás erősítése, a lakosság jobb élelmiszerellátása érdekében rendelkezéseket tartalmaz a mezőgazdaságban foglalkoztatott valamennyi munkaerő ésszerű felhasználására vonatkozóan. Előírják, hogy a néptanácsoknak kötelessége biztosítani a mezőgazdaság egységes vezetését azokban a területi-államigazgatási egységekben, ahol tevékenységüket kifejtik, következetesen tiszteletben tartva a munkásöngazdátás és az önálló gazdasági-pénzügyi ügyvitel, azaz az új gazdasági-pénzügyi mechanizmus elveit. Ismételten bebizonyosodik tehát, hogy pártunk agrárpolitikájának középpontjában az egységes szocialista mezőgazdaság megteremtése áll, amely az állami és szövetkezeti szektornak a lakosság gazdasági érdekazonosságát kifejező szoros együttműködésén alapszik.

Megemlítendő még egy jellemző és újszerűsége miatt érdekes példa. Közvetlenül az új agrárforradalom meghirdetése után az elsőként foganatosított intézkedések között jelent meg az Államtanács 390/1980. számú törvényerejű rendelete, amely minőségileg új alapokra helyezte a mezőgéppállomások, valamint az állami és szövetkezeti egységes agrárpari tanácsokhoz tartozó mezőgazdasági egységek viszonyát. Legfontosabb előírása az volt, hogy a munkálatok gépesített elvégzése az addig alkalmazott szolgáltatási szerződések helyett együttműködési szerződések alapján történik.

Nemcsak — és nem elsősorban — formai változás, hanem lényegbevágó újítás, gyökeres fordulat volt ez, és azt jelentette, hogy az együttműködési szerződések révén a mezőgépesítési állomások az állami és a szövetkezeti mezőgazdasági egységekkel együtt felelnek a mezőgazdasági termelési terv maradéktalan teljesítéséért. Más szóval, a mezőgépesítési állomások járandóságát nem kizárólag az általuk elvégzett gépesített munkálatok mennyisége és minősége, hanem annak végső eredménye, vagyis a mezőgazdasági egységek által elért termés határozza meg. Teljes járadékot csakis akkor kaphatnak, ha a mezőgazdasági egységekkel való szoros együttműködésük eredményeként a termelési terv minden mutatóját teljesítették. Tevékenységüket tehát mint szakosított mezőgazdasági társtermelők fejtik ki, az állami és szövetkezeti egységekkel együtt.

Az ekképpen megvalósult termelési integráció hamarosan tovább tökéletesedett. 1981 végén ugyanis az Államtanács újabb törvényerejű rendeletet fogadott el, amely előírja, hogy az 1982-es tervétől a mezőgépesítési állomások állományába tartozó traktorokat, önjáró kombájnokat, gépeket és a többi mezőgazdasági felszerelést hosszú lejáratú szerződéssel az állami és szövetkezeti mezőgazdasági egységek használatába adják. A mezőgépesítési állomások ily módon még szorosabban összehangolják tevékenységüket az állami és a szövetkezeti egységek tevékenységével, együtt szervezik meg és biztosítják a mezőgazdasági munkálatok elvégzését, a géppállomány kihasználását. Ezt biztosítja az is, hogy — a törvényerejű rendelet szerint — a mezőgépesítési állomások keretében mezőgépesítési osztályokat és alakulatokat szerveznek, amelyeket alárendelnek annak az állami, illetve szövetkezeti egységnek is, ahol ténylegesen munkálkodnak. Mi több: az ezekben az osztályokban és alakulatokban dolgozó személyzet az állami mezőgazdasági egység dolgozójává, illetve a szövetkezeti egységek esetében azok tagjává válik, teljessé téve a termelési integrációt, az egységes mezőgazdaság követelményeinek megfelelően. Mindezek alapján a következő időszakban az összes mezőgazdasági termelési viszonyok egységes jogi szabályozásának további tökéletesedése, mennyiségi és minőségi gyarapodása várható. Ezt teszik szükségessé az új agrárforradalom követelményei, amelyek napirendre tűzték az egységes tervezés további javítását, az egységes agrárpari tanácsok tevékenységének hatékonyabb megszervezését, ezen tanácsok és a hozzájuk tartozó mezőgazdasági egységek közötti viszonyok kérdéseinek további tisztázását és megfelelő szabályozását, a földalappal való még célszerűbb gazdálkodást, az állami és a szövetkezeti, valamint a magánszektor közötti együttműködés elmélyítését stb.

Nyilvánvaló, hogy az említett feladatok megoldásából az egységes agrártörvényhozásnak ki kell vennie a részét, s nem is kis mértékben. Ezért — figyelembe véve a várható mennyiségi, de főként minőségi fejlődést — nem tartjuk kizártnak, hogy a jelenlegi agrártörvényhozás szocialista jogrendszerünk új ágává váljék, természetesen akkor, amikor adottak lesznek ennek objektív feltételei és követelményei. Addig is az e téren foganatosított jogszabályok fontos eszközei az egyre határozottabban tért hódító új agrárforradalomnak.

TÚL

Túl azon, ami látszik,
izmok vannak, azok alatt csont,
a hasüregben rozoga
szervek lapulnak —
ne kérdezzétek szegénynek a nevét,
s hogy melyik véresoportba tartozik,
nem válaszol, mert
véletlenül örül valaminek
vagy rajtakapták valamin
s nem tudja, mit feleljen,
vagy egyszerűen
nem érti, mért érdeklődtek iránta —
rosszul aludt az éjjel,
fiára gondolt: nem bír már vele,
lányára: megszökött az iskolából,

vagy arra, hogy nincs se fia, se lánya,
egy öccse van csak, és az máshol él.
Ezt az ábrándos szemű nőt meg
otthagya valaki —
ne nézzétek, hogy milyen divatos,
hogy milyen csinos az alakja,
a gyermeke, az ott a kocsiiban,
vakon született: régi vásznak
hasadása gyanánt
hallja csupán a forgó csillagképeket.
Túl azon, ami látszik,
van a belső világ —
érintsétek óvatosan, mert
fel-felvérzik, akár egy
levágott fül helye.

NYOMOK

Hó fűdi el a nyomainkat.
Minden bezárul.
Többé nem tudni semmit,
rejtély, hova
léptünk csak az előbb is.
Parányi tenyerek
terülnek ránk halkán a végtelenből:
ugyanazok, amelyek olykor
szívünkre nehezülnek.
S ha rövid is az élet, millió
nyom támad bennünk, körülöttünk.
Tűnt ifjúságunk sajgó sebhely-nyoma,
sűrű nyomok egy falnál, amelyen

rést kerestünk, hiába —
keserű vizek partjain futó,
pusztaságból jövő nyomok, egy asszony
igájából eltántorgók, bogáncs
és vad tövis közé keveredők,
szűrös gyümölcsű
babérágak alatt időzők.
Oly sok a nyom köröttem is, hogy
nem ismerem fel,
melyik az igazi:
melyik fészkebe hajtsam gyűrött arcomat.
Kétségbeejtő, hogy zuhog a hó
már ki-kihagyó emlékezetemre.

VERESS ZOLTÁN fordításai

CSÁVOSSY GYÖRGY

SZERELEM

Aldott legyen a szavad.
Megáldalak.
Feloldom minden rád szórt átok
fekete hurkát, poklos magányok
rettenetét, az ítéletet,
áldott legyen az életed.
Áldott a szemed, nyári csillag,
mely mosolyoddal betakar,
és áldott a zárójeledbe
menteni kész, karsú kar.
Aldott legyen a kisugárzásod,

a lassú halálos adag,
a fogak kagylófényén átszűrt,
felém iramló hangpatak
és minden kihagyott szívverésed,
mely értem halt az aggódásban,
tenyered, melyben ajándékként
anyasütötte, font kalács van.
Áldott légy, áldott — neved ismétlem,
fohászokodom, de pogány hit ez.
Tudom, nem tőled rendeltetett,
hogy megváltasz... megsemmisítesz.

A politikai információ sajátosságairól

A társadalmi információ rendszerét több szempont figyelembevételével bonthatjuk alrendszeire. E szempontok egyike, amely akár klasszikusnak is tekinthető — a valóság, amelyhez az alrendszer kapcsolódik, a sajátos megvalósulás, illetve társadalmi rendeltetés vagy célszerűség —, lehetővé teszi a társadalmi tudat formáinak megkülönböztetését.

Ugyanazon rendszer azonban más szempontból is differenciálható, éspedig ahogyan tartalmait biztosítja vagy megalapozza a sajátos emberi tevékenység síkjait. Ez a megalapozás kétféle: *kognitív* és *normatív*. Rendszerint az emberi tevékenység egy formája sem mentesülhet e meghatározottságok, megalapozási módzatok működésétől. E tényleges helyzettel összefüggésben, az emberi társadalom számára szükséges információ síkján meg is fogalmazhatjuk az első és talán legáltalánosabb megkülönböztetést: a *lényegileg kognitív és lényegileg normatív információt*.

Az említett megnyilvánulási módok létezése kétségtelen, még akkor is, ha működésük korántsem „tisztá”, ha állandóan kölcsönösen feltételezik egymást és bonyolultan együttműködnek, ha fajsúlyuk a szellemi élet különböző területein nem azonos. Amennyiben azonban léteznek és éreztetik hatásukat, természetessé válik, hogy sajátosságaik, kölcsönös viszonyaik és összekapcsolódásuk mértéke bizonyos elméleti vizsgálódások, a társadalmi valóságra vonatkozó analízisek és szintézisek tárgyát képezzék.

A felvázolt szempontok figyelembevételével milyen sajátosságok körvonalazzák a politikai információként emlegetett jelenséget? Milyen helyet tölt be, milyen szerepet játszik a társadalmi tudat egészében, a sajátos emberi létben általában?

Egy főleg leíró megközelítés értelmében a politikai információ azokra az ismeretekre vonatkozik, amelyeket az emberek a politikai élet jelenségeiről (társadalmi osztályok és rétegek, nemzetek és népek, államok és pártok stb.) kialakítanak. Ide sorolandók továbbá a közöttük fennálló viszonyokra, valamint érdekekre és nem utolsósorban a kialakítandó egyéni és kollektív magatartásformákra vonatkozó információk is. Általánosabb elméleti perspektívában a politikai információ biztosítja a hatalomhoz, illetve annak megszerzéséhez és gyakorlásához való viszonyulást.

E lényegibb meghatározottság szempontjából a politikai információnak központi szerepet tulajdoníthatunk a társadalmi információ egészében. A társadalmi információ valamennyi megnyilvánulását ez kapcsolja majd össze az ember önmegvalósításának folyamatában. Ahhoz, hogy társadalmilag minél hatékonyabbá válhassanak, az információ többi formái — legyenek azok akár lényegileg kognitív (pl. a tudomány), akár lényegileg normatív jellegűek (mondjuk, az erkölcs) — eleget kell hogy tegyenek a politikai feldolgozás követelményének. Az információ feldolgozásának igényét elsősorban a globális társadalmi rendszer alrendszeireinek vezetése veti fel. E sajátos rendeltetés kielégítése végett a kognitív és a normatív elem szervesen összefonódik a politikai információ felépítésében. Tulajdonképpen ez esetben a kognitív információ lényegileg imperatív információvá változik át. A politikum éppen ezért tekinthető a döntéshozatal, a diagnózisok és a prognózisok stádiumából a konkrét társadalmi cselekvési programokra való átmenet információs „közegének”. A továbbiakban a programokból fakadnak a társadalmi szervezet helyes működését szabályozó intézkedések. A fejlődési stratégiák és taktikák kidolgozása révén a politikai információ kapcsolja össze egy társadalmi osztály, egy nép, egy nemzet vagy egy állam jövőjét a jelenlét és a múlttal. Még amennyiben a jövő kérdései a politikai struktúrák közvetlen hozzájárulása nélkül merülnek fel — többek között a jövőkutatók kérdésfeltevésai esetében —, a kidolgozott modellek csakis bizonyos állami-politikai szervezetek közreműködésével nyerhetnek végleges hitelt, és bizonyíthatják hatékonyságukat.

A társadalmi vezetés funkcióinak bizonyos politikai intézmények — párt, állam, szervezetek stb. — által való betöltése természetesen a konkrét történelmi körülményekhez kapcsolódik. Igen lényegesek ezek között azok a termelési és társadalmi viszonyok, amelyeket a politikai eszmék tükröznek, az általuk szolgált érdekek. A kérdés részletezése nélkül jegyezzük meg, hogy a kapitalizmus körül-

ményei között a társadalmi élet egészének politikai vezetését nagymértékben gátolja a gazdasági és társadalmi viszonyok túlnyomórészt antagonistá jellege. Korlátozottak a társadalmi diagnózisok és prognózisok, akárcsak a fejlesztési programok kidolgozásának lehetőségei. Csak a szocialista társadalomban nyilvánulhatnak meg teljességükben a politikai tudat irányító funkciói. A szocialista állam például, mint az összes dolgozók állama, a szocialista építés alapvető intézménye, egyben a társadalom szocialista fejlődését célzó programok és irányelvek kidolgozásában, valamint végrehajtásuk ellenőrzésében is központi szerepet játszik.

A politikai információnak egy másik lényeges, a fentiekkel szorosan összefüggő vonása az, hogy benne körvonalazódnak a nagy társadalmi csoportok érdekei. Érdekek sűrített kifejezése lévén, a politikai információ a *legideologikusabb ideológiának tekinthető*, olyan eszmerendszernek, amelyet a legerősebben befolyásol az érdekek összestükközése. Az ideológiára nem „hamis tudatként” gondolunk, noha egyes esetekben az igazság és az érdekek aránya megbomlik. Itt a tudatnak egy olyan hiteles megnyilvánulási módjára utalunk, amelyben az érdekek bonyolult szellemi, kognitív eljárások által igazolódnak. A politikai ideológia által tartalmazott igazság mértéke ellenben mindig a felkarolt érdekek jellegétől, az érdekekhez kapcsolódó társadalmi csoport méreteitől függ. Természetesen következik, hogy a munkásosztály politikai ideológiája az összes dolgozók érdekeinek s a társadalmi és nemzeti elnyomás bármely formájának eltörlésére irányuló törekvés kifejeződéseként, elméletileg szilárdan megalapozott cselekvési programokban fogalmazódik meg. A gyakorlatnak a fenti tényektől és elvi szempontoktól való esetleges eltérése, bizonyos politikai értéktételek igaz voltának pillanatnyi eltorzítása nem tulajdonítható az elveknek, ezekért csakis az elvek helytelen alkalmazását kárhoztathatjuk.

Ilyen összefüggésben, a párt- és állami tevékenység minél hatékonyabb elméleti, kognitív megalapozásának tekintetében hangsúlyozta Nicolae Ceaușescu elvtárs a Központi Bizottság június 1—2-i bővített plénumán: „Társadalmunk új fejlődési szakasza megköveteli a valóság alapos elemzését, s azt, hogy jövőbeni tevékenységünk számára levonjuk a szükséges elméleti és gyakorlati konklúziókat.”

A társadalom vezetését szabályozó információként, bizonyos érdekeket és igazságokat hol összhangban, hol ellentmondásosan ötvözve, a politikai információ nagyon sokrétű, változékony tartalmakat hordoz, érzékenyen reagál a társadalmi valóság eseményeire. Ez a sajátosság abból fakad, hogy a politikai információ igen dinamikus realitásokat tükröz eszmeileg és az emberi viselkedésben.

A világpolitikában nap nap után követik egymást az előre nem látható események. Itt a reális mozgás szabályszerűségei csak a véletlenek tömeges előfordulása esetén nyilvánulnak meg. A tudatos fejlődés irányai rendszerint csak egy sor spontán jelenség közrejátszásával érvényesülnek. Ezáltal megváltozhat a fejlődés kitűzött iránya, gyorsulhatnak vagy lassulhatnak a megtervezett jövő megvalósításának ritmusai. A politikai tudat és információ tartalma nem különbözik a reális politikai mozgás meglepetéseivel szemben — a jövő megvalósítása elképzelhetetlen bizonyos nem várt események nélkül. Következésképpen a politikai eszmék szükségszerűen alárendelődnek egy imperatív mozgásnak. Még akkor is, ha a politikai vezetés stratégiai megfontolásai viszonylag stabilak, ha érvényesek maradhatnak hosszabb időszakra is, a taktikai vezetésnek a helyzet kényszere folytán sokkal nagyobb mobilitást kell tanúsítania. Enélkül veszélybe kerülnek a fejlődési stratégiák is, a politikai információ eltér eredeti szándékaitól, társadalmi rendeltetésétől.

A társadalmi vezetés funkcióihoz kapcsolódva a politikai információ kell hogy legyen a társadalmi rend és haladás, a *negentropia* fő forrása. Am ez csak akkor állítható, ha a politikai információ tartalma a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek ismeretén alapul, és ha a társadalmi haladás erőihez kapcsolódik. Nem mondható el róla ugyanez, ha a haladással szemben álló erőket szolgálja.

Napjainkban nyomatékosan hangsúlyoznunk kell a politikai információ *anti-entropikus* funkcióit. Számos retrograd elméleti áramlat irányul a tömegek politikai eszményei és törekvései ellen; a fegyverkezési hajsza, a háborús feszültség fokozása az emberiség létét veszélyezteti. Egyes társadalmi erők és államok békéért folytatott tevékenységében kifejezetten antientropikus elmélet és politikai gyakorlat érvényesül az emberiség legnagyobb értékének, a békének, az életnek a megmentéséért. Fényt vet mindez a háborús politika kilátástalanságára, irracionális jellegére. Ezzel szemben pedig jelentőségének mértékében kell méltányolnunk a béke, a leszerelés, a vitás kérdések tárgyalások útján való rendezésére irányuló politikát, az emberi racionalitást legmagasabb rendű megnyilvánulását.

Írástudók árulása — ragaszkodás az identitáshoz

Az elidegenedés régióiban II.

Napjainkban a szellemi munka termékeinek elidegenedésére különös hatást gyakorol a bürokratizálódás. Ez a folyamat viszont elválaszthatatlan attól a technikai fejlődéstől, amely — többek között — a modern tömegközli eszközök révén merőben új körülményeket teremtett, és eddig ismeretlen hatékonyságot biztosított a legtöbb értelmiségi tevékenység számára. Messzemenően figyelembe kell vennünk a hagyományos, az ún. szabad foglalkozásúak gyors ütemű átváltozását alkalmazott szakértőkké, akiknek az a feladatuk, hogy fölötteseik utasításait a maguk kompetenciájával végrehajtsák. Ez az átalakulás nem csupán az ipari-mezőgazdasági termelésben, a szállításban és a kereskedelemben dolgozó műszaki-gazdasági specialisták helyzetét érinti, hanem a tudományos-kulturális alkotás egyéb ágaiban, a propaganda, az információ, az ún. *kultúrpar* területén is nyomon követhető.

A kultúrpar fogalmát — mint ismeretes — a frankfurti iskola honosította meg. Max Horkheimer és Theodor W. Adorno nem szorítkozott csupán az új képződmény jellemzésére, hanem bírálatalag szembefordult az elidegenedésnek keretei között észlelhető — addig ismeretlen — megnyilvánulásaival. A business világában végbement fejleményekre hivatkozva megállapították, hogy a monopóliumok égisze alatt a film, a rádió és a nagy újságok, képeslapok hálózata immár egyetlen összefüggő rendszert alkot, s a nyomában kibontakozó „tömegcivilizáció” hovatovább felszámolja a művészetet, hogy azt az áruként, futószalagon elkészített szabványprodukciónal helyettesítse. A folyamat technológiailag is meghatározott, következményeiben pedig mind az alkotás, mind a fogyasztás síkján az egyéniség háttérbe szorításával jár. Az „esztétikai barbarizmus” roppant fenyegetésként nehezedik a művelődésre, a művészetre, amely egyre jobban pusztá szórakoztatássá torzul. Az egyneműsítés diadalt ül; a kulturális ipar minden szinten korrumpál, és a nem-igazat, a nem-igazságot teszi uralkodóvá. Ez a folyamat félreismerhetetlenül elidegenítő; totális eldologiasodásba torkolll.¹

Nem feladatunk most a bürokrácia, a bürokratikus viszonyok — korunk egyik legjellegzetesebb, összetett — kérdéskörét minden vetületében taglalni. Ezúttal — Marx, Weber, Michels, Crozier, Lefort és mások munkái alapján — csupán emlékeztetni kívánunk arra, hogy a bürokrácia, vagyis az igazgatási és irányítási funkciókat ellátó apparátus a társadalmi fejlődés bizonyos fokán jelenik meg, majd fokozatosan különül el saját érdekei, céljai és csoportmentalitása szerint leírható kategóriává. Sajátos arculatát az adott társadalomban uralkodó termelési viszonyok és hatalmi struktúrák alakítják ki. A bürokrácia nem feltétlenül azonos az aktatologatással, az ügyfelekkel szemben tanúsított lelketlen, embertelen bánásmóddal. Max Weber óta tudjuk, hogy a szakigazgatás, a hierarchikusan és funkcionálisan tagolt szakapparátusok, amelyek nemcsak a közigazgatásban, hanem a tőkés gazdasági életben is döntő súlyra tettek szert, gyors, szakszerű és hatékony vezetést biztosíthatnak. Az elidegenedés azonban mint tendencia érvényesül működésükben, amennyiben összefüggő struktúrákká növekszenek, tagjaikat részfeladatok betokosodó végrehajtóivá degradálják, de ugyanakkor bizonyos érdekazonosság és presztízsszempontok alapján tömörítik is őket. A bürokratikus társadalomigazgatás szerveire jellemző továbbá az a törekvés, hogy zárt, előjogokat élvező testületként elszakadjanak a külvilágtól, és befelé valaminő kasztszellemet honosítsanak meg — az elszigetelődés, a társadalmon való felülke-rekedés jegyében.

Nemcsak szociológusoknak és politológusoknak köszönhetjük a bürokrácia, a bürokratikus viszonyok értelmezését. Franz Kafka *Kastélya* a maga személytelen, embertelen fantomvilágával víziószerűen vetíti elénk az Elidegenedett Hivatalt. Annak a rendkívül érzékeny művésznek, aki — saját vallomása szerint — „idegenebbként élt az idegennél”, sikerült általános emberi érvénnyel kifejeznie azt a gyötrő alapélményt, amelyet a Habsburg-monarchiában, illetve a zsidó diaszpórában szerzett.

A szocializmus és a bürokrácia (akárcsak az elidegenedés) viszonyát ma már nem kell tabuként megkerülnünk. Napjainkban — többek között — nyilvánvalóvá vált, hogy egyrészt a bürokratikus viszonyok újjászületését nem sikerült megakadályozni, másrészt pedig a forradalom utáni fejlődés szintén elvezetett egy — saját érdekekkel és célokkal is rendelkező — irányítási és igazgatási funkciókat ellátó gépezet kiépüléséhez. Lenin már 1920-ban kénytelen volt megállapítani, hogy a szovjet állam nem egyszerűen munkásállam, hanem „munkásállam bürokratikus kinövéssekkel“, s az ezzel kapcsolatos, jövőt illető aggodalmait a sztálinizmus — sajnos — nemcsak beigazolta, hanem túl is licitálta.

Bennünket azonban most a bürokratizmus fejlődésének ama fázisa foglalkoztat, amely — a különböző társadalmi rendszerekben természetesen eltérő vonásokkal — a tudatoknak és a lelkeknek a tömegkommunikációs eszközökkel való manipulálásában, a tudományos s általában az értelmiségi tevékenységekre gyakorolt befolyásában ismerhető fel. E fejlemények regisztrálásában számolnunk kell a tudományos kutatás mai iparszerű megszervezésével a modern technika minden vívmányával felszerelt hatalmas laboratóriumokban és intézetekben. Tekintettel kell lennünk továbbá mindazokra a következményekre, amelyek abból adódtak, hogy a jelenlegi technikai és tudományos forradalomban a tudomány közvetlen termelőerővé vált, a kutatás pedig a szüntelen szakosodás miatt végtelenen felaprózódott.

Ilyen körülmények között a bürokratikus viszonyok fokozott térhódítása egy bizonyos szemlélet eluralkodásában is nyomon követhető. Így például C. Wright Mills az amerikai bürokratikus társadalomtudomány kialakulását állapította meg, s ezt az ún. absztrakt empirizmus elterjedésével hozta kapcsolatba. A bürokrácia ethoszát terjesztő kutatás minden fázisában szabványosított és ésszerűsített. Nagy kutatóintézeiteiben a rutinszerű eljárások dominálnak; az emberről szóló tudomány ily módon kollektív, rendszerezetté vált. A személyzet kiválogatásában, valamint a tanulmányozandó témák kijelölésében a bürokratikus ügyfelek igényei az irányadók, az eredmények pedig közvetlenül vagy közvetve a bürokratikus formák további érvényre jutását mozdítják elő. A közönségtől az ügyfelek irányába eltolódó búvárkodásban új kutatótípusok jelentek meg. Egyre nagyobb szerephez jutott az intellektuális adminisztrátor, a kutatási szervező, a fiatal munkatársak körében viszont az a kutatási technikus nyomult előtérbe, aki igen korán specializálta magát egy szűk területen, és közönyös vagy elutasító magatartást tanúsít a társadalomfilozófiával, a tudomány alkalmazásának erkölcsi vonatkozásaival szemben. Ez a kortárs társadalmi struktúrák uralkodó irányzatával összhangban lévő stílus és szemlélet felszámolja a társadalomtudomány autonómiáját.²

Ami a marxista társadalomtudományt illeti, ez sem rendelkezik e tekintetben feltétlen védettséggel. Története azt mutatja, hogy nem maradt, nem maradhatott immúnis a Mills leírta folyamathoz hasonló behatásokkal szemben. Mindazok az áramlatok, amelyek előbb filozófiájának mellőzésében, majd humanista funkciójának tagadásában és kritikai élenek letempítésében jelentkeztek, s egy pozitivistá-szcientista alkalmazás irányába tolták, maguk is bürokratikus tendenciákat fejtek ki. Nem véletlen, hogy ezek a — dogmatizmussal összefonódott — irányzatok pusztá történelmi relikviának tekintették elidegenedéseméletét, és háttérbe szorították a világalakító-emberformáló praxis központi szerepéről szóló tanítását. A marxista filozófia azonban nem elégedhet meg a szaktudományok eredményeinek általánosításával, hanem autentikus lényege szerint az elidegenedett, eldologiasodott világot, s azon belül a bürokratikus viszonyok humanista bírálatait nyújtja.*

Ha most, a már jelzett sorrendben haladva, az értelmiségi elidegenedés objektív formáinak tárgyalása után a szubjektívekre, vagyis az önelidegenedés néhány jellegzetes entellektüel-megnyilvánulására térünk át, egy pillanatra sem szabad e két forma dialektikus egységét, kölcsönhatását figyelmen kívül hagynunk. A szubjektív jellegűeknél maradvány, mindig az embernek a társadalomtól, a csoporttól, társaitól és végül önmagától való elidegenedésére gondolunk. Az adott társadalmi-kulturális struktúráktól való távolságtartásról, a közügyi elkötelezettségek eluta-

* A marxizmussal kapcsolatos elidegenedés elemzésében számolni kell eszmény és valóság ellentétével. Wright Mills ki is dolgozta az elidegenedés ún. diszkrépancia-értelmezését, amely szerint az eszménytől eltávolodó társadalmi struktúrák elidegenedetteknek kell tekinteni. Lukács György viszont az ellentmondás másik oldalát hangsúlyozza: „a hivatalos elmélet és a tényleges gyakorlat közti távolságnak sok ember gondolat- és érzelemvilágában, magával az elmélettel szembeni ellenállásként is meg kell nyilvánulnia [...] sok embernél ez a távolság [...] abban az irányban is hat, hogy elidegenednek az elmélettől, hiteltelenné, sőt közönyössé válnak vele szemben.“ (Lukács György: Az esztétikum sajátossága II. Bp., 1965. 880–881.)

sításáról, az ún. erkölcsi semlegességről és a felelősségtől való menekülés nyílt vagy rejtett alakjairól van rendszerint szó.

E magatartások lelki-tudati, tehát alanyi dimenzióit vizsgálva, Melvin Seeman elméletére hivatkozhatunk, amely az elidegenedés öt jelentését különbözteti meg: tehetetlenség, értelemnélküliség, a normák felbomlása, elszigeteltség és önelidegenedés.³ Ezeket mintegy összesítve, azt mondhatjuk, hogy az elidegenedett ember értelemtelennek látja a közéleti tevékenységet s az ennek megfelelő világnézeti-erkölcsi állásfoglalást, mert elszigetelten és meghasonultan tehetetlennek érzi magát egy olyan helyzetben, amelyet az adott érték- és normarend mély válsága jellemez.*

A kortárs értelmiség önelidegenedésén elmélkedve Adam Schaff az alkotó írástudók befelé irányuló menekülését elemzi. Ebben a szökésben keresnek ugyanis sokan mentsvárat, hogy elkerüljék nem csupán az aktuálpolitikai elkötelezettséget, hanem a határozott állásfoglalást a mai világ nagy eszmei harcaiban. A lenygel filozófus különbséget tesz szellemi dolgozók és alkotó értelmiségiek között. Az utóbbi csoportba azokat sorolja, akiknek funkcióját új szellemi értékek létrehozásában, a társadalmi folyamatok leírásában, törvényszerűségeik feltárásában jelöli meg. Mindazok tehát, akik menekülésükkel e feladatoknak fordítanak hátat, valójában rendeltetésüket tagadják meg.

A múltba temetkezés, a kényes társadalmi problémák elkerülése és más hasonló kitérő mozdulatok a befelé fordulás régi, „bevált” módszerei közé tartoznak. Alkalmazói számos kellemetlenséget kerülhetnek el, sőt anyagi és más természetű előnyökhöz juthatnak. Kétségtelen az is, hogy a közélettől elvonult írástudó időt és energiát takarít meg, s ezeket szakmai-alkotó tevékenységre fordíthatja. És végül, de nem utolsósorban, „tisztá” marad, hisz távol tartotta magát a bonyolult, gyakran áttekinthetetlen helyzetekben való véleménynyilvánítástól vagy cselekvéstől, amelyekben bizony csak ritkán lehet a tévedéseket és hibás döntéseket elkerülni.

Schaff nem menti fel az elzárkózókat, akiknek szemére veti, hogy nem vállalják a hivatásukkal járó kötelességeket, s ezért megfutamodásukat „az írástudók árulása” jellegzetes megnyilvánulásaként itéli el.⁴

Ismeretes, hogy ez a kifejezés Julien Benda egykor (1927) nagy visszhangot kiváltó könyvének címeiket (*La trahison des clercs*) került be a szellemi körforgásba. A cím — magyarul is szállóigévé vált — fordítását Babits Mihálynak köszönhetjük, aki már 1928-ban nagy tanulmányt írt a francia moralista könyvéről. Értelmezése szerint is mindaz, amit Benda az írástudók kötelességének, küldetésének vél, nem más, mint ama magatartás kifejezése, amelyet Adam Schaff árulásként bélyegez meg. Babits is úgy látja, hogy az írástudóknak, akiket — Benda szavaival — „az elvont Igazság miséző papjai”-ként kell tisztelnünk, a magasabb értékek védelme jutott osztályrészül. A társadalmi fejlődés következtében kasztjuk elszakadt a partikuláris érdekektől, s éppen ezért az a fordulat, hogy újabban a Szellem leborult a Tények előtt, a szellemi princípium őrzői pedig elhagyták „a földi harcok fölött álló magasságukat, s leszálltak a harcba”, kimeríti az árulás tényét. Hütlenség, ha az örök értékek letéteményesei többé nem az általánosra, hanem az egyesre szegik tekintetüket, és lépteiket már nem az Igazság, az Erkölc és a Szellem állócsillagai irányítják, hanem valamely csoporttal azonosulva, evilági célokat követnek. Renegát lett a szellem egykori klerikusa, s a bünt éretnyű é hamisítja, ha engedve az „Ész mazochizmusá”-nak büszkesedat érez amiatt, hogy saját csoportja érdekeit mindenenk fölé helyezi. Neki nem szabadna elhagynia a vártát, ahol a Kor ellenőrzőjeként és az Igazság nyilvántartójaként végig ki kell tartania. Felelőssége, amellyel az Igazságért tartozik, nem háriható át és nem cserélhető fel semmilyen világnézet, semmilyen politikai követelmény kedvéért. A lehetőségek és a gazdasági összefüggések nem az ő, hanem a praktikus tudomány és a Cselekvés embereinek hatáskörébe tartoznak.

Babits hangsúlyozza: az áruló írástudót nem szabad a megalkuvóval összevetészenünk, az árulás pedig nem külső nyomás következménye volt, hanem magukból az írástudókból indult ki.⁵

Julien Benda első magyar értelmezője lényegében híven követi a francia szerző eszmemenetét. Ha Rónai Mihály András, a szöveg fordítója és az 1945-ös

* Meggondolkoztató, hogy Nyíri Kristóf, aki A monarchia szellemi életéről (Bp., 1980) című kötetben többek között Kalkát és Wittgensteint veti egybe, a hallgatás szükségességének az utóbbinál található levezetését annak a hasadásnak az érzetével köli egybe, amely „egyfelől a tisztának, áttekinthetőnek, szilárdnak hitt vagy követelt világ, másfelől a világról alkotott képünk elmosódottsága, a világban való ember lét partatlan sokértelműsége [...] között fennáll [...]” Ugyancsak Nyíri idézi Wittgensteint, aki 1916-ban a következőket írta: „A világ eseményeit nem tudom akaratom szerint irányítani — ellenkezőleg, tökéletesen tehetetlen vagyok.”

kiadás bevezetője szerint Babits tanulmányát átfűti is az az igyekezet, hogy a Julien Benda érvelését „áthajlítsa annak a l'art pour l'art-nak apológiája felé, amit Bendának esze ágában sem volt hirdetni“, ez a kritika (amennyiben jogos) nem csökkenti a Babits-féle tolmácsolás alapvető hitelét. Babits érdeműl kell továbbá annak a felismerésért is elkönyvelnünk, hogy Julien Benda ráérzett az írástudók problémájának roppant időszerűségére⁶, s ha újszerű felelősségük körvonalázásában nem tudjuk őt mindenben követni, a nagy humanista költő nézetei, aki évekkel később a népiért gyilkosok cinkosaként ítélte el a hallgató gyávakat, feltétlenül figyelmet érdemelnek.

Julien Benda könyvét (s ezzel együtt természetesen Babits Mihály tanulmányát) ma újra kell olvasnunk. Erre szólított Etienne is, aki Benda szövegének 50. évfordulóján nyomatékosan figyelmeztetett, hogy a komputerek növekvő hatalmának idején, szemben a kollektív szenvedélyektől eltorzított eszmék fenyegetésével, jobban meg kellene szívlelnünk annak a gondolkodónak az intelmét, aki az önálló, a maguk fejével való gondolkozást és döntést szorgalmazta.⁷

Mert igaza van ugyan Adam Schaffnak, hogy egyrészt az írástudó nem maradhat közömbös a kor sorsdöntő kérdéseivel szemben, másrészt pedig ha elkötelezi magát a haladás eszméinek, akkor az önleidegenedéstől is mentesíti magát. Schaff azonban nem számol eléggé azzal, hogy az elkötelezettségben is elidegenedhetünk, sőt vétkező fanatikusokká torzulhatunk. Persze, az elidegenedés ismert marxista kutatója nagy súlyt helyez az alkotó értelmiségiek kritikai szerepére, bárhol érvényesüljön is ez a funkció, ám arról sem feledkezhetünk meg, hogy léteznek történelmi zsákutcák, amelyekben a tartózkodás az azonnali állásfoglalásoktól, a tiltakozást kifejező elzárkózás, elvonulás nem minősíthető sem elidegenedésnek, sem árulásnak. *Az írástudók árulása és az írástudók hűsége nem mindig ítéhető meg egyértelműen.*

Benda mai olvasója fokozottan méltányolhatja, hogy a könyv bírálati éle elsősorban a nacionalizmust, a militarizmust dicsőítő írók, publicisták és ama gondolkodók ellen irányul, akik a fasizmus szellemi szállásainak bizonyultak. A napjaink tapasztalatainak birtokában ismerkedők hatványozottan értékelhetik, hogy *Az írástudók árulásának* szerzője pálcát tör azok fölött, akik az emberszeretet helyett a kegyetlenség vallását teremtették meg. Kortársaink igazán fogékonyak lehetnek Bendának az abszolutizált sikerhajhászást, a korlátolt pragmatizmust és a megismerés értékeit mindenképpen a tettel szemben kisebbitő tendenciákat elmarasztaló kritikája iránt. Vagy talán, több mint fél évszázaddal a könyv megjelenése után, közömbösekké maradhatunk-e a benne megfogalmazott felfogással szemben, amely tagadja, hogy „egy embercsoport számára abból a tényből, hogy sok emberből áll, jogok fakadnak“?⁸

Nem zárhatjuk le sem Julien Benda gondolatainak korszerű felidézését, sem az írástudók és az elidegenedés viszonyának taglalását anélkül, hogy ne ismerkednénk meg bizonyos értelmiségi csoportok elidegenedésének *pozitív hatásáról* szóló véleményekkel. Szerzőik, Herbert Marcuse és C. Wright Mills azt fejtegetik, hogy tekintettel a modern fogyasztói társadalom, a sejtburjánzású bürokratizálódás és a tömegkommunikációs eszközök nyomására, az alkotás csak a tőlük való elidegenedéssel biztosított függetlenségben lehetséges.

Az egydimenziós embert jellemezve Marcuse — mint ismeretes — megállapította, hogy a növekvő tömegfogyasztás hatása alatt szinte teljesen lehetetlen a szabad, kritikai gondolat. Mindenütt s egyre inkább a hamis tudat uralkodik. Terjed a konformizmus, s végül az ember, akinek bizonyos szükségleteit kielégítik, de közben manipulálják, képtelenné válik arra, hogy egyáltalán más távlatokban gondolkodjék. Az egydimenziójú ember jellegzetesen elidegenedett lény.

Ilyeténképp a művészi-irodalmi alkotás csupán az elidegenedett társadalmi viszonyoktól való elidegenedésben volna lehetséges. A művészek meg kell kísérelnie az őt fogva tartó és konformizmusra készítő viszonyok áttörését, de a siker esélyei — Marcuse szerint — korlátozottak.⁹

C. Wright Mills számára, aki egyébként a szimbólumok szakértőinek minősíti az értelmiségieket, kérdéses, hogy elérheti-e a bürokratikus gépezetbe beilleszkedett írástudó szabadságának a pozitív elidegenedéshez szükséges fokát. Az amerikai társadalom humanista kritikusa szerint ugyanis az integrálódott értelmiségi képtelenné válik a ráoktrojált véleményektől eltérő nézetek kialakítására; társadalmi hatékonyságának egyik fő akadályá a szabad és tárgyilagos kommunikáció hiánya. Mills, aki a tárgyilagosság fetiszizálásában és a szcientizmusban az elidegenedés megnyilvánulásait látja, felismeri azt is, hogy a tehetetlenség, illetve az elidegenedettségre való hivatkozás sok esetben csak öngazolásként szolgál. A hivatkozónak legtöbb esetben esze ágában sincs az elidegenedést kiváltó tényezők kiküszöböléséért küzdeni.

Elérkezve a vizsgált interferenciák második vonatkozásához, a nemzeti-nemzetiségi elidegenedéshez, jegyezzük meg rögtön, hogy az elidegenedésnek ez a formája még kevés elméleti megvilágításra talált. Ez annál is inkább elgondolkoztató, mert azokban az években és évtizedekben, amelyekben — mint már jeleztük — az elidegenedésre való sűrű hivatkozások szinte mondané jelleget öltöttek, e formával összefüggő számos megnyilvánulás, számos megmozdulás volt regisztrálható.

Mindenekelőtt a nyugat-európai etnikumok ébredésére, a „betiltott nemzetek” színre lépésére s az ezzel kapcsolatos — főként értelmiségi — állásfoglalásokra gondolunk. Éppen Franciaországban, az új és nem várt etnikai-regionális mozgalmaktól a hatvanas-hetvenes években oly hangos országban történtek kísérletek arra, hogy a „nyelvi kolonializmus”, a „kulturális imperializmus” és a „történelem kisajátítása” gyűjtőfogalmi alá vont jelenségeket az elidegenedésselmelet segítségével értelmezzék. De ugyanitt fogalmazódtak meg azok a kritikák is, amelyeknek szerzői különböző — már jelzett — fenntartásokra utalva komoly aggályokat támasztottak. Philippe Gardy például sem tudományos, sem politikai szempontból nem tartja kielégítőnek az okszitán és breton mozgalmak értelmiségi vezetőinek írásaiban található ilyen természetű okfejtéseket. Gardy szerint az elidegenedés kategóriája azért nyomult náluk előtérbe, mert szükség volt valaminő egységes felfogásra, de ezt az igényt a homályos és sok ellentmondást magában rejtő elidegenedésselmelet nem tudja kielégíteni.¹⁰

Gardynak feltehetően igaza van, amikor szkeptikus nézeteket hangoztat az említett szerzők érvelésében észlelt fogyatékoságokkal kapcsolatban. Kétségei azonban elvileg e területen sem érintik az elidegenedésselmelet értelmét. A kétségtelenül kitapintható sebezhető pontok ellenére ez a teória — mint majd látni fogjuk — az etnikai viszonyok terén is bebizonyította megismerő és gyakorlati hatékonyságát.

Furcsa, hogy a nemzeti-nemzetiségi kérdés marxista irodalmában alig találkozzunk az elidegenedés fogalmával. A már említett Joseph Gabelen kívül, aki azonban nem tekinti magát „marxistának”, tudomásunk szerint csak Adam Schaff érinti futólagosan a nacionalizmus és az elidegenedés viszonyát¹¹, Henri Lefebvre pedig általában a formák elidegenedését tárgyalva tér ki a nacionalizmusra¹².

Szembeéltél, hogy a középkelet-európai térség a maga bonyolult és történelmileg megterhelt nemzeti-nemzetiségi viszonyaival sem ösztönözte eddig nagyobb mértékben az elidegenedésselmelet alkalmazását. Ismerünk egy fejtegetést az ideológiai elidegenedés és az „illuzórikus közösség”-ként kezelt nemzet összefüggéseiről¹³, és nemrég jelent meg az elidegenedésről szóló első román összefoglalás, amelynek szerzője a fasizmust is ebben a keretben tárgyalja¹⁴. Mindez azonban lényegileg nem változtat a képen.

Pedig a jelzett tényezőkön kívül még más folyamatok is időszerűvé tették (mind Nyugaton, mind Keleten) a nemzeti-nemzetiségi elidegenedés tanulmányozását. Egyrészt a kortárs műszaki fejlődés a legkülönbözőbb vonatkozásokban uniformizál, másrészt az ugyancsak változatos területeken észlelhető egyensúlyzavarok kiváltották a társadalomtudományban azonosulási válságnak nevezett jelenséget. Az elidegenedésnek ebből a formájából világszerte keresik a kiutat, s ezt az egyértelműnek ígérkező etnikai-nemzeti azonosulásban vélik megtalálni.

Előljáróban említsük még meg, hogy szoros az összefüggés az értelmiségi és a nemzeti-nemzetiségi elidegenedés között. Ha — mint jeleztük — az értelmiség a legérzékenyebben válaszol általában az elidegenedésre, érthető, hogy e szenzibilitásnak hatványozottan kell jelentkeznie a nyelv, a művelődés, az azonosulást közvetítő jelképek viszonylatában. Többek között problémaérzékenység ez, ami egyfelől filozófiai, tudományos és művészi megközelítésekben, másfelől az értelmiséget alapfunkcióiban fenyegető jelenségek kiküszöbölésére készített állásfoglalásokban jut kifejezésre.

Az eddig követett sorrendnél maradván kezdjük az objektív elidegenedés sodrába került társadalompolitikai struktúrákkal, illetve az általuk működésbe hozott elidegenítő folyamatokkal és következményeikkel. A nemzeti-faji elnyomást gyakorló uralmi rendszerekről, módszereikről, valamint az őket igazoló és fenntartó ideológiákról, illetve tudatmechanizmusokról van szó.

Kétségtelen, hogy századunkban a fasizmus képviseli az államok, mozgalmak és pártok elidegenedésének ama paroxizmusig torzult alakját, amely ugyanakkor a nemzeti-nemzetiségi elidegenedések sorozatos aberrációit hozta létre. Nem tekinthető véletlennek, hogy a két világháború közötti korszak Középkelet-Európája a maga elmérgesedő nemzeti-kisebbségi ellentéteivel, a nagyhatalmak manipulálta nacionalista szenvedélyeivel a hitlerizmus és a járszalagjára főzött totalitárius mozgalmak tenyésztalajává vált. Hannah Arendt meggyőzően bizonyítja, hogy a térség nemzeti-nemzetiségi konfliktusai és az általuk gerjesztett kölcsönös gyűlö-

Ködés e korszakban nyomult először az európai politika központjába, s ez a folyamat — a hivatalosan 25-30 millióra becsült kisebbségi tömegek helyzetéből, sérelmeiből fakadó feszültségekkel — a faszizmus népelnyomó és népirtó rendszeréhez vezetett.¹⁵ Természetesen, a faszizmus összetett jelenség volt, és alapvetően a monopolkapitalizmusban gyökerezett. Hiteles értelmezése éppen ezért több tényező magyarozatát igényel, ám ez most nem feladatunk. Ezúttal csupán hangsúlyozni kívánjuk, hogy a mindenre kiterjedő állami hatalom kiépítésével, a határtalan vezérimádattal s mind az egyén, mind a tömeg cselekvési szabadságának teljes felszámolásával az elidegenedés patológiás formáit termelte ki.

A faszizmus, pontosabban: a hitlerizmus mint szélsőségesen elidegenedett, emberellenes társadalompolitikai képződmény elválaszthatatlan a rasszizmustól, e kórosan elidegenedett ideológiától. Joseph Gabel érdeme annak kimutatása, hogy a fajelmélet, a fajgyűlölet esetében az eldologiasodott (elidegenedett), a hamis tudat megnyilvánulásával állunk szemben.¹⁶ Ha — mint azt már kifejtettük — a társadalmi jelenségek pszichiátriai értelmezése csak bizonyos keretek között s főként kiegészítő módszerként fogadható el, ami természetesen nem jelenti a lélektani elemzés relevanciájának tagadását, a fajirtást előkészítő és igazoló elmélet, illetve a jegyében folytatott politika elemzésében már nem nélkülözhetjük az emberben rejlő irracionális erők, a pusztító ösztönök elmekörtani-tömeglélektani megvilágítását. Szerzünk is így jár el, amikor a fajelméletet az etnocentrizmus egyik eszelős kifejezésének, az etnikai beütésű csoportos énközpontúság egyik rendszerének tekinti, s amikor a rasszizmus és a tudathasadás összefüggéseiről értekezik. A fajgyűlölő, az antiszemita merev, dichotómiás szemléletben látja az emberi mindenséget. Aki nem tartoznak csoportjához, azokat mind egyneműeknek minősíti egy elszemélytelenített, sztereotíp megítélés alapján. Ezek az elutasító, elmarasztaló ítéletek természetesen nem empirikus tapasztalatokra támaszkodnak, hanem a priori jellegűek. Ezért is tehetetlen velük szemben minden észérvekre hivatkozó cáfolat. A kisebbségellenes, az antiszemita magatartás kétszeresen hamis tudatot fejez ki. Egyrészt tárgyként és nem egyénként kezeli a diszkriminált csoport tagjait, másrészt nem tud magának számot adni azokról a frusztrációs élményekről és lelki-tudati folyamatokról sem, amelyek előítéleteit és sztereotípiáit kiváltják. Az eldologiasító-elidegenítő rasszista tudat mint pusztá objektumot, mint nemértéket rögzíti az alacsonyabb rendűnek bélyegzetteket, s ez a szemléletmód diadalmaskodott aztán a koncentrációs táborokban, amelyeknek szögesdróttal körülvett területén a személyiségüktől megfosztott áldozatok pusztítása iparszerűen folyt.

A X. nemzetközi szociológiai kongresszusra (Mexikó, 1982) benyújtott előadásában Gabel lényegében felújítja a könyvének régebbi tételét, ám ugyanakkor kiegészíti, időszzerűsíti is őket. Kimutatja a hamis, egocentrikus azonosítások szerepét, és nyomon követi kialakulásukat. Ha ugyanis egy privilegizált rendszert — valamely etnikumot, országot vagy pártot — a politikai élet központjába helyeznek, akkor e rendszer ellenfelei a torz optikában egymással azonosná válhatnak. A kongresszusi előadásban nyomatékosan kap továbbá az a következtetés, hogy lévén a rasszizmus az etnikai-faji kisebbségek antidiialektikus, történelmietlen és eldologiasító érzékelése, a vele szemben megfogalmazott bírálat csak abban az esetben lehet hatékony, ha egy dialektikus és történelmi felfogásra támaszkodik. Éppen ezért a rasszizmus bírálóiként valamennyien marxisták vagyunk — szögezi le Joseph Gabel¹⁷, aki ezzel bizonyos módosulást látszik jelezni a marxizmushoz való viszonyában.

A nacionalizmus, a fajteória mint elidegenedett és elidegenítő ideológia többnyire előítéletek, sztereotípiák közvetítésével terjed. Ily módon az előítéletes sztereotípiák, amely ellenáll bármilyen tapasztalatnak, és megmerevedett változatlan-ságában elutasító, ellenséges képet, illetve magatartást fejez ki egy nemzettel, nemzetiséggel vagy fajjal szemben, maga is az elidegenedés jele, maga is elidegenít. A faji és nacionalista előítéleteket tápláló ember manicheista módon viszonyul a világhoz, a „mátság“-hoz. Nem tud lemondani arról, hogy állandóan bűnbakokat keressen, s ezeket nyilván az általa eleve megbélyegzett etnikai csoportban találja meg. Ha elfogadjuk Gabel tételét, hogy a fajgyűlöletben a pszichopatológiából ismert kivetítésre ismerhetünk, s ezen azt értjük, hogy az alany másvalakire vetíti ki a benne rejlő, de fel nem ismert vagy elfojtott vágyakat és impulzusokat, akkor a projekció igen gyakran éppen az előítéletek segítségével történik.

Az elidegenítő mechanizmusok között kell megvizsgálnunk a nemzeti elnyomás, az elnemzetietlenítés módszereit, különös figyelmet fordítva az asszimilációra. E kérdések taglalásában bőven meríthetünk — a már körülhatárolt keretek között — az amerikai és a francia szakirodalomból. Az etnikai-faji csoportokkal és viszonyokkal foglalkozó amerikai szerzők általában nem használják az elidege-

nedés fogalmát, de a kutatásaik során észlelték leírásában és értelmezésében e fogalom megjelölte jelenségekre lépten-nyomon rábukkanhatunk.

Itt van például a diszkrimináció, amelyet számos szerző a faji-nemzeti uralom, illetve elnyomás fenntartásának egyik fő eszközeként tart számon. Richard M. Burkey szerint ez nem más, mint szándékos törekvés egy faji vagy etnikai kisebbség életmegnyilvánulásainak korlátozására. Ez esetben olyan igények támasztásáról van szó a kisebbségi csoporttal szemben, amelyek csak őket kötelezik bizonyos tevékenységre vagy magatartásra. Van nyílt és van burkolt megkülönböztetés, s az sem közömbös, hogy azt az uralkodó csoport vezető rétege, avagy tagjai érvényesítik. Beszélhetünk továbbá a diszkrimináció átmeneti, szörványos és nem rendszeres, valamint intézményesített alkalmazásáról. Az utóbbi mindig normák közvetítésével nyilvánul meg, s ezek mindkét csoportra nézve kötelezőek. A diszkriminációtól elválaszthatatlan az előjog; ami az egyik csoport számára tilos, azt a másik privilégiumként élvezi. És végül tudunk a diszkriminációs politika közvetlen és közvetett hatásairól, konzekvenciáiról. Az utóbbiak olyan területeken is jelentkeznek, amelyekkel a diszkriminálók eredetileg nem számoltak.¹⁸

Etnikai és faji egyenlőtlenség nem csupán a megkülönböztető rendszabályok eredményeként alakulhat ki. A szakirodalom említést tesz olyan, hátrányokat elszorító népcsoportokról, amelyek elsősorban osztályhovatartozásuk miatt kerülnek ebbe a helyzetbe. Az ún. strukturális hátrány (structural disadvantage) ugyanis annak a következménye, hogy a különböző fajok és etnikumok nem egyenlő módon oszlanak meg a társadalom osztályszerkezetében.

Az elidegenedés fogalma sűrűn fordul elő a nyugat-európai etnikumok ébredését magyarázó-igazoló irodalomban. A kritikai fenntartások ellenére használata megkönnyítette többek között „a történelem kisajátítása”-ként megjelölt folyamat nyomon követését; közelebb hozta a mai emberhez a „betiltott nemzetek” sorsalakulását, amely a múltjukkal együtt nyelvüktől, kultúrájuktól s végül azonosságuktól való megfosztottságukhoz vezetett. Ebben az értelemben jelentette ki Pierre Fougère: „Az elidegenedés abban rejlik, hogy idegenekké válunk önmagunk számára, s nem vagyunk többé történelmi örökségünk birtokában.”¹⁹ Vele egyhangzóan Robert Lafont, az okszitán mozgalom vezető teoretikusa rámutatott arra, hogy az etnikai elidegenedés fogalma elválaszthatatlan a kollektív sorsától. Az előbbi tudniillik azt fejezi ki, hogy valamely népcsoportnak megtiltják autonóm sorsának át- és továbbélését, s arra kötelezik, hogy egy tőle idegen sorsral, történelemmel azonosuljon.²⁰

A francia regionalista szerzők írásaiban és nyilatkozataiban tehát az elidegenedés objektív és szubjektív formáira való utalások egyaránt fellelhetők. Ami az amerikai kutatókat illeti, a nemzeti-faji elnyomás és uralom módszereinek elemzésével — véleményünk szerint — bizonyos elidegenítő mechanizmusok működését is megvilágították; az általuk feltárt etnikai magatartásminták között pedig a szubjektív elidegenedés néhány jellegzetes megnyilvánulására bukkantunk. Richard M. Burkey idézett művében például azt is vizsgálja, hogy milyen tényezők válthatják ki egy alárendelt etnikum alkalmazkodását a vele szemben foganatosított megkülönböztető rendszabályokhoz. A felsoroltak között szerepel a fatalizmus, a diszkrimináltságba való belenyugvás elterjedése is.²¹ A megváltozhatatlan sorsba való beletörődésről, a magatehetetlen rezignációról, amely legfeljebb a vallásban, egy megváltó eljövetelebe vetett hitben keres és talál oldódást, illetve kiutat, nem nehéz kimutatni, hogy a szubjektív elidegenedés egyik — már ismertetett — formája.

Ha — mint említettük — a nemzeti-nemzetiségi kérdés kelet-európai irodalmában eddig nem sok elméleti igényű, közvetlen hivatkozás történt az elidegenítő folyamatokra, jelentős azoknak a dokumentumerejű visszaemlékezéseknek, vallomásoknak és nyilatkozatoknak a száma, amelyekben ezek a folyamatok megragadhatók. Érthető, hogy többségük a múltból, a soknemzetiségű impériumok, a cári Oroszország, a Habsburg-monarchia és a török birodalom — a népek e három börtöne — idejéből maradt ránk. Nem kevésbé érthető az is, hogy a két világháború közötti korszak kisebbségi valósága szintén kitermelte az elidegenedés néhány megrázó tanújelét.

A dokumentumok — zömmel értelmiségi megnyilatkozások — az elnyomott nemzetiségekhez tartozók életérzését főként az erőszakos beolvasztás, az elnemetietlenítés politikáját alkalmazó hatalomhoz való viszonyukat tolmácsolják. Azoknak a reakcióját fejezik ki, akiket el akarnak idegeníteni nemzetüktől, anyanyelvüktől, ily módon próbálva identitásukból kiforgatni. Az elidegenítő praktikák többféle választ, többféle magatartást provokálhatnak ki. Kiválthatják az ellenállást az idegen uralmi struktúrákkal szemben, de elindíthatják azt a folyamatot is, amelynek sodrában az egyén úgy érzi, hogy egy számára teljesen idegen, értel-

mét veszített világba jutott, ahol magatehetetlenül vergődik nála sokkal hatalmasabb, áttekinthetetlen és ellenőrizhetetlen erők nyomása alatt. A kétféle válasz persze sohasem vegyítiszta alakban jut kifejezésre. Különböző arányokban keveredhetnek ugyanannak a kisebbségi embernek a tudatában és magatartásában, de át is mehetnek egymásba, az egyén belső fejlődésének megfelelően avagy a külső események hatására.

A hozzánk legközelebbi területről, a monarchiabeli román nemzeti mozgalomból származó példákkal kezdve a bemutatást, azokat az írásokat elevenítjük fel Octavian Goga publicisztikájából, amelyekben a magyarosító iskolapolitika hatását elemzi, és a megalkuvó-behódoló román értelmiséget ostorozza: „A magyar nevelés, a maga mázával — írja Goga — legtöbb esetben a magyar lélekre jellemző szokások és sajátosságok rabjává tette a mi írástudóinkat. Ez a gyökereit veszített ember, aki az idegen iskolában megelégedik hazulról hozott örökségéről, és akit megfosztanak ama lehetőségtől, hogy népének legmagasabb rendű tulajdonságait megismerje, miközben kénytelen nap mint nap egy tőle idegen kultúra hódító szellemét magába szívni, végül fatális módon az intellektuális és erkölcsi tanok egyedi keverékének befolyása alá kerül.”²² E torzító hatások elindítóját, az állami iskolai tanárt pedig így jellemzi: „A tanár itt eszköz, akinek a segítségével az állam a polgárok lelki kifosztására, felszámolására tör; csavar ő az elnemzetietlenítés bonyolult gépezetében.”²³

Egészítsük ki a képet annak a Jászi Oszkárnak a tanúvallomásával, aki a nemzetiségi középosztályt, különösképpen pedig a román intelligenciát közelről ismerte: „Arckifejezésükön és beszédmodorukon — írja Jászi a magyar társadalomtól teljesen elzárkózva élő nemzetiségi középrétegekről — meglátszik az üldözött emberek bizalmatlansága. [...] Szemükben van valami réveteg, bizonytalan vagy szomorú kifejezés, mely a zsidókat is és az üldözött fajokat általában jellemzi. Tűrő, szenvedő, rezignált emberek. Mindenki ellenséget lát, ki magyar részről közeledik hozzájuk.”²⁴

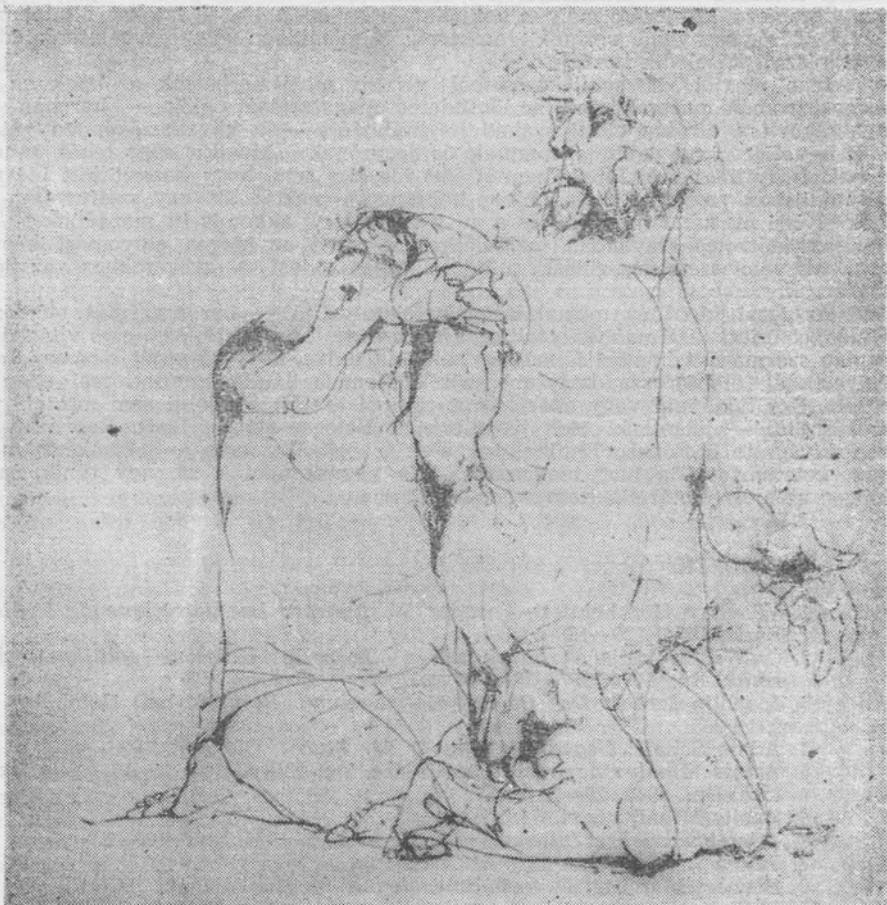
Ioan Slavici visszaemlékezéseiből viszont megismerhetjük azoknak az Arad megyei román parasztnak az öntudatos magatartását, akik — harcban anyanyelvüknek a bíróság előtti szabad használatáért — a következőképpen válaszolnak a velük pimaszkodó alispánnak és jegyzőnek: „Mondja meg tehát ennek az úrnak, hogy mi nem tudjuk, honnét jött ide, azt sem, hogy honnét jött ide maga, de mi itthon vagyunk. S ha holnap-holnapután megint jön egy szélifuvallat, amelyik elviszi magukat innét, mi és a mi gyermekeink akkor is itt maradunk.”²⁵ Ezekben az önérzétes szavakban megtalálhatjuk mind az idegen elnyomást képviselő urakkal való szembeszegülést, mind a ragaszkodást a gyökerekhez, az identitáshoz.

Az igazi identitás megtalálásának felszabadító — bár tragédiát előidéző — élményét fejezi ki *Az akasztottak erdejének hőse*, Apostol Bologa, első világháborús román származású honvéd főhadnagy, aki megtudva, hogy egységét a román frontra helyezték át, elhatározza, hogy megszökik. Nem hajlandó nemzetársai ellen harcolni. „Egy hónappal vagy akár három nappal ezelőtt gondolni sem mertem volna szökésre... — jelenti ki cseh tisztársának Bologa, akiben Liviu Rebreanu 1917-ben kivégzett öccsének, Emilnek az alakját rajzolta meg. — „Elsőként én magam vettem volna meg magamat... Ha visszagondolok rá, úgy tűnik, mintha idegen személy életét cipeltem volna magamban...”²⁶

JEGYZETEK

1. Vö. Max Horkheimer—Theodor W. Adorno: *La dialectique de la Raison*. Paris, 1974. 129—169.
2. C. Wright Mills: *A bürokratikus ethosz*. In: *Hatalom—politika—technokraták*. Bp., 1970. 357—365.
3. Joachim Izrael: *Der Begriff Entfremdung*. Reinbek bei Hamburg, 1972. 254—260.
4. Adam Schaff: *Gegen den Zauber der Flucht*. Die Zeit, 1976. 46.
5. Babits Mihály: *Az írástudók árulása*. In: Julien Benda: *Az írástudók árulása*. Bp., 1945. 29—72.
6. Babits Mihály: *I. m.* 34.
7. *Etiemble célèbre Julien Benda*. Le Monde, 1977. március 22.
8. Julien Benda: *I. m.* 185—213.
9. Herbert Marcuse: *Der eindimensionale Mensch*. Berlin, 1967. 79—80.
10. Philippe Gardy: *Aliénation, desaliénation; nationalisme ou liberation?* Les Temps Modernes, 1973. 324—325—326.

11. Adam Schaff: *Marxizmus és egyén.* Bp., 1968. 251.
12. Vö. Henri Lefebvre: *Critique de la vie quotidienne.* Paris, 1958. 92—94.
13. Vö.: *Ua. Az elidegenedés mítosza és valósága.* Bp., 1970.
14. Dumitru Lepădatu: *Teorii despre înstrăinarea umană.* Buc., 1980, 201—243.
15. Hannah Arendt: *Elemente totaler Herrschaft.* Frankfurt am Main, 1958. 11—23.
16. Joseph Gabel: *La fausse conscience.* Paris, 1962. 97—117.
17. Joseph Gabel: *Racisme et aliénation* (kéziratban) 1—3.
18. Richard M. Burkey: *Ethnic & Racial Groups.* Menlo Park, 1978. 79—91.
19. *La question régionale.* Esprit, 1968. 12.
20. Robert Lafont: *Réponse a J. M. Domenach.* Esprit, 1968. 12.
21. Richard M. Burkey: *I. m.* 106.
22. Octavian Goga: *Două mentalități.* In: *Insemnările unui trecător.* Arad, 1911. 159.
23. Octavian Goga: *Alma mater.* In: *I. m.* 217.
24. Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés.* Bp., 1912. 480—481.
25. Ioan Slavici: *A világ, amelyben élttem* (fordította Dávid Gyula). Buk., 1980. 122.
26. Liviu Rebreanu: *Az akasztottak erdeje* (fordította Böződi György). Buk., 1962. 80.

Damó István: Sütő András-illusztráció (Káin és Ábel)

Egy korszak regénye — mely „abból állt, amit elmulasztott”

Illyés Gyula írja — *Boncoljuk-e magunkat elevenen?* —, hogy irodalmunkban nem készült európai szintű ábrázolás főnemesi vagy köznemesi világunkról és polgárságunkról. (*Ingyen lakoma*. Bp., 1964.) Valljuk be, nem annyira az európai szint állítólagos hiánya az elszomorító, hanem a kritika és az irodalomtörténetírás közömbössége azokkal az alkotásokkal szemben, amelyeket a kétes politikai fontolgatás a hátsó polcra helyezett. Elsősorban Bánffy Miklós regénytrilógiájára — *Erdélyi történet* — gondolok, az arisztokrácia belső bomlásának írói rajzára. „A magyar élő arisztokráciáról még senki ilyen kíméletlenül és irtalmatlanul nem nyilatkozott. [...] Igazolja a társadalmi megújulás szükségességét. [...] Vitán felül, az erdélyi irodalom leggrandiózusabb műve” — írta Bánffy trilógiájáról Mórincz Zsigmond (*A Helikon és az Erdélyi Szépművészeti Céh levelesládája* II. Buk., 1980. 447.). Jól tudom, hogy elsősorban nem esztétikai megfontolások kényszerre feleltette és felelteti Bánffy trilógiáját, hanem az író közéleti szereplésének megítélése. Ezért szükségeltetik a trilógia — írójának közéleti szereplésétől elkülönítve — elemzése.

Az esztétikai értékelés mellett éppen olyan fontos a regényben megjelenített arisztokrácia szellemi és erkölcsi bomlásának, politikai süllyedésének szociológiai elemzése, a társadalmi és ideológiai lényeg és jelentéstartalom feltárása. A valóság megismerésének két legfontosabb megközelítési módja közül — tudomány és művészet — a szubjektívebb művészet olyan lényegi összefüggésekbe emeli a valóságot, amely nem sajátja a történetírásnak. A műalkotás a korszak érzelmi és gondolatvilágának, közösségeik, osztályok, rétegek és az őket képviselő személyek cselekvéseinek emberi dokumentuma.

Nem Bánffy Miklós volt az első, aki regényformában megkísérelte az arisztokrácia belső bomlásának bemutatását. A századvég egyik — ha nem épp legtehetősebb — írója, Justh Zsigmond tizennégy kötetre tervezett regényciklusában — *A kiválás genezise* — akarta megírni a felvidéki, erdélyi és a pesti arisztokrácia pusztulását. Korai halála — harmincegy éves korában halt meg — megakadályozta terve megvalósításában. A *pénz legendájának* arisztokrata hősnőjét megrontja a bőség, minden boldogsága ellen fordul, a felvidéki és az alföldi kastélyokban — *Fuimus* — sivár kép fogadja a látogatót, arisztokrata sorstársainak viselkedése, gondolkodása, hangulata és életmódja egyaránt a *voltunkra* emlékeztetik. Amikor a *Fuimus* főhőse elbúcsúzik házasságba sodródó öccsétől, könnyekre fakad: „De nemcsak a saját, nemcsak az öccse gyengeségét siratja, hanem egész pusztulásra mégért, elkorhadt fáját, amely rohan lefelé a lejtőn, hiába, nincsen akadály, rohan a megsemmisülés felé, mert ezt egy erősebb, egy hatalmasabb törvény parancsolja így. Tudta, hogy így lesz — mert így kell, hogy legyen... Fuimus! Fuimus!” (*Fuimus*. Buk., 1957. 263.). Justh egyik főművének, *Naplójának* arisztokratái, akik nem tudnak elszakadni osztályuk hagyományaitól, a mámort keresik, az irrealist, képtelenek beilleszkedni a polgárisodó társadalomba. Az elvágódók „a halál szentjei”. Justh unokatestvérének, Mednyánszky Lászlónak a műtermében így elmélkedik beteljesülni látszó végzetükről: „Az emberi szenvedés religiója beszél képeiről, a jószágos, szelíd szemekből — a lelkéből. Egy ósrégi faj vonalán az utolsó állomás. Benne kulminál századok finomulása, betegsége, tán vétkei... Csak munkára, művészi teremtésre képes faj — életre nem. Az élet s a boldogulás művészete nem adatott meg nekünk. A mi homogén talajunk sokkal régebbi, fáradtabb civilizációban lenne — feltalálható — Párizs vonz mindnyájunkat!... Élünk és elfelejtene. Voilà tout.” (*Justh Zsigmond Naplója és levelei*. Bp., 1977. 409.)

Ami lényeges — s amiért foglalkozom Justh Zsigmonddal — a századvég hangulatában fogant kor- és kórrajzában világosan és szabatosan megfogalmazódik az arisztokrácia cselekvésképtelensége, a társadalomtól való önelszigetelődése. De nemcsak a fin de siècle hangulata különbözteti meg Justh Zsigmond arisztokratáit a Bánffy Miklósétól. Justh Zsigmond az akkor oly divatos társadalmi darwiniz-

mus és mendeli kinemesítés nézőpontjából körvonalazta a megfáradt arisztokrácia megmentését a pusztulástól. Az életerős parasztsággal való biológiai keveredéstől remélte az arisztokráciának szellemi és erkölcsi megújulást is hozó felemelését — a „kiválás genezisé”-t. Az arisztokrácia élet- és világfelfogásától idegen világnézeti meggyőződés készítette regényeinek írására. Mi sem jellemzőbb Justh megváltáshitére, mint a szenttornyai birtokán létesített parasztszínház — a lombos fákkal övezett, görög stílusban épült amfiteátrum, ahol magyar parasztok játsszák Molière-t, Arisztophanészt, Plautust. Az előadásokra Justh a környék nagybirtokosait sohasem hívta meg, nem tartott velük kapcsolatot, a „halál szentjein” kívül a „felső tizezer” nem érdekelte. A megszokástól és a hagyományoktól kiüresített arisztokrata életmód előli menekülés hozta létre a Magyar Műpártolók Körét és a tudományokkal, művészetekkel foglalkozó Debating Societynek kereszttel barátai kört.

Az Erdélyi történet veszélyesebb történelmi körülmények között íródott, mint Justh regényei és *Naplója*. A Justh halálától (1894) eltelt évtizedekben az első világháborúig olyan politikai válságok, megrázkódtatások sújtották a monarchiát, amelyek szélesebb társadalmi és politikai összefüggésekbe helyezték a belső bomlást, az életmódjához jelentéktelenedett, csak külsőségekben csillogó, önmagát villogtató arisztokráciát. A biológiai kiválasztódásba vetett hit szertefoszlott, a politikumot nem lehetett kikerülni, az arisztokrácia életidegensége, világnézeti irracionális zsenializmusa a monarchia társadalmi és államrendjének válságtüneteként jelentkezett. Bánffy Miklósnak ehhez megadottát a szükséges tapasztalatgyűjtés, a kellő időtávlat, az első világháborút megelőző évtized történetét kellett újragondolnia. (A trilógia első része, a *Megszámláltattal* 1934-ben jelent meg.) Nem véletlen, hogy a trilógia éppen úgy a háború kezdetekor fejeződik be, mint a *Varázshegy és A tulajdonságok nélküli ember*. Az 1914 júniusában eldőrdült „történelmi mennykőcsapás”, mely megremegette a földet és felrobbantotta a varázshegyvet, a végkifejlet felé sodorta az arisztokrácia bukását is.

Nem írhatunk Bánffy trilógiájáról értékéhez méltóan, ha nem foglalkozunk a kettős monarchia állam- és társadalomrendjével, az arisztokrácia bukásának közegével. Ebben segít Robert Musil regényíróiása, a *tulajdonságok nélküli ember*.

Kákániát — így nevezi Musil az Osztrák—Magyar Monarchiát — Európa egyik jól működő bürokráciája igazgatta; csak egyetlen dolgot lehet felróni, hogy „a zsenialitást és a zseniális vállalkozókedvet olyan személyek esetében, akiket magas származás vagy állami megbízás nem privilegizált ilyesmire, merő okvetetlenkedésnek és önhittségnek minősítette”. Ezért fordulhatott elő, hogy a monarchiában legfeljebb zseniket hittek ripóknek, de soha ripókot zseninek, „valószínű ettől is ment tönkre” (*A tulajdonságok nélküli ember*. Bp., 1977, 41., 44.). A törvényekben és alkotmányában szabadelvű államot klerikális szellemben kormányozták, minden polgár egyenlőnek számított, de nem mindenki tartozott a polgárok közé, az előjáróknak, hivatalnokoknak címzett bírálatot csak félig lehetett komolyan venni, mert az is a közmegegyezés szabályai szerint történt, az önkormányozás kifinomult technikájával. Azért politizáltak, hogy leplezzék közönyüket. A császár és király alattvalói az állameszmében éppúgy nem hittek, mint a dinasztikus vagy a különböző népek kulturális együttélésének eszméiben. Közben a vezető réteg — első helyen az arisztokrácia — arról szerette volna meggyőzni a világot, hogy a monarchia a soknemzetiségű ország összetartására hivatott. Musil ugyanilyen lényeglátással írt esszéket, tanulmányokat, aforizmákat, magyarázatokat, naplót ötvöző ironikus regényfolyamában a monarchia nemzetiségi viszonyairól. Magyarország és Ausztria úgy illett egymáshoz, mint egy piros-fehér-zöld kabát egy fekete-sárga nadrághoz, a kabát önmagában is megállt, a nadrág viszont a fekete-sárga öltöny maradéka volt. Ezért a párhuzamakció vezetője, Leinsdorf gróf Magyarországról szót sem ejtett soha, ami ezen kívül maradt, nemzetiségeknek nevezte vagy osztrák törzseknek, amelyeket egyetlen néppé szándékozott olvasztani, félkész voltukon úgy akart segíteni, hogy osztrák államméppé gyúrja őket. A „törzsek” azonban nemzeti mivoltukat hangsúlyozták, jogokat követeltek, börtönnek emlegették a monarchiát: „Kákániában végül már csak elnyomott nemzeti-ségek voltak, és egy bizonyos felső réteg, melynek tagjai, a tulajdonképpeni elnyomók, úgy érezhették, az elnyomottak arcátlanul packáznak velük, nem hagyják nyugton őket” (*I. m.* I. 725.). Leinsdorf gróf — s e vonatkozásban az arisztokrata vezető elit felfogását és magatartását képviseli — képtelen a valóságos helyzet értékelésére, mindenről van elképzelése, de minden olyant elutasít, ami nem illeszkedik bele elképzeléseibe.

A Robert Musil „uralt iróniával” írt regényében megjelenített valóság a hagyományos realista ábrázolásnál teljesebb és mélyebb jelentéstartalmat közvetít. Sören Kierkegaard esszéjében — *Az irónia fogalmáról állandó tekintettel Szókra-*

tészra — az iróniát „végtelen abszolút negativitás“-nak nevezi — negativitás, mert a tagadáson kívül semmit sem tesz, végtelen, mert nem ezt vagy azt a jelenséget tagadja, hanem az egészet, abszolút, mert az, „aminek az erejénél fogva tagad, magasabb valami, ami viszont nincsen. Az irónia semmit sem létesít, mert az, amit kellene teremtenie, a háta mögött van.“ (Sören Kierkegaard *Írásai*ból. Bp., 1969. 98—99.) Az ironikus szubjektum az adott államrend összes jogi és morális törvényeit elveti, föléljük emelkedik, ezért szabad. De a tagadott valóság és morális értékrend helyébe semminemű új valóságot és értékrendet nem akar megvalósítani. Eppen ezért a történelem sorsfordulóin, az érvényességét veszített valóság tagadásával felszabadítja a szellemet az idejeműlt rendszer szellemi, erkölcsi, politikai kötöttségei alól. A tulajdonságok nélküli ember az egész háború előtti valóságot tagadta, a groteszk Ausztria nem más, mint a modern világ „különösen világos esete“.

Nem szükséges bizonyítékokat emlegetni, felsorakoztatni, hogy a világ „különösen világos esetének“ *részjelenségeit*, amilyen az arisztokratikus életforma váltsága, realista eszközökkel is lehet ábrázolni. Bánffy Miklós az *Erdélyi történettel* erre vállalkozott. Az ironikus esszéregényből kiemelkedő *válságmodell*, a realista — az egykori valóság történéseire ragaszkodó — írói rajzzal mintegy kiegészül, színekkel, árnyalatokkal gazdagodik, érthetőbb lesz. Ezért érzem, ha szabad ezt a köznapi kifejezést használni, a trilógiát *A tulajdonságok nélküli ember* rokonának.

1934—1940 között öt kötetre osztva jelent meg az Erdélyi Szépművészeti Társaságban Bánffy Miklós trilógiája — *Megszámláltattál* (1934), *És híjjával találtattál* (1937), *Darabokra szaggattattál* (1940) — az első világháborút megelőző évtized (1904—1914) arisztokráciájának krónikája. Az elfogulatlan kritikus, történész és olvasó előtt nem kétséges, hogy Babits Mihály *Halálfiái* (középosztály) és Kassák Lajos *Egy ember élete* (munkásság) című művei mellett a legjelentősebb művészi alkotás a monarchia bukásának okairól.

Az író a regény cselekményét Abády Bálint erdélyi gróf, politikus magán- és közéleti tevékenysége köré szerkesztve bontakoztatja ki. Abády az arisztokratakra gyakran jellemző alaposággal készül közéleti pályájára, a Theresianumban érettségizik, a kolozsvári egyetemen jogot tanul, két évig diplomataként szolgálja a monarchiát, majd visszajön Erdélybe gazdálkodni és politizálni, hogy tudásával és megfigyeléseivel hasznára legyen az országnak. Képviselőnek választják, 67-es alapon mint pártönkivüli kerül a parlamentbe. Bánffy Abády tiszteletét érdemlő feladatvállalásának mintegy ellenpólusaként Gyerőffy László céltalan, züllés felé sodródó életét állítja. Két arisztokrata, két életút — Abády megkísérli osztályát és népét szolgálni, Gyerőffy elvetéli tehetségét, a végnélküli italozások elpusztítják, Abády és Adrienne bonyolult, melodramatikus részletekkel telített, beteljesületlen szerelmi történetében is, a helyzetek, az arisztokrata életmód, a szokások és az osztálykonvenciók a lényegesek, amire a trilógia kor- és helyzet-elemzése vonatkozik.

Legutóbb Nemeskürty István hívta fel a figyelmet — *A hátsó polcra* — Bánffy trilógiájának mintaszerű szerkezetére. Mindhárom regény hat részből áll, s ezen belül a fejezetek egy szimfónia tételeinek felépítési rendje szerint követik egymást, „ezenkívül pedig az író a filmre is emlékeztető ellenpontozással, párhuzamos és ellentétes montázs alkalmazásával bonyolítja az eseményeket, amire jó példa a trilógia indítása: az egymással versengve száguldó-zörgő kocsik, hintók útja a bál helyszíne felé.“ (*Élet és Irodalom*, 1981. szeptember 26.) Bánffy ezzel a kompozícióval tudta felerősíteni az arisztokrácia haláltáncának bemutatását.

Gaál Gábor a *Megszámláltattál* megjelenésekor arról értekezett, hogy Bánffy „csak azt tartja kivetendőnek, amit maga az arisztokrácia osztálykerölése is kivet magából“. (*Válogatott írások* I. Buk., 1964. 547.) Gaál Gábor bírálatára nem azért hivatkozom, hogy újabb argumentumokat szedjek elő kritikus tevékenysége ellen. A félreértésből levonható tanulságok a fontosak. Ha a bírálatok gondolatmenetét folytatjuk, akkor csak forradalmi, tehát: a történelem állítólagos szakadatlan előrehaladását holtbiztosan ismerők platformjáról lehet a XX. századi arisztokrácia bukásáról regényt írni. A trilógia részben ezért került az irodalom-történeti összefoglalókban az adatok közé. (Lásd erre vonatkozóan *A magyar irodalom története* 1106 oldalas VI. kötetét. Bp., 1966.)

Ezek után kikerülhetetlenül megfogalmazódik a kérdés: mi okozza egy társadalmi osztály, réteg bukását előidéző bomlást, és hogyan jelentkezik?

A klasszikus tézis szerint az emelkedő osztályok elsodorják a halálraíteltet. Ez nem kielégítő magyarázat. Az élet- és cselekvőképes osztályok nem sodródhatnak ki a történelemből pusztán csak azért, mert — úgymond — olyan új „történelem értelmét“ hordozó osztály jelenik meg, mely törvényszerűen el kell hogy foglalja uralkodó helyét a társadalomban. A társadalmi osztály, réteg — ide sorolhatjuk a

mindenkori vezető elitet is — belső bomlása történelmi szerepének befejezése előtt megkezdődik, amikor elveszti megújulási képességét, öncélúságába vész, fikciót, ideológiai téveszméit helyezi a valóság elébe. Főképpen amikor képtelen lesz *ésszerű konszenzust* létesíteni a társadalommal. A szellemi és erkölcsi bomlás legjellegzetesebb tünetcsoportja a cselekvésképtelenség, a betokosodott gondolkodás, az életmód belső kiüresedése, a külsőségekben tündöklés.

Bánffy Miklós regénytrilógiájában az arisztokrácia képtelen önköréből kilépni, irreális különvilágának impulzusaitól hajtott cselekvései nem kerülnek összhangba a társadalom elvárásaival, ezért próbálkozásai rendre kudarccal végződnek. Még a legjelesebb arisztokrata, Abády Bálint sem tud olyan eszmét sugallni, példát mutatni, amely átjárná, megtermékenyítené — arisztokrata és nem arisztokrata — környezetét. A többiek értelmét és célját vesztett külsőségekbe, hangoskodásba, tüntető viselkedésbe, messianisztikus küldetésük irrealizmusába menekülnek, jóformán semmiféle kapcsolatuk sincs — lovagias is csak ritkán — a társadalom egészének tudatos részeként cselekvő embercsoportokkal, közösségekkel. Aki pedig ráeszmél az arisztokrata életforma tartalmatlanságára, vagy öngyilkos lesz, mint Kadacsay Gazsi, vagy kivonul sorstársai közül házikójába, a cigányszajha mellé, mint a világhírt Laczók Tamás. A regény legrokonszenvesebb alakjai nem arisztokraták, hanem olyanok, mint Gál Mihály, a vén színész, Jópál András, a feltaláló, Timişan Aurel, a román néptribun, Lázár Bogdáné Danogán Sára. A művészet — Bánffy regénye is — a bomlás folyamatát nem *ostorozza*, hanem érzékletesen megjeleníti, valóságos képet rajzol róla, vagy mint Robert Musil, elvonatkoztatottan modellálja.

De mit akar Abády Bálint, aki arisztokrataként és emberként is a cselekvő életet választja?

Abády szűknek, korlátozottnak érzi hagyományoktól kötött arisztokrata életformáját, tágítani, szélesíteni szeretné társadalmi kapcsolatait. Olyan szövetségeket alakításába kezd, amelyekbe be szeretné vonni a lakosságot, függetlenül nyelvi és vallási hovatartozásától. A kivándorlástól tizedelt székelység megmentésére kiszagda-hitbizomány létesítését és a jól előkészített telepítést ajánlja. A regényben egyik kezdeményezője az ún. erdélyi mozgalomnak; programját, célkitűzéseit a választási reform, a sajátos erdélyi közgazdasági érdekek és a nemzetiségi kérdés rendezése köré csoportosítja. Említést érdemel, hogy Bánffy emlékezéseiben nagy elismeréssel írt nagybátyjáról, Károlyi Sándorról (1831—1906), a magyar szövetkezeti mozgalom megeremőtjéről, akinek előadásait sok-sok estén keresztül hallgatta fiatal társaival (lásd Bánffy Miklós: *Emlékeimből*. Kvár, 1932). Abády kísérlete sem eredményes, az illetékesek nem értik, köszönyösek. Milyen jellemző, hogy a reformok szükségességére figyelmeztető parlamenti szűzbeszéde után az ironikus szeretettel rajzolt román néptribun, Timişan doktor mondja meg az igazat Abádynak: „a magyarok mással vannak elfoglalva, az effélék nem érdeklik őket”; ugyanakkor a székely kongresszuson Barra Sámuel a jobbjagság visszaállítására tett kezdeményezéssel vádolja.

Az ésszerűség rendre elbukik az arisztokrácia, a dzsentri és bürokraták ellenállásán. Abády vállalkozásai jórészt szétörnek a balitéleteken, és magánéletét sem tudja rendezni, Adrienne is elhagyja. Egyedül marad.

Másfelől Abády sem tud elszakadni osztálya konzervatív ideológiájától. Cselekvéseit a régi hivatástudattal igazolja ön maga és mások előtt is. A *Megszámláltattálban*, a jó útra térítéstől is sarkallva, arról beszél Abády Gyerőffy Lászlónak, hogy az arisztokrácia századokon át szolgált a községet, megyét, egyházat és országot, mindig a közösség oldaláról nézte a világot. Ezért került ki az arisztokráciából annyi kormányzásra képes személyiség. Ekkor szól közbe Abády anyja: „Az a patriarkális viszony, mely századokon át fennállott a földesúr és a faluja között, nem szűnt meg a jobbjagság eltörlésével. Vezetni, segíteni, istápolni kell azokat, kik anyagiakban és műveltségben annyira alattad állnak. Tekintsd őket gyermekeidnek, a falusi népet is, a cselédeidet is.” (I. m. 205.) Nagyapja is arra intette — emlékezik Abády másutt —, hogy kiválóbb, munkaképesebb legyen testben és lélekben, mint bárki más. E konzervatív emberség őrizi meg Abády szellemi és morális integritását.

Az arisztokrácia hivatásáról írottak ugyanakkor a Bánffy Miklós és Justh Zsigmond felfogása közötti különbségekre is fényt vetnek. Az arisztokráciát illetően Justhnak, mint előbb említettem, nem voltak illúziói, megövtá ettől világnézete — a társadalmi kiválasztódás biológiai szemlélete. Bánffy nem valamilyen arisztokrácián kívüli ideológiából, hanem belülről, osztályának gondolat- és érzélemvilágából elevenítette fel a modern társadalom körülményei között teljesen irreális régi hivatásmorált. Az író ezzel még nyomatékosabbá tette eszmeileg és művészileg is az elkerülhetetlen hanyatlást, az effajta konszenzuskeresés hiábavalóságát.

A köz- és a magánélet színterein mindent a külsőségek uralnak. Az életmód külső díszei. Tavasszal lövészverseny, nyáron fogolyvadászat, ősszel ismét vadászat és szarvasbögés, télen fácánvadászat, a pesti lófuttatást a bécsi derby követi, fogadások, összejövetelek, éjjelizene, bálók, ahol a francia négyest csárdás követi órák hosszat, párbaj, pletyka, hazafias szónoklatok, fogadkozások, nőcsábítás, kártya, érdeklázások. A székely kongresszusra, hogy semmit se tegyenek, felcícomázott vonat viszi a küldötteket, az állomásokon se vége, se hossza a fogadó hazafias szónoklatoknak, mindenki díszmagyarba öltözve, közöttük is a legdíszesebb, mert legtöbbet szeretne hazafiságából mutogatni, Weinfeld Soma bankár, aki valódi szittya ruhában, hófehér paplanselyemből készült dolmányban, karmazsin nadrágban, sárga szattyáncsizmában tetszeleg. Máskor halálra ítélik és kivégzik a pálinkát (szétlővik a pálinkásüveget), vagy a párbajjelenes liga francia herceg-elnökének tiszteletére rendezett bankett estéjén, éppen az újonnan alakult liga országos főtitkára keveredik lovagias ügybe, s annak rendje s módja szerint, a sértés színhelyén, a *Code Duverger* előírásainak megfelelően, Bogácsy őrnagy vezérletével a párbajt meg is tartják.

Mondhatja bárki, hogy Széchenyi István *Naplójában* is egymást követik a bejegyzések: színház kaszinó, kártyajáték, mágnásülés, uzsonna hercegnőkkel, tárgyalások Metternichkel, utazások, vadászatok, fogadások stb. De ezt is naplójába írja: „Egy járó vadászatról tértem haza. Micsoda társaság! Milyen elhülyültnék érzi magát az ember, ha csak egyetlen napot tölt ezekkel az emberekkel.“ (*Napló*, Bp., 1978. 351.) A reformkorban azonban a legjobbak tehetségüknek megfelelő társadalmi mozgástérben cselekedhettek, a szavak zsarnoksága nem rejtette el a valóságot. Bánffy korában a szólamok leplezték a cselekvésképtelenséget, a nagyúri mindennapiságba roskadt jellem és szellem. Még az elitemberként fellépő Abádyt is megakadályozta reformjai megvalósításában az arisztokrácia társadalmi közegellenállása.

A parlament is a látszateltetés színterül szolgál. Arról vívtak szócsatákat, hogy létesüljön-e önálló jegybank, milyen színű legyen a kardbojt. A legfelsőbb fórumot, főképp a szóvirágos ellenzék jóvoltából, nem érdekelte különösképpen Vilmos császár marokkói „kirándulása“, a német flottaprogram, az olasz–török háború, a francia–angol szövetség, még arra sem figyeltek fel, hogy egy német képviselő mit mondott Salzburgban a magyarországi németekről. A balkáni válság idején az ellenzéki képviselők a Royal szálló báltermében külön parlamentet alakítottak. Apponyi Albert a nép nevében üdvözölte a bolgárokat, görögöket, bárát jobbott nyújtott Belgrád felé, megértő helyesléssel köszöntötte az önrendelkezési jogot. Annak a tévhitnek a kábulatában hangoskodtak, hogy a magyart mindenki szereti, csak az osztrák nem. A Royalban hozott határozatok sem a balkáni népeknek szóltak, hanem a királynak szánták figyelmeztetőül. A vezető osztályok látóhatára lezárult Bécsnél, mert a magyar glóbuszon túl úgyszincs semmi. Képtelenek voltak megérteni, hogy az 1790-es és az 1867-es vívmányokra való szakadatlan hivatkozással nem lehet koruk és osztályuk problémáira megoldást találni. A jogszabályokat erősebbeknek hitték az élet szükségseinél.

A regényben, amint a valóságban is, nemcsak a magyar arisztokrácia élt a valóságtól teljesen elszakadva, hanem Slawata úr is, Ferenc Ferdinánd irodájának belső embere, és elvbarátai, akik a Habsburg-ház hatalmát családi királyságokkal szándékoztak kiterjeszteni a görög tengerig. Slawata, a trilógia egyik íróilag is legjobban kidolgozott alakja Leindsdorf grófot juttatja eszünkbe, ő is felülről nyújtja „segítő kezét“ a „félkész tömegeknek“, hogy hercegekkel és oktrojált alkotmányokkal kiegészítse állapotukat.

A valóságérzékét veszített, külsőségekkel tündető arisztokrácia ideológiai és politikai irracionálizmussal fokozta a nemzetiségek elidegenítését. A nemzetiségek nemesség- és arisztokráciaellenes érzelmeit leghívebben a havasi falu templomának az utolsó ítéletet ábrázoló naiv festménye jelképezi: eltorzult orcájú sátánok habzsolják a vitézkötéses ruhájú, csizmás, nagybajuszú alakokat, az angyalok pedig csupa jámborokat szállítanak az üdvözülés honába. A gyűlöletet erősítették a kormányzatnak és a közírásnak azok a fogalmi csinálmányai, amelyekkel a románokat „románnyelvű magyaroknak“ keresztelték, és a Wuelfenstein Frédiszerű honatyák, akiknek a vére felforrt a nemzetiségi képviselők pusztá láttán. A jegyzők, szolgabírók, adószedők, törvényszéki bírák nem beszéltek a nemzetiségek nyelvén. Ilyen viszonyok között tett kísérletet Abády Bálint, hogy a havasi nép sorsán könnyítsen. Ha végül a regényben Abádynak sikerül is a népszínpolozókat elhelyeztetnie, a pert megnyernie, a viszonyokat megváltoztatni nem tudja. Amikor a parlamentben és a felsőbb társulatokban közjogi vitákat folytattak, a bankok és más intézmények fortélyos eszközeivel a nemzetiségi vezetők birtokos osztályuk anyagi gyarapításán dolgoztak.

A hadba vonuló Abády Bálintnak nincsenek kétségei az arisztokrácia és a monarchia jövőjét illetően. Bánffy Miklós így fejezi be *Erdélyi történetét*: „Lassacskán csupa fikció lép a valóságok helyébe, önámítás és nagyzolás. Mindenki bűnös ebben, a magyar társadalom minden vezető rétege. Maga előtt látta a birtokos osztályt, aki uraskodásában leromolva, gazdasági pályára nem megy [...]. A történelmi oktatás tanári karát is, akik lebecsülik azokat, akik a magyar múltban munkára és önismeretre intik a nemzetet. Így töltődik meg az ifjúság csalóka ideálokkal és sovén jelszavakkal [...]. Maga előtt látta a főrangúakat, akik vezéri szerepre tartván igényt, sutba dobják európai látóköriüket, vagyoni és erkölcsi súlyukkal igazolva mindazt a maszlagot, melyben legtöbbje valóban nem is hisz... Maga előtt látja, mintha már a síron túlról tekintene vissza. Most elpusztul az ország és vele ez a nemzedék. Elpusztul ebben a háborúban, hol azok a szavak, amiket annyit használtak [...], emberölő szörnyű valóságot jelentenek. Most elpusztul az ország és vele az a nemzedék [...], mely az államélet valóságait el tudta felejteni, és délibábok után futott, akár a gyermek [...]. A város és a völgy árnyékba borult már. Sötétedett. Csak a nyugati égbolt lángol [...]. A karmazsin égbolt alján lomha, lila, sötét hegyek... Hosszú oromgerincek lecsappott oldalakkal. Óriási koporsók, népek koporsói.“ A beteljesülő végzet viziója.

Az *Erdélyi történet*ről írottak befejezetlen maradnának, ha nem érintenénk Tomasi di Lampedusa *A párdúc* című regényét. Lampedusa herceg a testi miveltségben és életkörülményeiben is reá emlékeztető dédapját választotta regényalakja mintájául. De *A párdúc* — mint magyar vonatkozásban Bánffy trilógiája — nem pusztán egy arisztokrata család élettörténete, hanem az *arisztokrácia emlékirata*, mégpedig az újkori olasz történelem legzaklatottabb korszakáról (1860. május—1910. május).

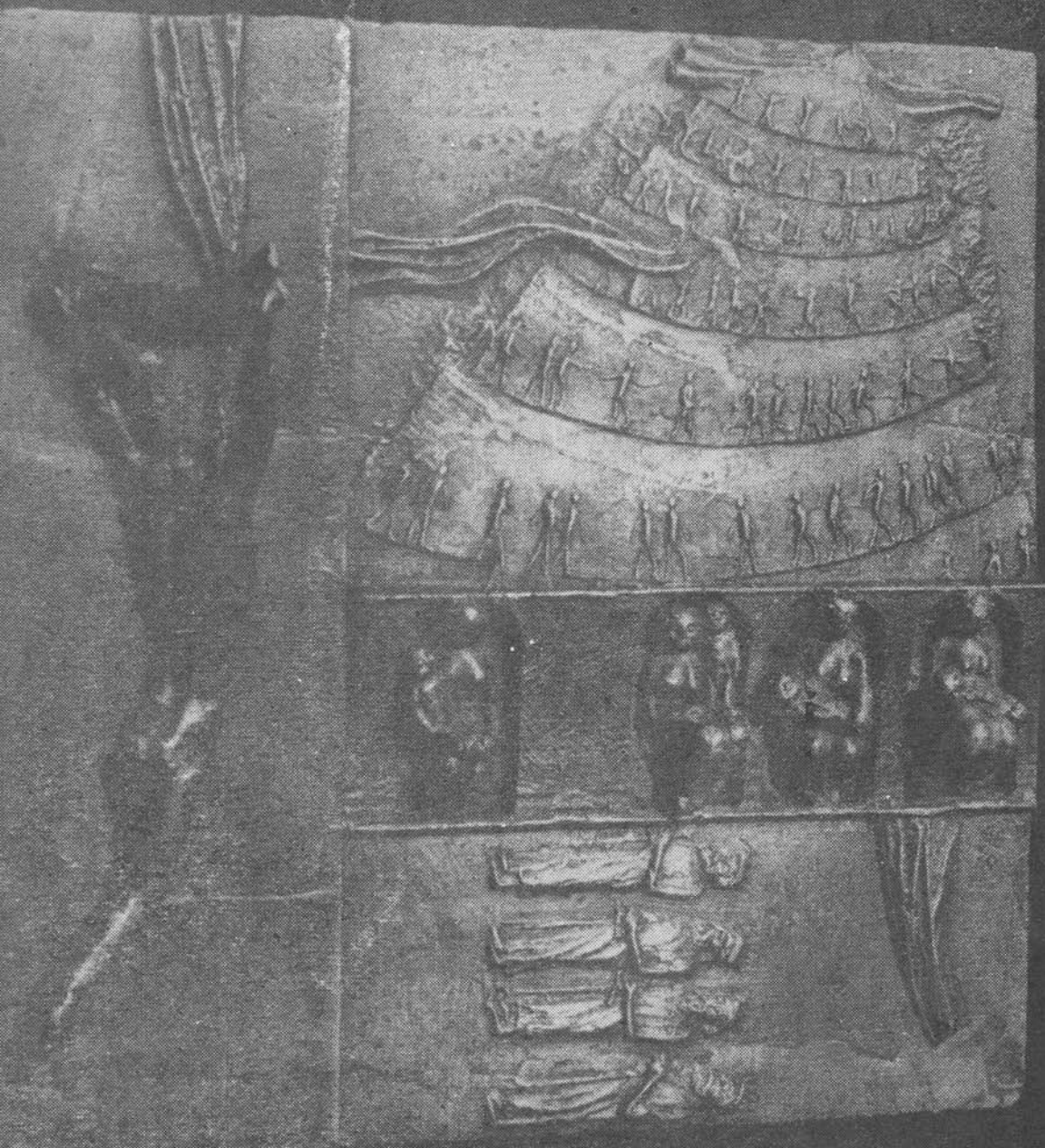
Tomasi di Lampedusa is, mint Bánffy, belülről, az arisztokrácia oldaláról szemléli az életet, mindvégig osztályának gondolatvilágán belül marad. A regény első felében átfogó körképet fest a régi rend bukásáról és az új polgári rend születéséről. Don Fabrizio herceg ironikusan és közömbösen szemléli, mert cselekedni sem kedve, sem akarateréje nincsen, hogy miképpen enyészik el törzssőkös családjá, pusztul el az ösök öröksége. Kezdetben még abban reménykedik, hogy unokaöccse lesz az ellentámadás megindítója, de Tancredi házassággal végződő szerelme ezt az illúzióját is szétfoszlatja. Unokaöccse azonban a szépséges polgárleányt, Angelicát választja. Tancredi egy helyütt romantikától ittasultan elmélkedik a családok egyesítéséről, a Sedarákkal új, friss vér kerül az öreg familiába, s ez elősegíti az osztályok és rétegek kiegyenlítését. Tancredi és Angelica nászával valójában az ősiség újra birtokba veszi Sziciliát, amelyet az arisztokrata családok évszázadokon át uraltak. A herceg ironikusan tudomásul veszi a polgári rend győzelmét, belenyugszik a megváltoztathatatlanba. Azt is tudja, hogy ő volt az utolsó Salina. A halálán levő herceg így elmélkedik a szálloda erkélyén: „Mert egy nemesi család jelentősége és értelme egyedül a hagyományokban, vagyis az élő emlékekben rejlik; mégpedig itt ő az utolsó, akinek még voltak különleges, a más családokétól eltérő emlékei. Fabriziettónak szokványos, gimnáziumi osztálytársaiével megegyező emlékei lesznek, szerény tizoraik, a tanárok rovására elkövetett rosszindulatú csínyek, inkább áruk, semmint értékük kedvéért megvásárolt lovak emlékei; a név öntudata üres pompává változik majd át számára, s még azt is megkeseríti a szüntelenül szorongató gondolat, hogy mások fényesebben pompázhatnak nála.“ (*A párdúc*. Bp., 1961. 281.) Óbelőle pedig egy öreg és ingerlékeny nagyapa emléke marad.

A párdúc és az *Erdélyi történet* közötti alapvető különbségeket elsősorban nem az írójuk — Tomasi di Lampedusa és Bánffy Miklós, a két arisztokrata — tehetsége, elmealkata, művészi megjelenítő képessége közötti különbségben kell keresnünk. Az olasz arisztokrácia családi kapcsolatokkal is ki tudott egyezni a polgársággal, a magyar és az osztrák belső vegetációjával elszigetelődött az ésszerű, viszonylag osztályát is mentő közlekedéstől, emlékeibe, hagyományába, életformájába, szokásaiba, rögeszméibe roskadt. Még a birodalom utolsó heteiben, hónapjaiban sem, amikor a gyökeresen megváltozott helyzet megfontolt politikai nyitást kíván a polgárság, a parasztság, az értelmiség és a nemzetiségek felé. Az események elsodorták. Erről írta Tamási Áron *Czimeresek* című regényét. Egyedül, magánszemélyként Károlyi Mihály vállalkozott a nyitásra, de belőle is hiányzott a fejlett taktikai érzék, a körülményekhez való alkalmazkodni tudás, a politikában oly fontos fondorlatosság és a határozottság. Pacifizmussal a győztes antantimperializmussal szemben semmit sem lehetett elérni.

Az arisztokrácia elbukott, mert elvesztette önmagát, elvetélte léte értelmét. Bánffy Miklósnak erről írt regénytrilógiája irodalmunk egyik legértékesebb alkotása.

ADORJANI ENDRE: SORS

ADORJANI ENDRE: PRO HOMINE

„A gyertyavilág”

avagy élet és halál szertartásban elbeszélve

KEZESSÉG

1. Az elbeszélés látóhatára

Elbeszéléseiben Ion Agârbiceanu a legtöbbször távlatot nyit a novella — sokkal átfogóbb és összetettebb — narratív szövegeknyve felé. A motívumok feszültsége, a regény- vagy novellahős lélektani mélységével felruházott szereplők (zaklatottságuk, alakulásuk fordulatai, élettényeik előrevetítik a tragikus kifejeletet), no meg az értekezés struktúrájának bonyolult alakzatok felé irányultsága novellisztikus megközelítésre vall. Mindemellett az író *elbeszélő* marad regényeiben is, és gyakran folyamodik a történetnek mint epikai közlésmódnak az ünneplőességéhez. „Az ősrégi mesék — mondja *A kísértet* című regény narrátora — rég elfelejtett emlékekből feléledtek, útrakeltek ismét, és rettenettel töltötték el a mesélőket meg azokat, akik őket hallgatták”, mert *A kísértetben* is fellelhető történekekből szőtt háló fölött ott lebeg a történet borzongató rendeltetése — felidézés és jelkép, élet és halál színjátéka: „a mesevilágból lett meséket” mondja az említett regény narrátor-tanúja, aki részt vesz a falu életében döntő események szertartásán.

Ion Agârbiceanu már első szövegeiben megadja a narráció komoran elégikus hangját, és a narrátort inkább sejtetett szerephez juttatja; az események drámai színezetűek, az alakok rajzolata fekete-fehér, mint például a *Iova anyóiban* vagy a *Virvoarában*, a ritmus vontatott, suttogó a hang, a cselekmény menetét ritkán kavargják fel „vad jelenetek”. Egy-egy sors a léttel vívott küzdelem rettenetes pillanataiból meríti pátoszatát vagy tragikumát az emberi lény súlyos próbatételül.

Lehetnek az elbeszélte történetek nem is egyszer szokatlanok, furcsák, tartozhatnak a fantasztikum jegyeivel benépesített világhoz, felőithetik a közismert példázatok alakját, amelyeket a keserű elégtétel mosolyával mond ki egy olyan világ bölcse, amelyben a história egyszerre rendelkezik a közlési mód értékével és a megismerés becsével. Az ilyenfajta elbeszélés a népi prózából ered, no meg a reneszánsz „novellá”-ból, amely oly közeli rokona a I. L. Caragiale által régi minták nyomán átköltött *Kir Ianulea* hallatlan történetének, mint a *Szent Péter rovásbotja*. Nem hiányzik Agârbiceanuból a humorérzék sem, élvezetesen adja elő azt a párbeszédnek álcázott anekdotát, amely a regény műfajterében lejátszódo *Szektásokban* nyilvánvaló szatirikus hangsúlyt kap. Nevetésre ingerlően meséli el ironik egy — különben más, folklórból származó elbeszélésfüzérek híreségeként ismert — szent személy utazását; ezt komponálja kaland- és disputa-regénnyé, amelyben a parasztmesélők módjára mosolyogja le a gonosz eróket, némiképp emlékeztetve régi templomok naiv freskóinak státsztériájára. A kommentár viszont már a pamfletíróé, akit felháborít a tartós értékeket feloldani és elsodorni kész politikai spektákulum. A „sánta ürdüng” uralta Calioi fantasztikus történetét váltogatja a román társadalmi élet elavult jeleneteinek zuhatagával, s keserű megjegzéseit, amelyek elítélik „a városállamot”, az író ezzel a fájdalmas megállapítással fejezi be: „Mert hogy ez az elmúlt századoktól megedzett náció túltúltul hosszú idők óta türelmes. Vár, tud erősen várni és remélni.”

Az elbeszélés fókai — legalábbis a motívumok vonalán és a narrációs hangszín tekintetében — változatosak, jóllehet Agârbiceanu egész életművében jelen van egy változatlan elem: annak a hangnak a jelenléte, amely elbeszéli a nemes emberi életanyagot, a létküzdelem drámai szorítását. Ez a forrása ennek a buzgó szenvedélyel, a példa erejébe és az emberi sorsba vetett hittel írott prózának. Hogy milyen mélységű vívódások teszik próbára Agârbiceanu prózájának hőseit, kitűnik majd abból a néhány novellából, amelyeknek motívumai tűz és összeomlás, a kérielhetetlen pusztulásig feszített vergődés: a tragikum a lét lesújtó

döntéseiből fakad. Az erkölcsi rendet sértő vétség és a rögeszmés büntudat kifejezetten novellisztikus epikai előadásban érvényesül, gyakran nyújtva a lélekelemzés, a határesetek feltárása és a cselekménysíkok változtatása remekbe sikerült modern prózai megoldásait. Azt mondtam, hogy a *Szent Péter rovásbotja* a humoros/szatirikus irodalomhoz tartozik, ahogyan példának okáért a „novella“ a „népi regény“ szomszédságába lenne sorolható, amely a legtöbbször allegorikus és példázatszerű. A dimenziók itt jelentéktelen elemek, a síkok és a környezet változásai ellenére, hiszen ezek a módosítások szűkségek az ahhoz a viszonyosság-láncolatához, amely során az arra hivatott beavattatik a megismerésbe, és megmentőként közbeléphet... Ezzel szemben az olyan novellákban, mint *A csendőr*, a *Man tisztelendő* és *A jövődömdő* (amelyek érvet szolgáltathatnának a kifejtett és az értelmezett szöveg kényszerű szétválasztásához, valamint a motívumok/motívum elhelyezéséhez), a Dosztojevszkij típusú próza nagy és csábító kísérleteihez, általában a román író számára nagyon is ismerős orosz prózához közel álló vonásokat találunk.

Szatirikus prózamintaképe kétségtelenül I. L. Caragiale, s a *Kir Ianulea* minden bizonnyal olyan vonzást gyakorolt rá, amelyet sejtünk, vagy közvetlenül Agárbeceanu vallomásaiból merítünk. A magasfeszültségű prózában, ahol a szenvedélyek sodrása a tragikumba torkollik, és a szenvedőt rettenetes víziók kísérik a megsemmisülésig, Ion Agárbeceanu egy olyan prózai hagyomány neveltjének bizonyul, amelyben az erkölcsi törvények megszegése miatt kínlódo és elkárhozó lény a szintén lelkiismereti válságok, kételyek, vezeklés vagy elítéltetés útját járó szemlélő tekintetének a tárgya. Ez a magatartás Gogoltól, Lev Tolsztojtól, Dosztojevszkijtól származhat, és egyre inkább meggyőződésemmé válik, hogy Fjodor Mihajlovicsot nevezhetnők meg jelképesen mint az erdélyi prózaíró legmagasabb rendű példaképét. Az elgondolást érdemes lenne az elbeszélés poétikájára vonatkozó vizsgálat tárgyává tenni. Az *Arkangyalok* szerzője a helyzetek természetének és drámaiságának rendeli alá a narrációt, anélkül hogy elhanyagolná a szerkezetet; stratégiájában az esemény jelentőségét nyomatékosítja, hogy a dolgok előre nem látható voltának s a körülményeknek a hálójában vergődő sorsokat mutat fel. Számos indíték lép közbe, hogy életutakat módosítson, megváltoztassa a szereplők helyzetét, és lehetlenné tegye azt az előrelátást, amely a narráció vagy a narrátor esetleges logikájából következne. Azt hiszem, *A csendőr* a novellairó Agárbeceanu legsikerültebb munkája, a román próza egészét tekintve pedig antológiadarab, azzá teszi hangulata és a mestermű belső arányaihoz képest hatalmas erejű fantaszitikumot egyensúlyban tartó ihlet lebegése. A cselekményvázlat menete fejlődő, fokozatosan készíti elő a szenvedély, a gátat nem ismerő szerelem tragédiáját, amelyet az eretnek paraszti képzeletvilág dicsfénye vesz körül. A máramarosi falut, ahol váratlanul, kíváncsi és gyanakvó tekintetektől kísérve megjelenik Dumitru Bogdan, a csendőr, s belép a drámába, az író a hatások, a sejtelmes, a kibogozhatatlan titok és rettegés, a kirobbanó emberi természet tényleges tudójaként elemzi. Mintha rontó ördögi erők irányítanák a szenvedély intenzitását, s a démoni erő voltaképp a szorításában összeroppanó lény bukását, tragédiáját jelzi vissza-visszatérő motívumként. Különös feszültséget, a romantika megszállott alakjaira jellemző sátánizmust áraszt titokzatos lényéből maga Dumitru Bogdan is, akit — egy olyan „történetben“, amely az első világháború számos közönséget messzemenően érintő eseményeihez kapcsolódik — legyőz a végső zete. *A csendőr* című novella hősei szenvedélyeikben élnek, képtelenek megalkudni, fenntartás nélkül követik alaptermészetük szavát, akárcsak Emanoil Manovic, a *Man tisztelendő* papja, aki nem áll ellen a testiség alvilági hatalmának, a szerelem parancsának, még akkor sem, amikor a belső meghasonlás a végső pusztulást jósolva vetíti előre fenyegető árnyékát.

Lelkiismerettől gyötört, dúlt lelkeként, akik az akaratuknál erősebb ösztönökre hallgatnak, Agárbeceanu hősei ugyanahhoz a szenvedő emberiséghez tartoznak, amely benépesíti a kegyelem pillanatait és a létezés szakadékaik iránt egyaránt fogékony írónak a prózai világát. Az ilyen irodalom elképzelhetetlen a fájdalom és nyugtalan tekintet nélkül, amely határtalan megértéssel szemléli az embereket, és bámulatos intuícióval fogja fel az említett novellák világát megrázó tetteiket.

Az epikai időkeretben, amelyet a szenvedélyek-szenvedések gyötörte lények erejét meghaladó események alakítanak (az első világháború vagy emberi és társadalmi kategóriák meghatározható ideje), a tér a novellisztikus megfogalmazás rendezőelvének engedelmeskedik. Gyakori interferencia és a több funkcióval felruházott környezetfestés teremti meg az atmoszférát, mint *A csendőrben*, átlenyegítve és érzékletessé téve az ember univerzumát. *A kísértet* falusi szertartása a halál ritusa, az ünnepeké, a tavaszé, amelyet a mező színjátéka vezet be; dionü-

szoszi tekintet kíséri a konfliktusok uralta lét alapélményeit: mindez századunk realizmusára tanít, mert ezt a realizmust jelentékenyen feldúsították a nagy létmítoszok, akárcsak az élet mágikus költészetének beáramlása a prózába. Az oly megindítóan szerény írónak a kísérletei, mint amilyen Ion Agárbeanu volt, nem is esnek túlságosan távol a huszadik század utolsó évtizedeinek prózai látásmódjától. A fantasztikum, a meseszerűség jegyében fogant ábrázolás, a természeti folyamatok paraszti mitológiává szerveződő jelentésrendszere forrásul szolgál, nem pedig értelmezésként (az alkotó szemléleti fölénye a jelenségek mitikus sorából narratív hatást fakasztó „rendezői” intelligencia, lényeglátás), s ez a szöveg más jelentőire is érvényes. Agárbeanu prózájában a szereplő legtöbbször portrészerűen kidolgozott sors a klasszikus realizmus modorában. Erkölcsi fiziognómiájának adatai rögzítik e sorsot, hogy aztán pontos körvonalai is kirajzolódjanak a köréje épülő határhelyzetek vagy a megszámlálhatatlan egyénítő, léttükröző elem révén, amelyek valamely döntő körülményegyüttesben feltárják az adott élet lélektani specifikumát.

A jelképértékű alakok közül, akik viselkedésükben vagy közléseikben színlelik a bolondságot vagy a különködést, illetve tünetnek vele, beérve olykor annyival is, hogy kiválnak a közösségből (az ilyen szereplő, mint a „bolondok” vagy „maszkurák”, kiterjedt családjának tagja valójában a bölcs egyik álarcát viseli abban a világban, amelyet a főszereplő tudata látszólag paradoxálisan tükröz), megemlíthető Ilie Rău, „egy kis, görbe szájú öreg” *A csendőrből* vagy Nichifor *A kísértetből*. *A csendőrből* jelszereplő a shakespeare-i kommentátorok funkcióját viseli, s közelebb áll a tagadás erőihez, mint a magasrendű etikai elvhez, amelyet hirdetni látszik.

2. Létszimbólumok

a. A szimbólumok nem idegenek a szerzőtől, és bizonyos jelölők csoportosítása, esetenként a jelölő közvetlen felmutatása fontos művelete egy átfogóbb jelzést hordozó értekezés kidolgozásának. *A gyertyavilág* az a próza darab, amelyet — a rá jellemző első személyű elbeszélésről ezúttal lemondva — az emberi sorsnak, a létező végső hiposztázisának szentelt. Agárbeanu elbeszélői poétikája olyan áttetsző, egyszerű (az erősen sűrítő epikai szerkezet és a mondatalkotás szigora ez az egyszerűség), mint azok a szimfonikus művek, amelyekben az alapmotívum az emberi létmegnyilvánulások rendjét követve bontakozik ki. A történet menete partitúraszerűen szólít fel a hangok (momentumok) polifonikus újraértelmezésére, a témákból és hangközökből alkotott értekezés szerkezetének elemzésére. Az író mintha nem a történet határhelyzeteire helyezné a hangsúlyt, bár a cselekményben összeszövődő szálak rendeltetése az, hogy feltárják a lét tragikus összefüggéseit. *A gyertyavilág* széles távlatban mutat rá a végre, a halálra, egy öregasszony utolsó útjára, amelyet az odakészített viaszgyertya világít meg. A tragikum forrása nemcsak a halál mint alternatíva, inkább a hozzá társuló *toposz*-ból származik, amely előrevetíti, bejelenti és kíséri; maga a táj is szereplő: a lény eredendő természetét átalakító viszony és jel. Miia, a beteg öregasszony a hosszas szenvedés ellenére is remél, s miközben — Salvina lányával a falutól távol eső házukban, a természet komor és drámai közegében újraéli, ártatlan tisztaságú képekben viszontlátja élete pillanatait — viaszgyertyával a kezében halni készül.

b. Az író tudatosan látszik tagolni az elbeszélés ritmusát, teljesen lemond az izgalmassá tehető cselekményről (*esemény* mint olyan nincs is), a kompozíció regiszterváltásai szimfonikus műre emlékeztetnek, a maguk — ismétlem — nagy tisztaságával. A hét mozzanat mindegyike a halál végkifejlete felé alakuló színjáték jelenete. A természet jelenléte előbb a mozdulatlan remélés, majd a kirobbanó elemi erőé; a szárazság nyomorgatta falu agóniájának hangjai; az öregasszony háza, aztán az esőfüggöny; a letűnt idő érzékelhető, tapintható emlékei és a vég, amely megtöri a remény gesztusát, a végülben egyesül, mintegy előkészítve a tekintetet a halál világának befogadására. *A gyertyavilág* mint rendkívüli halárendszer a látásra irányul; a megrendült tekintet kész rögzíteni és átalakítani a képsorokat az élet, a halál, a remény, az emlékezés foszlányaiból hibátlan összefüggésszerré. Érdekes tény, hogy *A gyertyavilág* a képzetársítás erejével csoportosítja maga köré azokat a szövegeket, amelyeket ugyanez a viszonyrendszer ural: élet és halál viszonya a felejthetetlen *Dura* lexben és Lev Tolsztoj közismert novellájában, az *Ivan Iljics halálában*. A *Dura lex* című elbeszélésben Vironica néne tragikus története arról szól, hogyan veszíti el egyetlen fiát, aki betegten tér haza a háborúból, és éppen azon a napon hal meg, amikor a tavasz (ez az évszak egyébként *A gyertyavilág* szimfonikus nyitó akkordja is) reményt ébreszt az anya

lelkében; az életnek, az élet szigorának, minden elhatározásnál erősebb kéréltetlenségének szentelt történet ez, a tragikumot a tragédiától eltérő tónusban, mégis vele egybehangzóan valósítja meg mint a végzet aktusát és vállalását.

c. Oly szembeállít a *A gyertyavilágban* igénybe vett eljárások, a discours-rá szerveződő elemek egyensúlya, hogy egyenesen meglepőnek tűnik egy olyan író részéről, akinél a pongyola stílus nemritkán észlelhető. 1908-ban írta ezt az elbeszélést, a *Dura lexet* pedig 1921-ben, mégis az előbbire jellemző a gondosan kimunkált írásmód, a belső hangolás fokozatos felépítése, a kifogástalan mondat-szerkesztés. Az ábrázolás elemei egymás mellé sorakoznak vagy egymásra épülnek azoknak a váltakozó mozzanatoknak a folyamatosságában, amelyeket az élet és a halál, életkorok és reménységek lépcsőfokainak neveztem, a tiltás végső, halálos gesztusáig. A viaszgyertya fényének jelképe azonos térbe vetíti az összes többi, a történet kimondására egybefoglalt elemet.

d. „A tavasz nagy aszályal köszöntött be. A gyümölcsök vörös színt öltöttek, mintha der csípte volna meg őket, a dombokon pedig csupasz volt a föld. Nappal a legelőn bögték panaszosan a marhák, éjszaka meg az udvarokban, és az emberek mélyen a mellükre szegezték a fejüket.” Így kezdődik *A gyertyavilág*, a természet elkeseredett rémületével, az állatok agonias várakozásával jelezve a dráma első mozzanatát. A hiperbolához mint a kifejező értékű túlzás alakzatához közel álló eszközök a továbbiakban is a természeti csapás hangulatában tartják az elbeszélést („De pünkösöd után egyszer csak megtelt [az ég] sötét, viharral telített fellegekkel. A fenyvesek mély zúgásba kezdtek, mint roppant vízesések.”), hangzásvilágot hívnak elő, olyan természeti képeket, amelyek a következő mozzanatra készítik fel. Az elbeszélés keltette benyomások a látás és a hallás jeleire fordítják a szöveggönyv nyelvét, megadják a tragikum erejével grandiózusnak tűnő színjáték rendezői utasításait, feltéve, hogy a *grandiózus* jelző nem találtatik félrevezetőnek.

e. „A kötömbökkel tele keskeny úton, amely a kőorgona hegyéhez vezet, van egy akkorácska faház, hogy hat ember átérné a karjával.” Az író látószöge közelébe tessékkel, a sugallt tragikumot pedig felerősítik a kiemelt elemek, amelyek magányt, elszigeteltséget, fájdalmas peremhelyzetet sejtetnek. Végleges, lezárt helyzetként fogalmazódnak meg: „... mintha a világon sem lenne, senki se beszélt róla, mert Míia anyó régóta nem kelt már fel az ágyból.” (Kiemelés tőlem — I. V.) A szélsőséges helyzetek a tragikum megjelenítési formái, s *A gyertyavilágban* teljes kirekesztettséget, magányt és nélkülözést jelentenek, feleslegessé téve a nyomorúságra vonatkozó bármely kommentárt. A tragikum itt az emberi létezés legsúlyosabb alakjaként nyer értelmezést, bár — ki kell mondanunk — a halál jelensége felülbírája az emberi adottságokat, a méltóságban és belső egyensúlyában magasrendű emberség hallatlan lelki tartalékait, mindama következmények ellenére, amelyekkel a társadalmi és egyéni körülmények ostromolják ezt a világot. Még a biológiai tényező (a betegség bomlasztó hatása) is másodlagos a paraszti világ kimeríthetetlen belső erőforrásaihoz képest. A *Dura lex*nek is ez az alapmotívuma. Vironica néne fiának, Dumitrunak a halála kiváltja az asszony nem világgá ordított, nem külsőségekben megnyilatkozó halálos elhatározását („Es mire onnan felállt, számot vetett azzal, hogy részére az élet befejeződött.”). Az, ahogyan jajveszékélés nélkül végzi a temetés előkészületeit, az eleinte értetlen, elképedt falu szeme láttára (mindent szétosztogat a házból a halálos ágyon kívül), „és várni kezdte a halált”, aztán magához téríti az ő szubjektív vágyánál is hevesebb, súlyosabb valóság, a legparancsolóbb életöszön, egy hatalmas létszertartás pillanatai.

f. Az élet értelmére és a halálhoz közelítő mozzanatokra irányuló szemlélődés egy olyan ethoszhoz tartozik, amelynek megingathatatlan erkölcsi értékek és kritériumok vetik meg az alapját. Ebből a szempontból az *Ivan Iljics halála* megengedi az arra hajlamos olvasónak, hogy elkalandozzék az említett eszmekörben, ellenőrizze annak a lénynek az erkölcsi felsőbbrendűségét, kinek számára a lét elválaszthatatlan a nagy emberi értékektől. A céltalanság, minden igyekezet, erőfeszítés feleslegessége a Tolsztoj-novella esetében, a végtelen űr tudata, a súlyos elidegenedettségek elképzelhetetlen a paraszti világ számára, amelyet az erdőnyi prózáiról oly megindító beleérzéssel ábrázol. A *Dura lex*ből az élet romolhatatlan erejének a gondolata csendül ki, a lét elháríthatatlan kötelességeinek a tudata, még egy olyan megrázkódtatástól próbára tett sorsban is, mint a Vironica nénéé. Ehségtől hajtottan, „hátán a kenyérrel” a malomba indul, mert az élet megy tovább, és parancsa erősebb, mint a csak látszólag legyőzött ember halálvágya Míia anyó *A gyertyavilág*ból a maga tragikus egyedülletében a lét folyamatát nem zavarva éldegél („De ő csak úgy érezte, hogy meghal, aztán nem halt meg.”).

g. Ebben — a szó legdrámaibb jelentésében — nyomorra kárhoztatott világ-

ban a *reménység* nem szűnik meg ébren tartani az alapvető érzelmeket (Salvina, Miia leánya az öregasszonnyal marad, együtt a szenvedésben, gesztusok, szavak nélkül, egy olyan viszonyrendszer törvényei szerint, amelyben mindenki adottságként fogadja saját létét). Élet és halál színjátékának tűnik az elbeszélésnek ebben a cselekményvázlatában az is, ahogy az öregasszony emlékezik; miközben felidézi végóráját, Miia anyó a maga képzetrendszerén belül marad (csodálatos párbeszéde „Szent Péterrel” a szereplő naiv ártatlanságára utal), és újraélve a falu történének töredékeit, emlékezetében felmerülnek a szertartásos találkozások, az emberi érintkezéseknek szokások szentesítette konvenciói. A *Dura lex*ben is a számára meghitt dolgokat, emlékeket számba véve igyekszik Vironica felülvizsgálni elhatározását.

Halál és élet szertartása az író ünnepélyes hangján, az íróén, akit oly szoros kapcsolat fűz az erkölcs emberi univerzumának erdélyi téridőire vetített létmotívumaihoz, olyan fogalmak, amelyekben a narráció a világ nagy jeleit viseli. Ha Vironica kérdésére — „Mi szükségem van arra, hogy éljek? Hát ragaszkodom-e ahhoz, hogy éljek?” — a *Dura lex*ben az élet megkerülhetetlen ereje válaszol, Miia anyó *A gyertyavilágban* csak látszólag végzi legyőzötten: „de nem érte el a viaszgyertyát. [...] Vergődésében leesett a földre, és úgy halt meg, kezét a gyertya felé nyújtva.” A végső mozdulat, a megtört reményé, akárcsak Vironica útja a malom felé („líhegve, hátán a kenyérrel“): a sorsok jelképes kivetítése. Választott motívumai egy nagy prózairónak, akit mondanivalója tesz modernre, mert mindvégig hű maradt egy örök közlésmódhoz: az elbeszéléshez.

Szilágyi Júlia fordítása

KEZESSÉG

ALEXANDRU CUCU

ELMENEKÜLTEM

Elmenekültem a fájdalom
várából és az emberhez szegődtem,
akiben ugyanaz a szív ver
és ugyanaz a lélek lakozik;
közelében megmelegedtem
és ember lettem minden világok
— múltak, jövők és túlvilág —
számára én is.
Tekintetem befogta
körös-körül a fényt, színeinek

HASZTALANUL

Éveken át ácsoltam a hajót,
mesterien faragtam,
s amikor vízre löktem,
hogy túl vigyen a megismerés határán,
derült égből zúdult alá a vad
vihár, és összetörte.
És összetörte álmomat, hogy

ezer árnyalatával —
elmém befogta a gondolatot;
játékos napsugár a friss lomb
árnyfoltjai között
örökre megpecsételi e döntő
átváltozást. Igen:
elmenekültem a fájdalom
várából, a ködösből, ős-hidegből,
leráztam a félsz béklyóit, és az ember
lélek-tüzenél megmelegedtem.

túl jussak a megismerés határán,
ha álmodom is még: hasztalanul.
Ó, hány hajó veszett el
és hány álom foszolt szét
és hány hajótörött maradt így
innenső partján a megismerésnek,
ó, és hány behalt...

VERESS ZOLTÁN fordításai

Sokarcú hangzásvilág

Bartók és Kodály zeneszerzői programja: Kelet és Nyugat szintézise. Az újonnan felfedezett parasztzene és a nyugat-európai műzenei vívmányok szerves egybeolvadásának feltételei éppen kettejük indulásakor értek be. Elsősorban a dūr- és a moll-hangnem egyeduralmának megszűnése következtében születhetett meg az a műzenei nyelv, melybe az addig általában egzotikusnak ható népi elemek végre természetüknek megfelelően épülhettek be. Az újfajta szintézis csirái már Muszorgszkijnál mutatkoztak, az orosz mester azonban inkább Debussy révén hatott az új európai folklorirányzatra. A keleti népzeneke oly jellemző modális (vagyis hétfokú, de nem hagyományos nyugati dūr—moll) és ötfokú hangsorok Debussy zenéjében is jelentős szerephez jutnak, többek között a távol-keleti zenék hatására. Az addig alig ismert keleti népzeneek felrészíthették a kimerülő hagyományos műzenei nyelvet, és ami még fontosabb, e népzeneek talaján alakulhatott ki egy új, jellegzetesen kelet-európai zenekultúra. Bartók és Kodály zeneszerzőként és népzene-tudósként egyaránt úttörő szerepet vállalt a kelet-európai népi zeneiség érvényre juttatásában. A magyar népzene kivül Bartók elsősorban a szomszéd népek zenéjét gyűjtötte és rendszerezte, Kodály pedig főként a magyarral rokon népek dallamanyagát tanulmányozta. Etnomuzikológiai munkásságuk eltérő arculatához hasonlóan — sőt bizonyos szempontokból éppen abból következően — zeneszerzői stílusuk, számos közös vonás ellenére, különbözik, sok tekintetben kiegészíti egymást.

Kodály nyelvének népzenei gyökere — a szerző alapvető orientációjának megfelelően — a magyar népi dallamosság. A hagyományos európai stílustól eltérő magyar népi és történelmi zenei hagyományok szólnak meg korszerű nyelven Kodály általános érvényű, klasszikus stílusában. E stílus számos összetevője a magyar népzene jellegzetes (vagy esetleg ritkábban előforduló és éppen ezért figyelemreméltó) hangképleteinek, fordulatainak, hangnemeinek a népzene szellemében való újjáértelmezése, továbbgondolása, átalakítása, különböző síkokba történő ki-vetítése. Jellegzetes kodályos hangzathétfűzések gyökereznek például a nyugati zene vezérhangos oldásaitól alapvetően különböző alsó nagyszekundus (szubtonális) vagy (többek között a moldvai csángó népdalokban is gyakori) felső kisszekundus (fríges) oldásban. Ahogyan sok hét- vagy akár több fokú népi dallam őrzi az ötfokú eredet nyomait, ahogyan e dallamokban különféle hatások a pentatonikus zenei gondolkodásmód szellemében érvényesülnek, ugyanúgy Kodály zenéjének nem egy harmóniatípusa vagy dallamképlete is őrzi a pentaton világ nyomait. A zeneszerző a népzene szellemében vonatkoztat el és fejleszt ki népi elemekből új zenei elemeket. Például a dallamként élő népi pentatónia hangjai ún. pentaton harmóniában olvadhatnak össze, a magyar népzeneben gyakori kvart-lépések harmóniai kivételése pedig a kvart-halmozással felépített, ugyancsak pentaton hangzású kvartakkord. De bonyolultabb hangzásszerkezetek is gyökereznek a kvart-melodikában és más pentaton dallamfordulatokban. Kapcsolatba hozhatók a népzenei gyakorlattal olyan eszközök is, mint a polimodalitás (több hangsor egyidejűsége) vagy a különböző jelentésárnyalattal a diatóniába vagy a kromatikába beágyazott, elszínezve átvetített, „elrajzoltnak“ ható pentaton fordulatok; gondoljunk csak például a félhangos „dunántúli“ pentatóniára vagy olyan népdalainkra, melyek sajátos népi hangmagasság-ingadozás következtében kétértelműen dūr és moll jellegűek. A hagyományos európai dūr—moll világnak a klasszikus zenében is érvényesülő funkciórendjéhez hasonlóan Kodály népi fogantatású stílusában az alapvető harmónia-fűzéseknél a magyar pentaton stílus sajátos vonzástörvényei érvényesülnek. Az újfajta harmóniavilág egyben dallam és harmónia újfajta viszonyát is meghatározza. Kodály népdalfeldolgozásai a népdalok természetének megfelelő feldolgozási eszközök egész sokaságát vonultatják fel, egyszerű, álló harmóniáktól a kromatikus fűzésekgig és ellenpontoszó szerkezetekig. E sokféleség révén válóul meg a magyar népi dallam és a kísérő harmónia szerves összhangja.

Kodály újfajta harmonizálásmódjára a magyar népzene különböző rétegein kívül az új francia iskola, elsősorban Debussy művészete is hatott. A magyar népdalanyagra is jellemző modális és pentaton sorok már Debussynél fellazították a hagyományos tonalitás funkciós kötöttségeit. Kodály a népzenei anyag alapos ismeretében, annak szellemében olvashatta be stílusába Debussy impresszionista

zenéjének elemeit, és teremthette meg eredeti, mélyen a magyar hagyományokban gyökerező művészetét. Eppen ezért számunkra elsősorban zenéjének színharmóniai, népzenei nyelvétől elütő, azt ellenpontozó összetevői utalnak elsősorban Debussy-hatásra. Más szóval a francia impresszionizmus nyugatos kifejezőeszközei: a felhangjelenségen alapuló tercépítkezési harmóniavilágot alaposan kitágító színakkordok és dallami kivetülések, a valamely hangrendszer legerősebb összetartó elemét, az akusztikus kvinthangközt nélkülöző, egészhangú skála és harmónia, a teljes szőlampárhuzamok (mixtúrák) kiterjedt alkalmazása stb. De itt sem szabad többet, mint ösztönzöt látnunk Debussyben. A kodályi harmóniaanyag világosabb kontúrjait, a formaalkotásban is nagyobb szerepet játszó belső kötöttségeit elsősorban talán maga a kodályi dallamvilág követeli meg.

Századunk zenéjének egyéb irányzatai nemigen hagytak nyomot Kodály stílusában. Viszont annál erősebben él zenéjében a múlt: a gregorián, a nyugat-európai többszólamúság középkori kezdetei és reneszánsz kori virágzó stílusa, a bachi polifónia és a romantika harmóniavilága, a magyar történelmi dalmak a népzenei hagyományban is fennmaradt jellegzetes hangsorai stb. A több évszázados múltra utaló stílusjegyek szervesen olvadnak be Kodály nyelvébe, és nemcsak a középi- és újabb kori egyházi (zsoltár, népének) vagy világi (verbunkos) zenei emlékek feldolgozásaiban és a pedagógiai művekben jutnak fontos szerephez, hanem általában magának a kodályos hangzásvilágnak is jellegzetes tartozékai. Külön ki kell emelnünk a Palestrina-stílusként is emlegetett reneszánsz műzenei stílussal való kapcsolat fontosságát. (Szabolcsi Bence szerint Kodály inkább utódja Palestrinának, mint Debussynek.) E kapcsolat nemcsak az énekkari művek harmóniavilágában és polifon szerkesztésmódjaiban követhető nyomon, hanem általában a régi modális népdalstílushoz kapcsolódó harmóniai fordulatokban is.

Természetesen Kodály a Palestrina-stílus modális elveit újszerűen alkalmazza, a hagyományos formákat sokszor jóval túlhaladva. Ebben jelentős előzményre tekinthet vissza: Liszt neomodális stílusára. (Egyébként a pentatóniának, kvart-építkezésnek stb. is vannak számottevő liszti előzményei. Ezeknek alapja azonban többnyire a gregoriánum.)

A különböző zenetörténeti stílusoknak, a magyar népzene régi és újabb rétegeinek átértékelése, továbbfejlesztése, korszerű, egyéni nyelvezetbe való leszűrése és egybefogása — mindez együtt teszi Kodály zenéjét oly sokarcúvá és ugyanakkor tömörre is. Sokszor egy elemi zenei képlet, egyhangnyi elmozdulás foglal magába egyszerre múltat és jelent, ősit és újat, keletet és nyugatot, ellentétes kifejezési árnyalatokat. Ugyanakkor minden hangzás „megőrzi első megjelenésének el nem hervadt erejét, zavartalan fényét... Ez a már-már mágikus képesség tömördek igen egyszerű és mégis mennyire intenzív elemi kifejezési eszközhöz juttatja a zeneszerzőt” — írja Kodályról Molnár Antal.

Végül Kodály és Bartók zenéjének stílusjegyeit összehasonlítva elmondhatjuk, hogy míg Bartók kromatikus szövés módra inkább hajló, újítóbb, érdeesebb zenéje egy földrajzilag kiterjedtebb zenei világ elementáris ösztönökből született és a jelenben is ható ősi meloszából nő ki, Kodály diatonikusabb, intímebb, a magyar múlt jegyében fogant nemzetibb zenéje erősebben kötődik az őt megelőző nyugati zenekultúrához, Bárdos Lajos szavaival, „az európaivá lett magyarság arcát ábrázolja”. Kodály líraian deklamáló, a magyar nyelv hanglejtését idéző népzenei ihletésű melodikája, nosztalgikus-magyaros hangja Bartók műveiben is fellelhető. A Bartók- és Kodály-zene e közös lírai hangja, a többnyire kadenciális kvart-oldásokkal kísért, közvetlenebb hangú, szenvedélyes fellángolások-megolvadások a tárgyilagosabb, tartózkodóbb Bartók tágabb világot felölelő zenéjének kitárulkozó, valamésszerű kivételes pillanataiban hangzanak csak fel. Ezért érezzük Bartók e romantikus (olykor majdnem idilli) hangvételű útjait oly „kodályosnak”.

Fiatal képzőművészek és a „Médium”

A Sepsiszentgyörgyi Múzeum Képtára több mint 110 művész részvételével rendezett kiállítást. Ez a tárlat lehetővé tette, hogy ne csak hagyományos műformájú alkotásokkal szerepeljenek a kiállítók, hanem a helyszínen összeállítandó, csak a tárlat idején létező alkotásokkal, belső terekkel, építményekkel is. Az önálló egységek, a boxok (három oldalról határolt, 2-3 m² alapterületű terek) és a platzok (2-3 m²-es padlófelületek) létrehívása ugyanakkor egyértelműen maga után vonta a „nem örök anyagok” használatát: hiszen a helyszínen megszülető s a kiállítás bezárása után már csak dokumentumokban létező alkotásokhoz természetesen alkalmazhatók a hagyományos műtárgyba be nem építhető materiák is.

A tárlat a „Médium” alcímet viselte, ezzel is utalva a művészeti üzenetet hordozó anyagok sokféleségének lehetőségére s arra a törekvésre, hogy a kiállítás a megvalósítási formától függetlenül a korszerű képzőművészeti törekvéseket akarta bemutatni.

A művészeti üzenetet hordozó médium sokfélesége — még ha az „exponált terek”-et egységként vesszük is figyelembe — már önmagában előlegezte a tárlat sokszínűségét. A kiállításon az említett terek mellett találkozhattunk filmekkel, diával, üveggel, porcelánnal, textillal — s a hagyományos képzőművészeti műformákkal: kispasztikával (bronz, alumínium, gipsz stb. anyagokból), grafikákkal, festményekkel és alkalmazott grafikai (plakát) alkotásokkal. A címben jelzett médium azonban sok esetben átfedéseket hoz a műfajonkénti elkülönítésben. Például a fotóban mint eszközzel egyaránt találkozhattunk exponált tereknél és grafikáknál. A több szempontú elemzés egyik kiindulópontja éppen ez az eszközhasználatból adódó azonosság lehet.

De nézzük először a kiállítás összképét!

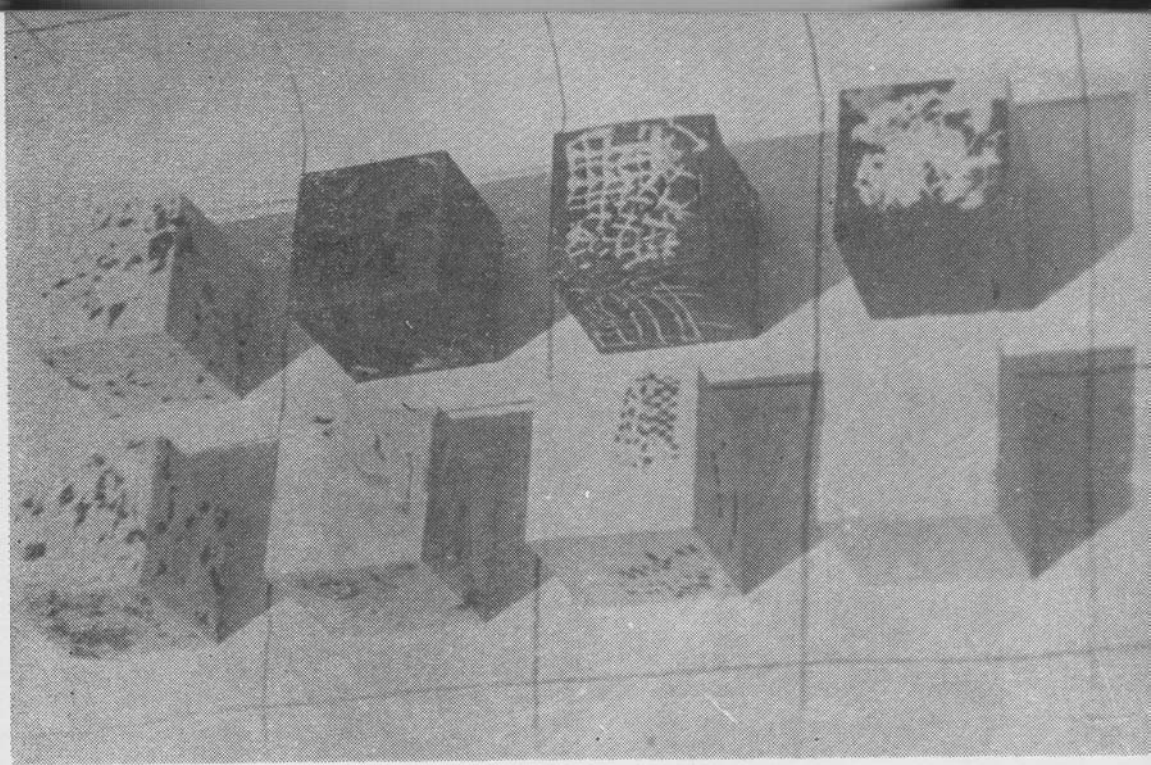
A kiállítás rendezői nyitott koncepcióval fogadták a műveket. Azaz nem zárták ki a hagyományos technikájú, műformájú alkotásokat (s tették ezt nagyon helyesen, mivel akkor nem láthatunk volna olyan kitűnő alkotásokat, mint például Kelemen Tamás Anna textiljeit vagy Bocskai Vince terrakotta portréit), de nem zárták ki a hagyományos értelemben véve egyedi műként nem létező alkotásokat sem (így jóformán minden box léte megkérdőjelezhető lett volna). Azaz a kiállítás már megjelenésével aposztrófált egy rendkívül fontos tételt, amely szerint napjainkban is független a művészi érték a megvalósítás technikájától.

Természetesen nagy árat kellett fizetni a rendezőknek azért, hogy ezt a lényeges tételt egyszerűen dokumentálni tudják. Nevezetesen: rendkívül zsúfolt kiállítást kellett a közönség elé tárni. A zsúfoltságból több rendezésbeli kényszer adódott, melyek közül a legfontosabb az, hogy nem jutott egy-egy műnek megfelelő légtér. Másrészt nem lehetett kellőképpen hangsúlyt adni a kiemelkedően fontos műtárgyaknak, s ezért a kiállítás nem tudott egyértelműen súlypontozni, tendenciákat kiemelni vagy esetleges problematikus voltokra rámutatni. Annak ellenére, hogy a mindent megmutatni akarás egyértelműen érzékelhető problémákat eredményezett, mégis úgy vélem, hogy az összkép végezetül értékelhető tanulságokkal szolgált.

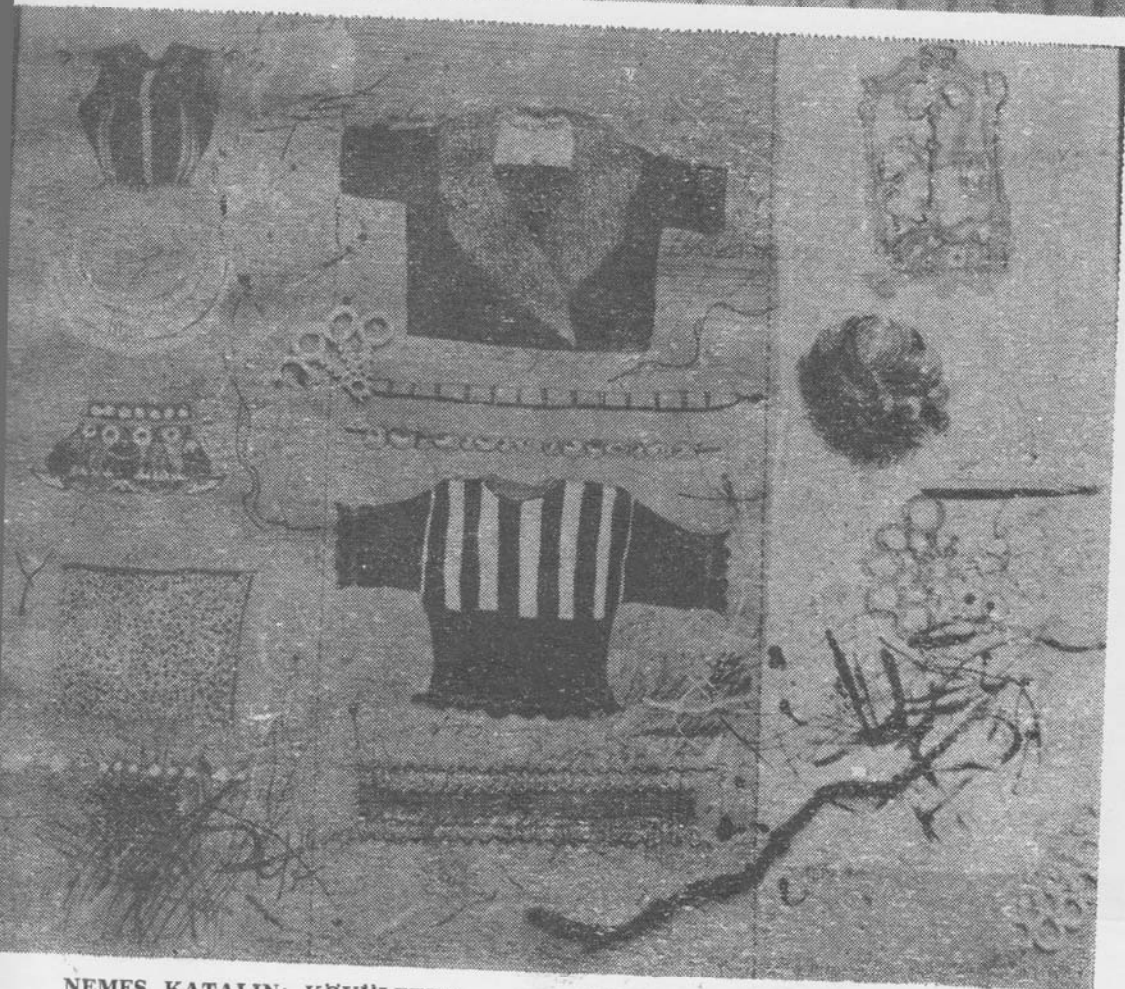
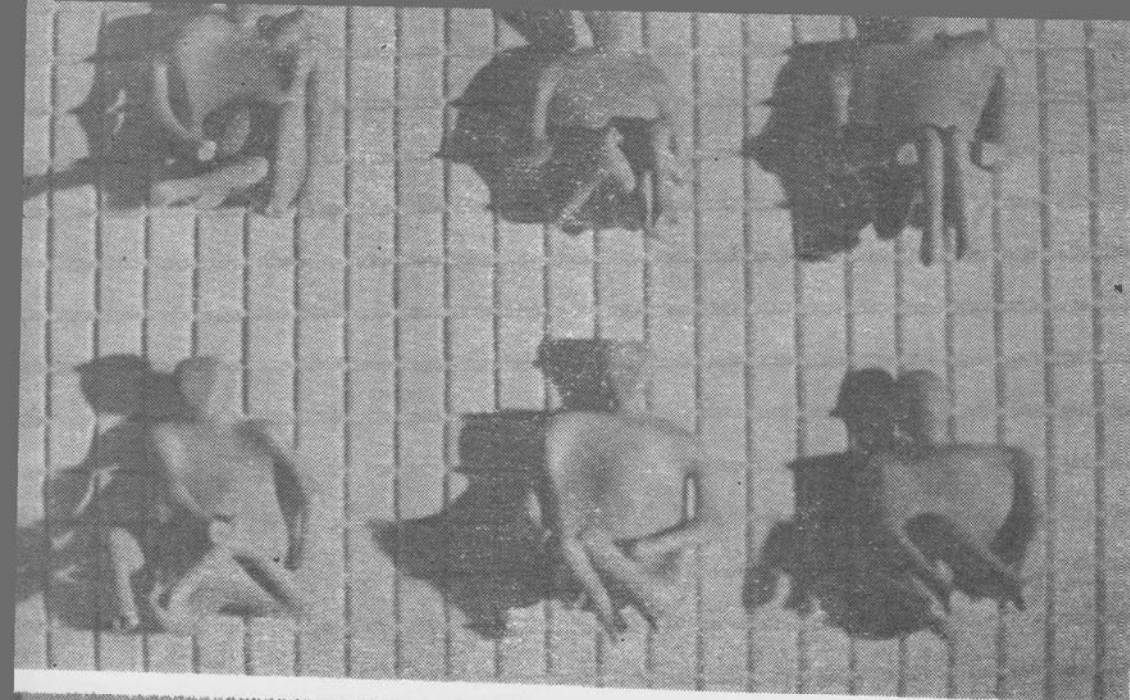
Fotó — fotóhasználat

Az alcímben jelölt médiumok közül a legjellegzetesebb, legnagyobb arányban használt közvetítő elem a fotó. A kiállított anyag túlnyomó többségét jellemzi a fotóhasználat.

Múlt századi felfutásától kezdődően hol ez hódít el bizonyos területeket a képzőművészettől, hol a képzőművészet integrálja a fényérzékeny lemez lehetőségeit, elszakítva azt a dokumentarista felhasználástól. Majd az elmúlt évtizedekben létrejött új képzőművészeti műformák (az akció, a happening, land art stb.) ismét dokumentumként, az egyszerű vizuális látványélményt reprodukálni képes eszközként használják fel a fotót. Máskor a fotó továbbrajzolásra, manipulálásra kerül. E gesztus következtében az eredetileg sokszorosítható mű egyedi tárggyá válik. Az életszegmenteket tükröző fényképeken rögzített valóságpillanatokat a véletlen-

JAKOBOVITS MÁRTA: ANYAGMINTÁK; FIGURÁK

NEMES KATALIN: KÖVÜLETEK

MOLDVAY KATALIN: JELMEZTERVEZÉS

szerűségein túllendítő, illetve a jelenségeket magyarázó, értelmező, abból részmozzanatokat kiemelő továbbrajzolás, átírás lehetőségével élt Elekes Károly *Emlékraktár* című box művében. A mű egy kb. 2×2×1 méteres drótrácsból épített „kallitka”, melynek egy oldala hiányzik. Itt közelíthette meg a néző a művész által begyűjtött, fotón dokumentált „emlékeket”. A mintegy félezer felvétel a rácsra volt felerősítve. A bejárat, azaz a szabadon hagyott oldal fölött egy tábla függött, amely arra szólította fel a belépőt, hogy miután áttanulmányozta az egyes fotókat, válasszon ki magának egyet, s vigye magával. Ám mielőtt ezt tenné, a box közepén elhelyezett albumba, amelybe a rácsra függő eredeti felvételek xerox-másolatai kerültek, a kiválasztott kép másolata mellé tegyen megjegyzést (szóban vagy rajzzal), hogy miért éppen azt választotta. E mechanizmus következtében óráról órára, napról napra csökkent a rácsra elhelyezett fényképek száma, ezzel párhuzamosan növekedett azonban az emlékalbum anyaga — amelyben a gondolatok egymásra rétegződése, illetve emlék-átminősítése ment végbe. Természetesen képtelenség lenne felsorolni, hogy a félezer fotó milyen vizuális üzeneteket tartalmazott (az emlékalbum végigelemzése izgalmas feladat lenne). Jelen sorok írója a képanyagban szereplő *Jel* feliratú fotót hozta magával — a jel sok rétegű s a konkrét relációban is komoly gondolatokat felvető jellege miatt.

A továbbrajzolt fotó Baász Imre *A megmaradás esélyei* című művében is elsődleges szerepet játszik. A mű egy rőzseköteg hat fotójával — és az avarban elhelyezett tárggyal magával — létkérdést képes feszegetni. A felvételek a rőzseköteg különböző helyzeteit rögzítik, s ezek változása, átrajzolása a fák koronájáról lementzett, életüket ezáltal befejezett, de az anyag örök körforgásának törvényéből ki nem szakadt gallyak metamorfózisos létét állítják eléink. Az élet egy bizonyos állapotának erőszakos megszüntetése még nem a létet negligálja — foglalhatnánk eléggé leegyszerűsítve össze a mű mondandóját. A megölt gallyak levélhözadáka egy természetesebb körforgás szerint lesz pusztulásában a jövő humusza. Nemcsak a lét: az élet sem tűri tehát a megszüntetést — továbbvivő, megőrző mozzanat nélkül.

Két művész, Jovián György és Onucsán Miklós kiállított tárgyaik értelmezését segítik fotóikkal. Jovián akciódokumentumként létrejött felvételeket állított ki. Az akció *Hommage à Vincent* címet viselte, s a tárgyegyüttes, amely Jovián gondolatörát a szentgyörgyi tárlaton hivatva volt felidézni, a következő volt: egy fehér szék és asztal s az asztalon egy fiók, benne a tárgyasított Van Gogh-féle bakancsok. Tekintsük ez utóbbi tárgyat egyszerűen a múlt rekvizitumának, mely jelenlétével felidézi a nagy elődöt? Vagy inkább az eredeti művel kapcsolatos heideggeri gondolatok itt és most aktualitásának elismeréséről van szó? Az asztal fölött függő grafika inkább ez utóbbi elgondolást erősítette meg a nézőben. Sajnos, az akció átélését nem pótolta a dokumentáció végigelemzése — így pedig a fehér bakancspár kérdésre csak valószínűsíthető választ adhatunk. A mű gondolati sokrétűségét a tárgyak teljességgel hordozzák, a fotók itt plusz magyarázatként és nem önálló műként egzisztálnak. Hasonló a helyzet Onucsán Miklós Szent Sebestyén-figurájánál. A katonai próbabábu, melyet a gyakorlóféren szétszaggatnak az ölni tanuló kiskatonának, a tárgyat kísérő fotók segítségével válik egyértelműen Szent Sebestyénné. Ám e metamorfózis után a bábu már önmagában tiltakozás a háború, az emberi kiszolgáltatottság, a fegyverek gyilkos hatalma ellen. Vagy ahogy Jakobovits Márta a *Korunk* 1981. decemberi számában írta: Onucsán „kitömött torzobájának keretbe foglalt felfüggesztettsége, félelmetes, nyomasztó expresszivitása tiltakozás minden olyan helyzet ellen, amelyben az ember célpont — a háború, a gyilkolás, az esztelenségek szenvedő alanya lehet”.

Garda Aladár vérbeli képzőművész-fotós. Nála a fénykép egyértelműen primér, önálló médium. Garda felvételei szociologizáló pillanatképek tárgyakról, hétköznapi — részben természeti, részben az ember által alakított — világunkból. Ezen felvételekből montírozással olyan képeket szerkeszt, amelyek az alapmotívumok ritmizálását teszik lehetővé. Másol nagyítás közben fakturális rátéteket használ, melyek az eredeti felvétel tárgyi mondanivalójának elfedésével új, sajátos vizuális hatást váltanak ki. Azt is mondhatjuk tehát, hogy míg az előbbi műveknél a fotótól a költészet felé lép a művész, addig a másik technikával az önálló képalkotás irányába halad.

Ferenci Károly 3 fotójának tárgya Delacroix *A szabadság géniusza a barikádra vezeti a népet* című festménye. Első fázisban egy nyitott könyv reprodukciójaként kerül eléink az idézett mű. A fotó tehát azt a kontextust hangsúlyozza, amely a leggyakoribb találkozási lehetőséget jelenti korunk embere s a Delacroix-mű között. A második fázisban a Delacroix-kép könyvből újra reprodukált másodátvételével találkozunk — azaz a történelmi mű önállósul, kilép egy adott könyv adott rendszeréből, s egyedüliségében, de tömegméretekben sokszo-

rosított és többszörözhető egyedüliségében hat; közeledve ezáltal az eredeti mű eredeti hatáslehetőségeihez. S ekkor a Ferenci-féle parafrázis meghökkenítő fordulatot vesz: a harmadik állapot a Delacroix-művet egy hatalmas gyufásdoboz fedőlappjaként látatja. A félig nyitott dobozban nagyméretű, elégett és még „nem használt” gyufák láthatók. A forradalom, illetve az eszme, melyet a felidézett másfél száz éves mű képvisel, így aktualizálódik, illetve kérdőjeleződik meg totális aktualizálhatósága.

Szigeti Pálma boxánál már csak mint képeslap, mint reprodukció került felhasználásra a fotó. A mű *Ikarusz, avagy minden eladó* címmel szerepelt a kiállításon. Ez volt az egyik leginkább boxba illő alkotása a tárlatnak: tulajdonképpen egy klasszikus environmentell* találkozunk itt a nézők. Az angvallá idealizált, de idealizáltságában is tépett, kiszolgáltatott, ijesztően rózsaszín figura hordozta az alap-mondanivalót: a nagy tettekre készülők semmibe hullását. A figurát körülvevő, falon elhelyezett tárgyak: egy madárszárny s ennek zsugorított, kötözött formái; és amiket Ikarusz követni próbált, a madarakat megidéző különböző képek — a dilettáns giccsestménytől a biológiai tankönyvbrák képeslapjáiig s a halott madár „szívet facsaró” mű-alkotásáig.

Mindezek nyilvánvaló tiltakozást fejeznek ki az eszmék s az eszmény leegyszerűsítése és sárba tiprása ellen, s így az árucikké válás, a pénzzel megválthatóság elutasítását jelentik. Az ikaruszi tett mint a mindenkori emberi vállalkozás, szépet és felemelőt tenni akarás értelmeződik. Tartalmában nagyon fontos, megvalósításában sallangmentes volt Szigeti Pálma alkotása. Sárosi Csaba *Szubjektív rekonstrukciója* technikailag már nem kötődik a fotóhoz, de a mű sorozatgrafikai előállításából adódóan itt említhetjük meg. A grafika szerkezeti felépítése is a szeriálitáshoz kapcsolódik: egy elvont, de tériséget idéző elemből építkezve, ezeket szabályos sorokba és oszlopokba rendezve alakítja ki a művész a képmezőt. Ezekből az elemekből egyet színben megváltoztatva visz végbe „szubjektív rekonstrukció”-t: emel ki egy elemet a 80 közül. Am úgy vélem, bármennyire igaz, hogy pszichikai elemzés tárgyává lehetne tenni, hogy mely elem kiválasztása milyen hangulati hatást kelt, illetve, hogy minek következtében választja éppen azt az egyet a művész — ez a típusú műalkotás nem törekedhet arra a totalitásra, amelyről az előző művek esetében beszélhetünk. Ugyanez a véleményem a szintén szeriális hatásra építő és az előző tárgycsoporthoz még áttételesebben kapcsolható, Kántor József által készített *Kompozíció* című gobelinről. Itt a nyíl az a motívum, amelyet Kántor egymás mellé helyez. Az előzőekben tárgyalt művekhez képest az áttétel azért növekszik, mert bár maguk a nyilak egyformák, és ezáltal szeriális sokszorosítással állunk itt is szemben, a kivitelezés technikája azonban önmagában hordja az elemek megvalósulásának egyediségét, s így manuális szinten a szeriálitás és az egyediség kettéválal. Ez azonban lényegi változást nem jelent a műtárgy vizuális hatásának tekintetében.

Fotótól független festmények, grafikák

É kiállítási anyagrészen két jól elkülöníthető alaptörékvést érzékelhetünk. Az egyik Francis Bacon művészetére támaszkodva egy alapvetően erőteljes, eruptív, expresszív kifejezőmódot választ, míg a másik mives, részleteiben rendkívül pontos ábrázolási forma megvalósítására törekszik, figyelmet fordítva a mikroesemények világára is. Az előbbi lényege, hogy a műalkotáson belül megszületik egy olyan feszültségi pont (felület), amely mintegy kilök magából parányi részeket. Önmaga szinte szétrobban, és ennek következtében szétröccsent a felületre olyan elemeket, amelyek ismét olyan feszültséggel bírnak, olyan erőteljesek, hogy szinte azt várjuk, melyik pillanatban robbannak szét ismét, létrehozva ezzel kisebb-nagyobb feszültségi göcöket. Ezt a hatást elsősorban a térbeliség redukálásával és a háttér színvilágával ellentétes elemek ütköztetése révén érik el az alkotók. Nagy Árpád, Borgó (György Csaba), Gyalai István munkái keltenek figyelmet e tárgycsoporton belül. Viorica Bettendorf *Viz, levegő, tűz, föld* című munkájával kapcsolatban túlméretezettséget érezhetünk. A négy alapelem egymás mellé helyezésével a művészek nem sikerült alapfeszültséget keltenie. Ilyen totális világkép felvázolásához nem látszik elég felkészültnak az alkotó, bár a festmény részletei tehetségről árulkodnak. Blaier Tamás Klára ezel szemben *Metszet* című lapjaival szükségességükben nagyszerű munkákat mutatott be. Az egyes felületek érzékenyen mozgalmasak, s ezáltal az előbb említett elemi feszültséget tovább élezi, éppen a finom felületű formák ütköztetése következtében.

* environment (ang.) = környezet

végigfuttatott grafikai sor kiindulópontja a kézzel való aratás (szalma) keresztje, zárómotívuma pedig a gépi aratás (szalma)bálája volt. A többféle asszociációs lehetőséget hordozó keresztmotívumtól így jutunk el a gépi világ bálásított, azaz geometrizált világáig. Sajnos, ez a grafikai sor eléggé hevenyészett, minőségében meg sem közelítette — igényei szerint sem — a bála előtt látható rajzot. Pedig ezen a frizen az idézett átalakulási folyamatnak több lényeges gondolati kiágazása volt (például a kereszt mint motívum értelmezése). A munka felvillantotta a lehetőséget, hogy a különösen megjelenjen az általános — ennek érett kidolgozása azonban elmaradt.

Másik rendhagyó tárgya a kiállításnak Ioan Bunuş *Kettős térosztás* című munkája, amelynél szintén a szerves és szervetlen világ, a természeti motívum és az ember által készített forma összekapcsolásával találkozhattunk. Bunuş a földön egy olyan félgömböt állított össze, amelynek alapanyaga a vasútnál használatos, a talpfákat leszorító szegek. Erre a földön elhelyezett félgömbre mint térelemre felelt egy fölé belógatott, áfonyagallyakból készített másik félgömb. A két test átmérője egészen azonos volt. Így a két test egy képzeletbeli tengely segítségével egymás tükörképének is felfogható alakzattá vált. A vasúti szegekből kirakott félgömb életre keltette a nézőben a vasútnak mint az emberek közötti közlekedés eszközeinek képét; s ezáltal az ember mint társas lény tételeződik a műben. Ennek következtében a két félgömb egymásra vonatkoztatása túllép a már említett aspektuson, az ember alkotta és a természetből kapott formák összeegyeztethetőségének és lehetőségének (mi több: együttes tökéletességüknek) bizonyításán, s ezen túl mindezt az ember létrehozta világ eredendően társas viszonylataira vezeti vissza. A lényeg az, hogy meg kell találni a kapcsolatot a természet és a mesterséges világ között, s erre csak az ember képes, mégpedig a „kollektív” ember. Általánosítva, azt mondhatjuk, hogy mindennek az alapja és feltétele az emberek közötti viszonyrendszerben keresendő.

A hagyományosan értelmezett kispasztikák között jól érzékelhető vonulatként léteznek — talán Bráncuşi hatására — a redukált, mértani formákkal operáló ábrázolási törekvések. Diénes Attila *Csend* című munkája jól illusztrálja a fenti gondolatot. Egy szabályosan kialakított gömb és egy fejforma egymás mellé helyezése alakult ki bemutatott kompozíciója. E redukált pasztikai formanyelvben nyilvánvalóan rendkívül fontosak az egyes elemek egymáshoz való viszonyát meghatározó kompozíciós arányok. E mű szempontjából végtelenül szerencsétlen volt a rendezés; már a padlóra helyezését is tévedésnek kell minősíteni, ráadásul a rossz elhelyezés következtében a pasztika két eleme között a kapcsolat megszűnt, s ennek következtében az alkotás egyáltalán nem tudott érvényesülni. György Albert és Baróti Ádám figuratív bronzszobraikkal nem a Bráncuşi-féle tojáshez mint ösmotívumhoz, hanem az archaikusan redukált emberi testhez mint művészettörténeti alaphoz nyúlnak vissza. A kivitelezés gyengeségei rontják a művek tökéletességét. Talán érdekes megjegyezni, hogy e redukciós, illetve archaizáló törekvések a legősibb anyagokkal, a márvánnyal és a bronzal történeken.

Az alumínium eleve más formázást tesz lehetővé. Ezt bizonyítják a kiállításon bemutatott alumíniumpasztikák, melyek az előzőektől alapvetően különböző szobrászi célkitűzéssel jöttek létre. Adorjáni Endre *Kitörés és Szomjúság* című munkái tördelt felszínű, expresszív, érzelemgazdag ábrázolások. A művész jól szobrászi célkitűzéssel jöttek létre. Adorjáni Endre *Kitörés és Szomjúság* című munkájában harcosok alakjait sorakoztatja egymás mellé. A mű a háború, az önmagát pusztító emberiség harcai elleni tiltakozás indulatossá kifejezése. Horváth Ödön és Vetró András laposrelief készítésére használja az alumíniumot. Ábrázolásaik grafikus jellegűek. Horváth Ödön folyamatpasztikája éppen folyamatjellegéből adódóan tűnik gazdagabbnak a Vetróéénál.

Sajátos megmunkálást igényel a terrakotta is. Ebből az anyagból készült Bocskai Vince két érzékeny, pszichológiai jellemzést adó portréja. Ezek a művész nagyszerű emberismeretéről, mintázási készségéről és emberségéről tesznek tanúbizonyságot.

A hagyományos kispasztikák között kell megemlíteni Petrovits Istvánnak *Csomag* című munkáját, bár az alkotás konceptuális műként jelentkezett. Kiállítási tárgyként egy „Törékeny!” feliratú ládában szalmába csomagolt gipsz torzót látható a néző. A női torzó megmintázása azonban olyan szakmai hiátusokat mutatott, amelyek képtelenné tették a látogatót egy esetleges mélyebb gondolati réteg figyelemmel kísérésére. A félreértés tipikus esetével álltunk itt szemben. Egy gyenge pasztikát ugyanis semmilyen kontextus nem minősíthet át, s a modernség látszata nem egyenlő az aktualitások megértésével.

Jakobovits Márta és Emilia Urágan-Chirilă porcelán tárgyai különböző, a buszból kiinduló műtárgyakként szerepeltek a kiállításon; inkább újszerűen ké-

szített anyagtanulmányoknak tekinthetők, mintsem önálló gondolati tartalommal is rendelkező grand art alkotásoknak. Ezekkel szemben Arina Ailincái *Konténer* című műve a tárlat egyik kiemelkedő munkája volt. Az ő porcelánjai, melyek régi írástekerceseket idéztek, képi igényvel alakított felületűek. Ezen túl a konténer mint a gondolatok „zárolt” és „egységcsomagként” elsajátítható jelképe értelmeződik a műben. A szellemi javak „konténerezése” az ősi írástekercesekkel kezdődött, s tart egészen napjaink különböző hírforrásaig. Mindezt felidézti Arina Ailincái műve, s ennek következtében az egyes darabok túlmutatnak anyagiségükön, s a porcelán adta lehetőségekkel élve tartalmakat tudatosíthatnak a nézőben.

A tárgyak közé sorolandó művekhez tartoznak Kelemen Tamás Anna már említett magas kultúrájú, nagyszerű gobelinjei. Végezetül, de nem utolsósorban említjük meg Antik Sándor kiállított munkáit: a *Mikroesemények a sik előtt és a sikon* című grafikát és a *Mikroállapotok* című tárgyat. A grafikánál inkább az eruptív törekvéshez kapcsolható ábrázolási formával találkozhattunk. Rajzánál azonban az ábrázolás expresszivitása és erőteljessége igen racionális tudati ellenőrzés mellett hozza létre a kialakuló formát. Plasztikájánál is ezt a tudatosságot figyelhetjük meg, aminek következtében a mű inkább egy gondolat vagy gondolat-sor illusztrációjának, mintsem önálló plasztikai értékkel bíró alkotásnak tekinthető. Gondolatiságának lényege azonban rendkívül fontos, és létkérdéseket feszegető: az ember helyét, szerepét és lehetőségeit kutatja. Ez a fajta gondolatiság már azért is figyelmet érdemel, mivel ez tette a tárlatot — a vizuális élményeken túl — izgalmassá és fontossá. Nem más ez, mint helyzetfelmérés, amely megtörténhet minden olyan léthelyzetben, amelyben meg kell találni a lehetőségeket az egyéniség kibontakoztatásához, vállalva azonban egy közösség problematikáját is. Es ez nem történhet másként, mint azokat a hagyományokat megkeresve, amelyek valóban éltetők lehetnek. Majd ezek ismeretében és felhasználásával lehet megszüntetni a rossz értelmű provincializmust s kialakítani a sajátos, de integrálódásra is lehetőséget adó ábrázolási (gondolkodási) formákat.

Filmek

Szervesen egészítették ki a tárlat anyagát azok a filmek, amelyek részben a kiállítóteremben voltak megtekinthetőek, részben a szentgyörgyi moziban különvetésen voltak láthatók. A Képtárban látott filmek között egészen különböző technikai lehetőségekkel dolgozó alkotók műveit láthattuk. Így Kovács Károly Sándor a *Tudatosítási folyamatról*, illetve a *Pszichoformatív rendszerrel* készített filmjei a képzőművészeti jellegű, kísérleti filmezés hőskorának technikájával készített konceptuális alkotások voltak, melyek nem vehették fel a versenyt az egész magas műszaki szinten dolgozó Ioan Peleş, Wanda Mihuleac vagy Ion Grigorescu munkáival. Viszont a *Pszichoformatív rendszer* a kiállítás egyetlen land art dokumentumaként volt értelmezhető. Ion Grigorescu, aki a kiállításra meghívott hat idősebb művész alkotásai között bemutatott rajzain, fotóin is egy ikonológiai kutatómunka eredményeit, képi sorozatait tárta a közönség elé, filmjében ugyancsak tárgyelemzésre vállalkozott. Az alkotó a képi „szófejtés” igényével nyúlt elmúlt korok műtárgyaihoz. Wanda Mihuleac (szintén meghívott) a médium és az üzenet problematikájához fűződő munkáit mutatta be a kiállításon látható sorozatban, és hasonló gondolatokat vetett fel a tükrözés kérdéseit feszegető filmjében is. A filmben azonban az alkotó konceptuális törekvését színező érzelmi indíttatása is nyilvánvalóvá lett. Ioan Peleş pedig olyan szolarizációs technikával dolgozott *Napfoltok* című filmjében, amelynek tökéletessége és látványossága önmagában lenyűgöző. A fényművészet megnyilatkozásának tekinthető ez az alkotás. Az animációs filmek közül Mihai Bădică három gyurmás filmjét és Szilágyi Zoltán két rajzfilmjét kell kiemelni. Bădică filmjeiben a gyurma alakíthatóságának és az egyes figurák formázási lehetőségeinek ügyes kihasználása nagyszerűen kapcsolódott össze a különböző hanghatásokkal. A filmek hallatlanul önálló alkotói egyéniségről tanúskodnak, s mind folyamatukban, mind megoldásaikban rendkívül izgalmasak. Az alkotásokkal kapcsolatban csak a néha túlzottnak érzett optimizmust és felhőtlenlést kérdőjelezhetjük meg. Szilágyi Zoltán két filmjéről, az *Arénáról* és a *Gordiuszi csomóról* hosszabban beszélni azért szükséges, mivel nemzetközi elismerésük minősíti őket: olyan nagyszerű pszichikai jellemábrázolást, helyzetértelmezést tartalmaznak, amely európai szinten is figyelemre méltó.

Az *Aréna* című film egy részmozzanatát bemutató Szilágyi-grafika a kiállításon is látható volt. Ez a grafika a film befejező fázisának azt az állapotát me-revitette ki, ahol a Szent György-szobor vásári mutatványá degradálódik, és a Szent György-féle tett egy vásári komédia részévé alacsonyodik le.

Összegezés, tanulságok

1. A médium — a művészi üzenetet hordozó vagy a koncepciót megjeleníteni hivatott anyag — az alkotás értékét nem determinálja.

2. Bár a rendezők a médiumok vonatkozásában viszonylagos teljességre törekedtek, mégsem született ez meg. Hiányolhatóan nem jelent meg a kő, beton, műanyag és egyéb matériák, még a más technikával készült művekből mutatóban kiállított egy-egy mű (üveg, fehér porcelán stb.) sem adott értékelhető, állapotregisztráló képet. Ugyanakkor a totalitásra törekvés sok rendezői gondot okozott.

3. A fotó hatása a képzőművészetre jelentős. Gyakori a primer felvétel (esetleg továbbrajzolt formájának) megjelenése képzőművészeti alkotásként. Érdekes módon teljesen hiányzik a fotón alapuló, legegyszerűbb sokszorosítási technikának, a szitának az alkalmazása.

4. A művek között igen kevés a pusztán esztétizáló tárgy. A gondolatiság vagy az érzelmi, indulati töltés meghatározó, alakító erővel bír.

5. Az expresszivitás kemény gyötrődések kivetítését eredményezi; affektáló finomkodás nincs, lírizálás alig. (Nosztalgia sincs.)

6. Gondolatiság: létkérdések feszegetéseként vagy a művészetre történő rákérdezőként jelentkeznek.

7. Az anyagban nem különültek el a különböző nemzetiségű alkotók művei.

8. Az állapotlemezést mint a kiállítás egyik fontos szakmai eredményét hasonló kiállítások sorozatával kellene folytatni.

9. A nagyváradi „Dialog“, azaz „Párbeszéd“ kiállítás anyagának és az aradi „facsoport“ tagjainak hangsúlyos jelenléte mutatja, hogy a munkaközösségek egybehangolt gondolkodása inspiráló tematika esetén fontos ösztönző erőt jelenthet, értékes művek megszületését segítheti. Ez érvényes erre a tárlatra is.

10. A jövő a nagyobb egymásrafigyelés időszaka kell hogy legyen.

„A jövő pedig — eszmény. Az eszmény és reális viszonyában nincs szó két egyenrangú tag viszonyáról; döntő jelentősége a reálisnak van. A reálisból kell kiindulni, a reálist kell elismerni, hiszen ebben vívjuk meg harcainkat, és e harcban közelíthetünk az eszményi felé. Nincs szó két egyenrangú tag dialektikájáról, hanem a reális dialektikájáról, amely kitermeli, »kiizzadja« magából az eszményt, sajátos hiányainak felismerése révén. Az eszményt a reálisban meg-lévő úrök hozzák létre; e tény felismerése a reális humanizmusért folytatott harc feltétele.“ (Bretter György)

Baróti Adám: Csoport

Nyomot hagyni magunk után

...Már lemondtak rólam. Egyedül anyám örködött még lucskos ágyam szélén kihunyó életem felett. Azon az estén asszonyok jöttek hozzánk búcsút venni tőlem, de én, az ébrenlét és az öntudattalanság lázalom-világában vergődve, ebből csupán annyit észleltem, hogy fekete főkötős asszonyfejek lebegnek ágyam felett. — Nyugodjon békében! — mondta az egyik elmenőben. — Igazán kár érte, jó gyermek volt. — Ekkor forró ágyamban befelé fordultam, és zokogni kezdtem. Úgy éreztem, darabokra hull körülöttem a világ, és én valami irdatlan mélységbe zuhanok. Kétségbeesve erőlködtem, hogy megkapaszkodjam valamelyik darabjában. Azóta is néha-néha mementóként kérdezem magamtól: mi lesz, ha egyszer majd ismét darabokra hull körülöttem a világ, és nem lesz elég erőm megragadni egyetlen darabját sem?...

Lehet, hogy épp azon az estén szerettem meg igazán az életet. Azután, hogy eisirattak.

Az elmúlás gondolatának a lefitymálása ostoba nagyképűség. Mondjuk csak ki őszintén, hogy az élet legnagyobb kérdése — a halál. Aki valamit is ad magára, és belegondol az élet egyszerűségébe, belesajog a felismerés: végleg eltűnünk. Mi sarkallja, kényszeríti az embert a fennmaradás titkának olykor már megszállott keresésére, ha nem épp a végesség tudata, a kérlelhetetlen mulandóság józan felismerése? Persze, jól tudjuk, hogy ez a dolgok rendje, mindazonáltal értelemellenesnek és — ki tudja milyen instanciával, bírói döntéssel szemben — igazságtalannak érezzük, hogy a létet a nemlét, az életet a halál, a valamit a semmi kövesse. Menekülnénk előle, de csakhamar rá kell döbbernünk, hogy nincs kibúvó. Ezért az ember megpróbál legalább *nyomot* hagyni maga után.

A csupán évtizedekben mérhető emberélet nemigen több villanásnyílnál az örökkévalóság időtlenségében, mi mégis minden erőnkkel ragaszkodunk hozzá. Ragaszkodunk, mert a valóságot megnyugtatónak és biztonságosnak érezzük, az ismeretlennel szemben azonban szorongunk. Pedig — amint az író mondja — a halál az élet tartozéka és feltétele, az élettel szembenálló önálló hatalom.

A halál tőszomszédságában élünk, de ezt csak mi tudjuk felfogni. Számunkra az életnek bizonyára azért van felbecsülhetetlen értéke, mert az ember élete tudatos. Azért, mert mi, csakis mi tudjuk, hogy nincs más alternatíva, hogy önmagunk elemésztése nem járható út. Az életet vállalni, élni kell.

Az a drámai felismerés, hogy véges lény vagyunk, lehangolhat, de ugyanakkor erőt is adhat, megacélozhatja az embert, aki végessége tudatában farkasszemet mer nézni a nagy ellenféllel, és harcba száll vele, hogy „legyőzze“. Ez a világon egyedülálló vállalkozás teszi hősivé az ember életét és méltóság teljessé őt magát.

Vajon van-e az elmúlásnak ellenszere? Hogyha létezik, az csakis az alkotó cselekvés lehet; az alkotásban való értékteremtés, amely az embernek a holnapba való meghosszabbítása, a végtelenbe (?) történő szervesülése is. Ez az a *nyom*, amely megnyugvást hozhat e metafizikai borzongásra.

Rudolf Hilsmann

Ki, hol, mit?

Becsülendő udvariassága ellenére csupa feszült, sőt ingerült kételkedés és visszakérdezés Kálmán Béla: *Nyelvtudomány és őstörténet** című vitacikke: kik, hol, mikor állították volna mindazt, amit manapság a „hivatalos nyelvészet” szemére vetnek műkedvelők, laikusok vagy legalábbis: a tudományos intézményeken kívül állók?

A kételkedés és a visszakérdezés jogos; még akkor is, ha a visszakérdező hamarabb és pontosabban válaszolhatna, mint vitafelei. Szerintem azonban ilyen szigorral elsősorban a szaktudósokat volna helyes faggatni. Az amatőr, a „magánkutató” keze ügyében nincsenek mindig ott a segédkönyvek, alapvető munkák, folyóiratkollekciók, katalógusok; akárhányszor közelébe sem fér ilyesminek. Ennek ellenére évtizedek során olvasmányai, töprengései helyes meglátásokra vezethetnek; amikor azonban beszámolna ezekről, pontatlanul említ egy nevet, egy könyvcímet, elvét egy évszámot, mire neveltségessé teszik, holott a lényegben lehet igaza. Nemcsak mulatságos, de elég tragikus dolog is ez.

Tény, hogy a magyar nyelvészet és őstörténet hivatásos szaktekintélyeinek szövegei — sajnos — telvék soha nem ellenőrzött kijelentésekkel, vagy ahogy régebben nevezték az ilyesmit: „feneketlen” állításokkal. Sokan állítják például, hogy a nagy oklevélkutató, történész, könyvtárszervező Horvát István — sületlen diákvéccekkkel vélte volna megoldhatónak az őstörténet kérdéseit. Hogy szerinte Nabukodonozor annyit jelentene: „Ne bolondozzon az úr.” (Ezt két nemrégiben megjelent könyvecskében is olvashattuk; az egyik Komoróczy *Sumér-magyarológija*, a másik Pusztai *Ugor-török háborúja*; ám egyetemi ember létükre a konkrét mű, lapszám stb. adatolása nélkül!)

Még a legtekintélyesebb és -szakszerűbb Zsirai Miklós is *Finnugor rokonságunk* című könyvében (1937 — a Magyar Tudományos Akadémia kiadása!) az 505. lapon olyan etimológiákat tulajdonít Horvátnak, hogy Karthago=Kard-hágó, Jeruzsálem=Gyerősolyom, s hogy Horvát szerint „a bibliai Dávid székely eredetű; és állítja mindezt az állítólagos mű címének, lapszámának és egyéb adatoknak a megjelölése nélkül, holott az ilyesmit a laikusoktól szigorúan megkövetelik.

Évekig böngésztem Horvát István dolgozatait, a vas népről szóló munkája kivételével nagy nehezen mind megkerítettem őket, és semmi ehhez hasonlót nem találtam bennük, még a Nabukodonozor név is csak Nabuchadezer alakban fordul elő nála. Végül egy ismeretterjesztő laphoz fordultam: hol állított ilyesmit Horvát István? Egy tekintélyes szaktudóssal, Vámbéri Gusztávval írtak választ levelet. Ebből idézem: „Horvát István (Nabukodonozor [...] stb.) szöfejtése nyelvészeti és történelmi irodalmunkban nem lehet [...] Feltételezhető, hogy Horvát István botlásokkal, tárgyi tévedésekkel teli munkáit bíráló kortársainak csupán egyik éléről van szó.” (Bp., 1977, október 1.) Igen ám, de amikor egy neves filológus megint hasonlóan „idézett” Horvát Istvántól, és kértem a szerkesztőséget, hogy a nekem levélben küldött választ nyilvánosan is közöljék — nem tették meg!

Ha Zsirai Miklós egy pillantást vet Horvát István *Rajzolatok* (1825) című könyvecskéjébe, láthatta volna, nála nincs szó Dávid király „székely származásáról”, csak arról, hogy a filiszteusokhoz menekült Dávidot azok a „székely nagy” (prefectus provinciae, Markgraf: határőrparancsnok) ranggal tüntették ki; Horvát szóhasználatában ugyanígy a „székely” szó határórt jelent! (Gyanítom, honnét a tudós szerzőnél e félreértés: Fáy Elek a *Magyarok őshonában* [1908] a palesztinai szöl [szolim] népet összefüggésbe hozta az ókori siculus, szekeles, „székely” néppel, márpedig Dávid egyik asszonya, Bethsabé — a meggyilkoltatott hitteus Uriás volt

* Forrás, 1982. 6.

felesége, Bölcs Salamon anyja — a szol népből származott volna... Ime, szigorú filozofok is összetéveszthetik a tavalyi harangszót — a tavalyelőttivel!

Alig volt még történész vagy nyelvész, aki annyit filologizált, idézgetett és hivatkozott volna, mint Horvát István. Legtöbb tanulmánya szinte olvashatatlan a sok idézettől. És mi haszna volt belőle? Nem védte ez meg sem a tévedésektől, sem kollégái rosszindulatú torzításaitól és rágalmaitól.

Továbbá: van úgy, hogy némely szaktudósok nem létező helyeket idéznek, fontos állításokat elhallgatnak.

Itt van például Sajnovics János esete. Ő terelte „végre helyes irányba” a nyelvészeti kutatásokat, megalapozott irányt mutatott stb. Ehhez képest meglepőnek tarthatja a magamfajta laikus, hogy nevezetes munkája, a *Demonstratio* kétszáz év alatt sem kerülhetett a nagyközönség kezébe. Amikor végre nagy kinnal latinul átsilabizáltam, három meglepetés is ért.

1. Sajnovics nemcsak magyar—lapp nyelvrokonságról beszél, de továbbmenve: magyar—lapp—finn—török—kínai nyelvrokonságról is! Még egy maréknyi magyar—kínai szöveghasonlítást is közöl. Tehát nem is annyira a finnugrizmus, mint a turánizmus előfutára!

2. Sajnovics az ötleteit, mint maga ezt nagyon szerényen közli, mindenütt Max Helltől* kölcsönzi (erről különben Zsirai is ír), tehát az úttörést Sajnovics—Hell—,tétel—ként kellene emlegetnünk — szakszerűen.

3. Az ember kajánul fedezi fel, hogy ez a Sajnovics éppen olyan kedves, „romantikus, délibábos”, amilyennek Horvát Istvánt tartják mások. Például Karélia eredeti nevében — Karjel — szerinte a magyar *kar* és *jel* szó van, ehhez ábrát is közöl! És milyen vidám kis verseket ír!

Hosszú volna felsorolni, hány, Sajnovicsról szóló méltatás, ismertetés hallgatja el a fentieket. Zsirai idézett nagy tankönyvében külön fejezetet szentel Sajnovicsnak, de turánizmusát, „délibábosságát” nem említi. Pedig elmarasztalja vele szemben többek közt a délibábos Kalmár Györgyöt. Holott Kalmár utalása a kínai—magyar nyelvrokonságra egy bordában szövéddött Sajnovics idevágó megállapításával; időben ámulatra méltó módon egybeesik vele. (Lakó György új Sajnovics-könyvéhez sajnos nem jutottam hozzá, nem tudom, mit ír erről.)

Avagy itt van az a nevezetes tétel, amelyre Kálmán Béla is hivatkozik: „Mivel a beszédhangok száma véges, nincs kettő a 4000-5000-re becsült számú nyelv között, amelyben ne akadna néhány egymáshoz hangtani és jelentéstanai szempontból hasonló szó.” Más szerzők 1-2 száznyi ilyen véletlent is megengednek. „Pedig hát nincsen két olyan nyelv a világon, melyben 100-200, egymáshoz jelentésre hasonló, hangzásra összecsengő szót ne lehetne találni” — vallja Bárcei Géza *Magyar szöveftől szótárában* (Bp., 1941. V.).

Akkor hadd kérdezzük meg: ki, mikor, hol végezte el azokat az összehasonlításokat, amelyek alapján e feltevés bizonyítható?

Van egy javaslatom: valamelyik nyelvészeti intézet hasonlítsa össze a magyar nyelv szókincsét száz nem-rokon és nem-szláv, területileg arányosan kiválasztott eurázsiai és északkelet-afrikai nyelvvel. Utána e nyelvekkel hasonlítsa össze egy másik, nem ebből a térségből való nyelvet. Ha ezt az összehasonlítást nagy szigorúsággal megejtette, utána bizonyára a laikusok is megnyugosznak.

Fogarasi János, az akadémiai nagyszótár társszerzője több mint száz évvel ezelőtt figyelmeztetett, hogy a nyelvek eredetéről és rokonságáról a végső szót csak akkor lehet majd kimondani, amikor minden nyelvet összehasonlítottak minden nyelvvel. (Csak persze a *Fus*t és a *pes*, *ped*ist nem a *lábbal* kell egybevetni, hanem a *patával*; az *Eckét* nem a *sarokkal*, hanem az *ékkal*; a *Pein* szót nem a *kinnal*, hanem a *fájjal*; az óegyiptomi *kin* szót viszont nem a *sárgával*, hanem a *kénnel* [sulfur]; a szintén óegyiptomi *mo* szót nem a *víz főnévvel*, hanem a *mos igével*; a *levegőt* nem az *aerrel*, hanem a könnyút jelentő *levisszel* és a *Lufttal*; az angol *bellyt* [has] nem az *intestinnel*, hanem a *béllel*, és így tovább. És amikor elkészült az óriási algoritmus, akkor és csak akkor jöhet a komputer meg a valószínűségszámítás, hogy mi a véletlen ebből, és mi nem az! Akkor, és csakis akkor. És addig? Addig túrni kell a laikusok lelkes hasonlítgatásait, és *nem rendőrt kiáltani*, mint ahogy az Akadémia egyik nesztora 1942-ben hevesen kitört. Nem from ide a nevé — tiszteletből.)

Van Kálmán Bélánál egy megkezdett következtetés, ami félbeszakad, és csak a cikke végén fejezi be: „Egy hid megépítését mérnökre bizzák. Ha megbetegszünk, orvoshoz fordulunk. Ha peres ügyünk van, egy jogász véleményét

* Hell Miksa különben az egykori kolozsvári piarista gimnázium, a mai 3-as számú Matematika—Fizika Líceum tanára volt.

kérjük.“ Amiből rögtön világos: ha a nyelv érdekel, a nyelvészekhez kell fordulnunk. Csakhogy: ha a mérnök elszámítja magát, leszakad a híd. Ha rossz az orvos, hamar elpatkol a beteg. Ha rest az ügyvéd, két évvel többet kapunk a kelleténél. Am mi a gyakorlatban a próbája, a próbaköve a nyelvészetnek? Miből derülhet ki, hogy emberöltőkön át valótlan dolgokat tanítanak a nyelvrol?

Rövid távon ez nem egykönnyen derül ki. Hosszú távon?

Mintegy száz éve, hogy a finnugor származáselmélet teljes diadalt aratott. És mintegy száz éve — meglátásom szerint — a magyar nyelv propagációja csökken. Lehet ez képzelődés, üldöztetési rögeszme — de tény, hogy századunkban mind kevesebben ismerik, használják. Megdőbbentő módon csökken a magyar nyelv érvénye, „bűvköre“. Új intézmények, vállalatok, létesítmények, gyártmányok, építmények, termékek nevei, új műszavak között egyre kevesebb a magyar szó — a hazájában. A légkörtani intézet: meteorológiai; a térképészeti vállalat: kartográfiai. A rádió hirdetések helyett reklámot közvetít. A mélyvasút metró, a villanybusz trolí; senki sem táborozik, hanem kempingezik, nem keres szállást, beszállót, hanem motelben, hotelben igényel férőhelyet. És a mozik, szállodák, áruházak, gyógyszerek nevei? Már nyelvvédő tanulmányok jegyzeteiben is, a helyett, hogy „a Nyelvtörben“, ezt olvashatjuk: „in Nyelvtör“!

Ha valaki fogalmat akar alkotni a magyar nyelv mai térvesztésének arányairól, olvassassa *Az orvostudomány aktuális problémái* című folyóiratot — hemzseg az olyan idegen szavaktól, amelyeknek magyar megfelelője is van. Hiába a sok nyelvművelő, nyelvvédő rovat, adás, sőt folyóirat — szerintem a finnugor származáselmélet *szelleme* sugallja a nyelvünkötől való elidegenedést; emiatt van, hogy nyelvünket sokan vidékiesnek, nehézkesnek vélik. A finnugor származáselmélet nem azonos a finnugor nyelvrokonság tényének állításával. Ennek az elméletnek az a lényege, hogy a finnugor népekből hiányzik a műveltségteremtő erő, a civilizációs eredetiség, és így tovább.

Kálmán Béla felemlegeti a finnugor népek néhány nagy művelődési teljesítményét. Ez valóban rendkívül szép tőle, elismerésre méltó. Am nézzünk csak bele azokba az egyetemi nyelvörténeti jegyzetekbe vagy akár a középiskolai tankönyvekbe, amelyekből nemzedékek hosszú sora tanult. Milyen elriasztó képet festenek a finnugor népekről, milyen sugallatokat adnak! Zsirai Miklós említett tankönyvében idézi Strahlenbergöt, hogy ezek a [finnugor] népek baromian ostobák — „so dumm wie das Vieh“ — (483.); és Strahlenbergnek külön fejezetet szentel. Flóók Károly, egykori akadémikusunk szerint a finnugor népek valaha a műveltség igen magas fokára jutottak el: neve azonban a könyvészeti jegyzékben sincs említés. A hasonló felfogású kiváló múlt századi történésznek, Nagy Gézáknak a neve és a munkássága szintén nincs, pedig ő is „finnugoros“ volt.

Miért nem nyelvészekhez fordul valaki, ha a nyelv dolgaira kíváncsi? — kérdi Kálmán Béla. Hadd feleljek megint csak a saját példámmal.

Olvastam egyszer egy angol régészeti közleményben: „akkor helyes lehet azoknak az epigráfusoknak (Albright, Crossland) a feltételezése, hogy a nagy kerekű szekerekkel utazó Királyi Szumírok a finnugor népek közé tartoznak?“ Ki máshoz fordulhattam volna felvilágosításért, mint az egyik tekintélyes finnugor tudományos intézet igazgatójához. (Nevet — tiszteletből — megint nem említek; tanúm van rá.) Kik ezek az epigráfusok, hol, mikor tételeztek fel ilyesmit? Hosszú idő után a neves tudós egy kollégájával megválaszolatlanul visszaküldte a levelem: ő ezekről nem hallott semmit. Eszébe sem jutott, hogy intézete tájékoztatást kérhetne a szóban forgó közleményt megjelentető angol tudományos intézettől!

A múltkoriban egy ismeretterjesztő folyóirat amolyan „tárgyilagos“ cikket közölt a finnugor népekről. Ebben többek között az áll, hogy sátoros őseink a műveltebb török népektől tanulták el a házépítést. Holott: a finnugor népeket egyes szakírók jellegzetesen házépítőknak, a törököket pedig jellegzetesen sátorlakóknak tekintik. Szó, ami szó, vannak bizonyos török sátrak, amelyek magasabb műszaki kultúrára vallanak, mint bizonyos ugor házak. De a ház az ház — a sátor az sátor; és a rosszindulatú sugallat az rosszindulatú sugallat.

Örvendetes, hogy Kálmán Béla jóhiszemű, és annyira tisztességes hangot üt meg laikusokkal vitázva. Nem él azokkal a kötelező durvaságokkal, amelyekkel Hunfalvy óta Zolnai Gyulán át Zsirai Miklósig telve vannak a délibabosokatosztó dörgedelmeik: zagyva ábrándozó, megkerült ámokfutó, nemzeti gögtől felfuvalkodott szellemi kalandor stb., stb. Nyilván Kálmán Béla is számot vetett azzal, hogy olyan szellemek is szemben álltak a magyar nyelvrol alkotott nézeteikben a hivatalos állásponttal, mint Berzsenyi Dániel, Vörösmarty Mihály, Kőrösi Csoma Sándor, Czuczor Gergely, Fogarasi János, Bolyai János, Arany János, Jókai Mór, Móricz Zsigmond — és hogy különvéleményüknek legalábbis a *tünetértéke* van olyan, amin érdemes elgondolkodni.

Remélem, senki sem fog kioktatási szándékot látni abban a javaslatban, hogy nyelvésztudományunk alapító nagyságainak szerepét ne utódaik méltatásain, ne is pályafutásuk politikai-társadalmi hátterén mérjük le, hanem még mindig csak műveik alapján. Ez is bőségesen elég.

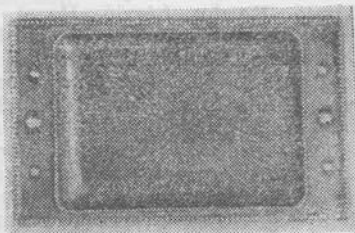
Mert ha valakik szerint az állítólag legalábbis környezetnek, a tundrának a tárgyait és fogalmait is csak később tudták őseink szláv szavakkal megnevezni, csakúgy, mint a sivatag lényeit, s egyedül a szláv nevév hozták Szibériából (!), és ha az (anya)méh nevé is kénytelenek voltak a szláv *mjacsból* képzett szóból megalkotni (holott az még a szlávban is csak legfennebb bendőt, hólyagot, tömlőt, labdát jelent), ha olyan etimológiákkal teremtettek iskolát, miszerint *kopoltyú* szavunk a szláv *klepeto* 'rákolló' jelentésű szóból származik, akkor bizony ezen az sem ront, ha kiderítjük róluk, hogy mindnyájan Habsburg rendőrkémek, cári ohrana-ügynökök és Sturmbannführerek lettek volna.

Képzelnék csak el, egy szófőjtő szótárban (1941) a *jász* szócikkben *valóban* ez áll: „az óorosz *iasi* többes számú »alán« szóra megy vissza, más, valószínűleg déli szláv nyelv közvetítésével“; és képzelnék el, milyen kinban voltak ott a Zagyva táján, amíg déli szlávokkal nem találkoztak, mert arra a kérdésre, hogy hová valók, mifélék, így felelhettek csak: „khm-khm-ságiak, khm-khm-félék vagyunk.“ Akárcsak őseink, akik sok ezer éves urali, majd finnugor, ugor és előmagyar korszakukon át mind csak látták, hogy a hal feje táján, hátul van valami, ami lüktet, amibe halász-pákász létükre tán még zsinórokat is fűztek, de nem tudták kimondani a nevét, mert az nem volt, vagy nem merték, mert tabu volt; hogy felujjonghattak, amikor egyszer egy szlovén térítő szerzetes újat megcsípte a rákolló, s az — a totus pro parte (!) elve alapján — felkiáltott: *klepeto!* Ez az, kiáltottak fel őseink is, be csodás szemléleti közel esés, be izgalmas vizuális, kinetikus és taktilis asszociációk, nevezzük ezt mi artikulációs bázisunknak megfelelően *keleptyúnek*. Hiszen ez is csak úgy csiki-nyuki a vezi-veziben. Később, hogy a magasban élő gólya csőrétől megkülönböztessék, *mélyhangúsították*, hiszen a hal is lenn a mélyben él, s lett *koloptyu*, amiben nagy szerepet játszott, hogy látták, a szlávok a fejükön chlobokot viselnek, s ez is a hal feje táján van; aztán, mivel a szavaknak elő van írva a változás, a *koloptyúból* nem kalaptú, hanem *kopoltyú* lett, s később majd biztosan *pokolty* lesz, ha ki nem vesznek addig a halak és a — szavak.

Ezernyi ilyen etimológiát termeltek — „a nyelvben ne keress logikát!“ felkiáltással. És mindennek során, hogy mit ettek, főztek, varrtak, kalapáltak, tapasztottak őseink, és hol, merre, döntő érvényű megállapításokat hoztak az ember-tan, a táplálkozástörténet, a mezőgazdálkodás története, a településföldrajz, a technikatörténet és számtalan más terület számára, s ezenközben a legcsekélyebb aggályosság sem feszélyezte őket az illetékesség dolgában. Az illetékesség kérdése csakis akkor merülhet fel, ha mások beszélnek nyelvészetről.

Lehet akkor csodálkozni, hogyha ilyenekkel találkozik az izgatott érdeklődő, és azt tapasztalja, hogy történeti-etimológiai szótárunkban szerepel magyar szóként az 1942-ből adatolt német *cugehör*, de nem szerepelnek földrajzi, természetrajzi, népnyelvi szókinsünk hatalmas rétegei, akkor inkább olyan laikusokkal társalog a nyelvről, olyan gépészmérnökökkel, gyógyszerészekkel vagy földkéreg-szerkezetani kutatókkal, akik legalább egy másik szakterületen kijártak már a módszeres gondolkodás és a logikus kérdésfelvetés iskoláját. Mivel nem létezhet egy külön logika csak az etimológusok számára, és egy másik az összes többi tudományok részére.

Szőcs István

Táplálkozási kultúra Dobrán

Edesanyám... mit vacsorázunk máma? — Háromfélét: kenyeret, haját, bélit. — Azt mondtam erre, jobban szeretnék csak kétfélét, mint máskor. Szalonnát kenyérrel. (MÓRA FERENC: Mindennapi kenyerek)

Az életmódkutatásnak vannak olyan részterületei, amelyek mindmáig kevesebb figyelmet kaptak, mint mások. Ezek közé sorolható a táplálkozáskutatás is, amelyet a román néprajzi lexikon „kulináris etnológia” vagy „etnokulinárisztika” néven tart számon. (Vö. *Etnologia culturală*. In: *Dicționar de etnologie*. Buc., 1979. 115—116.) Viszonylagos hátramaradásának okát hazai viszonylatban mindenekelőtt abban a módszertani beállítottságban kell keresni, amely szinte kizárólag az ételek számbavételére, az elkészítésükhöz használatos eszköztársadalmi rendszer feltérképezésére összpontosított, esetleg mindezt kiegészítette az egyes ételek receptszerű leírásával.

Az ilyenfajta szemléletmód természetszerűen elhanyagolta a táplálkozás társadalmi, kultúrszociológiai, társadalomlélektani, szimbolikus antropológiai, szemiotikai vonatkozásait; leíró jellegénél fogva képtelen volt felismerni és átgondolni a táplálkozáskutatás valódi kérdéseit. Szűkebb pátriában, a Szatmár megyei Dobrán tapasztaltam, hogy az életmódváltás talán leginkább a lakosság táplálkozási szokásait érinti. Ezt a folyamatot nem lehet egyszerűen étlap- vagy étrendváltásként leírni, hiszen a változások a táplálkozási rendszer egészére kihatnak. A táplálkozás nemcsak élettanilag nélkülözhetetlen energiaforrásunk, hanem kultúránk koncentrációs pontja is. Üzenet és emlékezet, nem-örökletes információk közösségi szerveződésének és megőrzésének mechanizmusa, mely történeti alakulásában, feltételeiben, szerkezetváltozásaiban egyszerre vall életmódról, életritusról, biológiai szükségletről, szellemi és anyagi művelődési szintről, egy tájegységre (Krasznáköz) étkezési szokás- és hiedelemrendszeréről.

Romulus Vulcănescu szerint az etnokulináris szemlélet figyelmének előterében nem véletlenül a „konyha” áll. A „konyha” ugyanis az általa „etnikus egységeknek” nevezett entitások (család, rokonsági rendszer, nép, nemzet) alapvető társadalmi intézménye. Ezért van létjogosultsága az egy-egy népre jellemző táplálkozásszerkezet, a helyi vagy regionális táplálkozási hagyományok feltárásának. Az etnokulturális szemlélet előzményeit már Hérodotosz *Történeti könyveiben* vagy Petronius nevezetes *Satyriconjában* megtaláljuk. Igen sok etnokulturális adatot tartalmaz Rabelais *Gargantua és Pantagruelje*. (Vö. Mihail Bahtyin: *Adalékok a lakoma- és evésábrázolások kultúrtörténetéhez*. Valóság, 1979. 2.) A táplálkozás „nyelvének” kutatására azonban csak az utóbbi évtizedekben szakosodott külön tudományág Roland Barthes, Claude Lévi-Strauss, Raymond Firth és Mary Douglas munkássága nyomán. Kimerítően foglalkozik az étkezés társadalmi megkülönböztető funkcióival Pierre Bourdieu *La Distinction* című könyvében (*Le Répás* címen egy részlete megjelent a *Le Monde*-ben, 1979. május 16.). Az etnokulinárisztika nevesebb román kutatói: Simion Florea Marian, Tudor Pamfile és Ion-Aurel Candrea. A mai népi táplálkozás legismertebb magyar kutatói Tálasi István, Gunda Béla, Morvay Judit, Kisbán Eszter, Pócs Éva, Bakó Ferenc, K. Kovács László, Kardos László. Hazai viszonylatban Csiky János és Tarisznyás Márton foglalkozott a gyergyói néptáplálkozással, Benedek Zoltán pedig az érmellékvél (*Korunk*, 1964. 2.). Dr. Parádi Kálmán 1935-ben Magyarbikál, Szovát, Biharke-resztes, Dombó, Bagos és Kolozsvár egyik külvárosa táplálkozási adatait dolgozta fel. (*A néptáplálkozás*. Hítel, 1936. 2:102—114.), dr. Heinrich Mihály pedig őt székely család étrendjét vizsgálta. (*A nép táplálkozása kalóriaértékben*. Hítel, 1937. 2.) Velük egyidőben Valentină Georgescu foglalkozott a román néptáplálkozás helyzetével. (*Problema alimentatiei țărănești*. Sociologia Românească, 1936. 2.) Az 1976 óta megjelenő *Népművelési Dolgozatok*ban Tarisznyás Mártonon kívül Balázs Lajos, dr. Vita Zsigmond, Szabó Bálint, Bura László és Zsigmond József közölt hasonló

tárgyú dolgozatokat. A „kulináris etnológia“ Vulcănescu szerint végső soron az emberi lét (egészség, munka, játék, kreativitás) és a táplálkozás közötti viszonyt kutatja, különös tekintettel az alapanyagok vagy félkész termékek beszerzésére, a mindennapi vagy ünnepi (szertartásos, rituális) étkezések rendjére, az evés orgiasztikus és asketikus kilengéseire, az elkészítésmódok változatosságában megnyilvánuló kombinációs eredetiségre, az ételek elkészítésével és fogyasztásával kapcsolatos szokásokra és hiedelmekre. (I. m. 115—116.)

Ha a táplálkozás kérdését mindezeknek a szempontoknak a figyelembevételével, az általános kultúra szerves részeként közelítjük meg, akkor talán lemondhatunk a nagy területeket és hosszú időszakokat átfogó vizsgálatokról, s mintegy „mélyfúrással“ akár egy kisebb tájegység rejtett táplálkozási rendszerét is felszínre hozhatjuk. (Az újabb szakirodalomból figyelemre méltó Ofelia Văduva kartográfiai módszerrel végzett felmérése, melyet a Vaskapu azóta vízzel elöntött területén végeztek. *Atlasul complex „Porțile de Fier“*. Buc., 1972.)

Ez a megközelítésmód annál is indokoltabb, mivel a táplálkozási kultúra tényleges átörökítője — saját tapasztalataim szerint is — a család. A család az étkezési szokások első szintere, természetes kerete (Csupor Tibor). A „rendszer-szemlélet“ szűksége és létjogosultsága különösen akkor válik nyilvánvalóvá, ha felismertük, hogy a táplálkozási kultúra — előírások és tilalmak (étkezési tabuk), lehetőségek és köztétések újratermelő, változó rendszere. Tehát nemcsak azok a tényezők fontosak, amelyek egy bizonyos étkezési szokásrendszer alapjait képezik, hanem azokat a feltételeket is számításba kell vennünk, amelyek a rendszer változása ellen hatnak. Az 1700—1800 főt számláló Dobra a kedvező közlekedési viszonyok ellenére sem tartozik az ingázó típusú falvak közé. A jól jövedelmező és változatos munkát biztosító termelőszövetkezet otthon tartja a fiatalokat, legtöbbször a mezőgazdaság mellett vagy helyett a tsz kisipari jellegű helyi fiókjában dolgoznak. A falu lakossága közvetlen termelőből sok tekintetben fogyasztóvá vált. Környezetükben számos olyan kellék tűnt fel, amelyeknek a dobraiak már nem termelői, hanem fogyasztói. A vizsgált időszakban, a hetvenes évek végén a dobraiak a kapható tej- és hústermékeket előrecsomagolt és konzervkészítményként boltban vásárolták. Ezzel együtt változások történtek a táplálkozás szerkezetében. Dobra táplálkozási rendszerét már nem lehet hagyományosnak, zártnak és konzervatívnak tekinteni, a fiatalok már nem veszik át változatlanul az előző nemzedékek élettapasztalatait és izléstétét. Az életmód változatlanlansága, az értékszint állandósága, a közvetítő rendszerek viszonylagos önállósága csak addig jellemezte a falut, amíg az objektív feltételek fel nem erősítették az újító hajlamot. Hogy Dobra a kulturális zártság vagy nyitottság végletei közül egy képzeletbeli oppozíciós tengelyen melyikhez van közelebb, melyik időszakban hol helyezhető el, azt a tárgyi és alanyi feltételek összjátéka döntötte el. Váratlan természeti csapások, az élelmiszeripar viszonylagos fejletlensége, a tömegellátás rugalmatlansága, a jövedelem- és árviszonyok egyensúlyának megbomlása rendszerint a zártság, a hagyományörzés felerősödésének irányába hatnak. A hatvanas-hetvenes években a falu táplálkozási rendszere mindenestre valahol középen, az átmeneti sávban helyezkedett el. (A nyolcvanas évek elején újra a konzervatív tendencia erősödött fel.) Az alanyi tényezők önállósodása viszont a hagyományos ismeret-, tudás- és szokásrendszer „lezárlásának“, a civilizációs hatásokkal szembeni ellenállás fokozódásának kedvez. Mindez nagymértékben meghatározza a változások lehetséges irányát, az elfogyasztható anyagok kiválasztását, elkészítésének technológiáját, elfogyasztásának módjait, alkalmait, bizonyos ételek bizonyos alkalomkor történő fogyasztásának tilalmát. A dobraiak a századfordulóján „visszavezethető“ emlékezeti anyagára is támaszkodva megállapítható, hogy a változások nem mindig érintették a rendszer egészét, az új nyersanyagokra, új technikai eljárásokra vonatkozó ismeretek gyakran a meglévő „népi tudásrendszerbe“ épültek be. Kisbán Eszter szempontjait véve alapul (vö. *A népi táplálkozás alakulásának problémái*. Műveltség és Hagomány V. Debrecen, 1963. 189—201.), a századforduló óta a változások alábbi lehetőségeivel találkozom.

a) Új nyersanyagok megjelenése. Az ételeket ugyanakkor régi módon, a már ismert technikával állítják elő. A hurka töltéséhez például ezeltől hetven évvel még a „kukoricakölest“ (—darát) használták, azóta helyét a rizs vette át.

b) Új technikai eljárások megjelenése. A felhasznált nyersanyagok köre nem változik. (Az új technika meggyökeresedésére nézve természetesen nem közömbös, hogy alkalmazható-e a meglévő nyersanyagok körében.) Kézenfekvő példa erre a dobrai kenyér erjesztésének megváltozott technológiája. A régiek (60—80 évesek) még jól emlékeznek a komlóvirággal, borhábbal történő spontán erjesztési módra, amelyet azóta kiszorított a sajtolt élesztővel és kovászmaggal történő erjesztési mód. Vagy: disznóléskor a hagyományos orjára bontás mellett a panírozási tech-

geként csipegetik). A természetű növényi alapanyagok közül az európai táplálkozás alapjául szolgáló árpa, rozs, de főleg búza, s a gabonaféléket a XVIII. század végétől kiegészítő kukorica és burgonya mellett a dobrai táplálkozási kultúrában fontos szerepet játszanak a hüvelyesek, főzelékszöldségek és gyümölcsök. A magyar étrendben szereplő háromféle hüvelyes közül csak kettő — a paszuly és a borsó — terjedt el a faluban. Mindkettőt főleg leves készítésére használják. A pépes jellegű törtpaszuly elkészítése alig 20-25 éves múltra tekint vissza. A múlt század második feléig, az amerikai eredetű zöldségfélék — paprika, paradicsom — tömeges elterjedéséig a káposzta volt „a zöldségek királya”. Földolgozása rendkívül sokrétű (szeletelés, gyalulás, érlelés, taposás, savanyítás, kovászolás, párolás stb.), s a belőle készített ételek is igen sokfélék. Emellett a kiskertben vagy veteményesben — főleg levesbetétnek — murkot, karalábét, petrezselymet, zellert természetnek. Főzelékkészítésben ez utóbbiak egyáltalán nem játszanak szerepet. Nyersen, savanyúságnak, illetve főtt ételek járulékos alapanyagaként még számításba jöhet: a paradicsom, paprika, hagyma, ugorka. A levélfélék közül Dobrán leginkább a zöldsalátát fogyasztják nyári savanyúságként. Egyáltalán nem eszik a spenótot és a sóskát. A városi ételnek számító főzelékek elutasítása beszédes bizonyítéka a viszonylagos zártágnak, az ezzel járó táplálkozási konzervatívizmusnak. A hétköznapi táplálkozási rendszer gyorsabb és alaposabb szerkezetváltozásának azonban, még ha a dobraiakban meg is van erre a jó szándék, nem minden körülmény kedvez. Minden családnak van ugyan háztáji veteményese, ezt azonban az otthontól messze jelölték ki. A „tudományos táplálkozás” meghonosítására irányuló felvilágosító munka a távolságból adódó hátrányokat nehezen tudja ellensúlyozni.

Ami a gyümölcsstermesztést illeti, Dobra szőlőtermő vidék. Igen elterjedt s az egész falura jellemző a nyers szőlő kenyérrel való fogyasztása. A magyar étrendben szereplő húsféle gyümölcs közül — a vadontermőket most nem számítva — a szőlőkben saját szükségletre almát, körtét, barackot, meggyet, cseresznyét, szilvát is természetnek. A gyümölcsöt rendszerint frissen fogyasztják, de a habart gyümölcsételek (almás, szilvás készítmények) jelentős szerepet kapnak a nyári étkezésben. A sült almát inkább téli csemegézésre használják, a sült tökkel együtt. (Ez utóbbi egykori főtáplálékból vált csemegévé.)

Az állati eredetű nyersanyagok mennyiségileg jóval alatta állnak a növényi eredetűeknek. Feldolgozásban és étrendi rangsorban mégis megelőzik azokat. A húsfélt a paraszti étrendben — talán éppen viszonylagos szűkössége miatt — nagy becsben áll. A szarvasmarha hosszú időn át olyan érték volt, amelyet étkezés céljából nem vághattak le (legfeljebb lakodalomkor). A tej és a különböző tejtermékek biztosítása mindennél előbbre való volt. A hús, zsir, szalonna, tojás fő nyersanyagforrása, akárcsak országszerte, Dobrán is a sertés és az aprójószág. De míg a disznóhús fogyasztás az év egyetlen időszakába sűrűl (a belsőségeket, a gyorsabban romló töltelékeket rövid időn belül meg kell enni), a baromfi a mindennapi húsfogyasztásra szolgál, illetve a Dobrán kitüntetett figyelemmel örvendő száraz- és gyúrttésztaához szükséges tojásmennyiséggel látja el a családi konyhát. A disznóölés ma sem vesztett fontosságából; a téli ünnepsorozat Dobrán a jólét, bőség jegyében élék át.

A dobrai tejkultúra az oltó nélküli vagy túró-tej kultúra, szemben az oltós vagy sajtkultúrával, amely itt szinte teljesen ismeretlen. Étkezésben közvetlenül készítték vagy összetett ízek kialakításában használják az édestejet, az aludttejet, a tejfölt, vaját, írot (túró, savó) és a gulásztát (ez utóbbi közvetlenül az ellés után felfőzött tejből képződött édestúrószerű étel).

Bizonyos nyersanyagokat zsírozóként, szaporítóként, ízesítőként és fűszerként használnak. Szerepük az, hogy fogyaszthatóbbá, ízletesebbé, változatosabbá, igényesebbé tegyék az ételt (Morvay Judit). A zsírozók (szalonna, zsír, vaj, olaj, tepertő) és a szaporítók (víz, tej, tejfélék, rántás, habarás, liszthintés) egyeznek a magyar táplálkozáskultúrában számon tartottakkal. Feltűnő azonban, hogy az ízesítés és a fűszerezés paradigmásora jóval szegényesebb az alföldinél. Ezeket főleg a kereskedelembe szerzik be a dobraiak. Ezekkel együtt még sok más élelmiszer-alapanyag vagy félkésztermék került be a hagyományos rendszerbe. Ilyenek voltak a hatvanas-hetvenes években a fagyasztott húskok, a májpástétom, a paradicsompaszta. A feketekávé legfeljebb ünnepi étrendek, lakodalmak, keresztelők alkalmával fordult elő.

A táplálkozás alapanyagainak minőségi és mennyiségi arányeltolódásai a következőképpen módosították a dobrai táplálkozás szerkezetét. 1. Hosszú távon gazdagodott és differenciálódott a családok étrendje. A hagyományos táplálkozási rendszerbe beépülő új alapanyagok egy része (főleg a torták, édességek megjelenése) nem igényel új technológiát. Más részük új receptek elsajátítását teszi szükségessé. 2. Elsősorban az új nyersanyagok étrendi beilleszkedése tette lehetővé az étrend

kalóriaértékének gazdagodását. A fiatal nemzedék biológiai akcelerációja elképzelhetetlen lenne a kalóriaérték feldúsulása nélkül. 3. A kalóriaérték módosulása egyrészt az új nyersanyagok (pl. cukor) megjelenésével, másrészt új étrendi szokások kialakulásával függ össze. A dobraiak szervezetük cukorszükségletét még néhány évtizeddel ezelőtt is szinte kizárólagosan a száraztésztaerőteljes fogyasztásával pótolták. A szénhidrátok cukorrá való lebontása azonban a szervezet részéről igen nagy energiabefektetést igényel. A mai ember cukorszükségletét elsősorban a készen kapott cukormennyiségből fedezi. Az egy főre jutó évi cukorfogyasztás Dobrán az 1930-as évek körül 2,5 kg-ról a hetvenes évek végére mintegy 40 kg-ra ugrott fel. (Lehet, hogy ennek egy része a borba kerül?) Mindenesetre tény, hogy a száraztészta szerepe ma sem csökkent. Ez a módosulás, valamint a túlzott zsírfogyasztás káros következményekkel is járhat a szervezetre.

Az alapanyagok felhasználási módját alapul véve egy táblázatban foglaltam össze a készítmód paradigmáinak azokat az elemeit, amelyek leginkább jellemzők a dobrai táplálkozáskultúrára. A paradigmáikat két nagy összetevőre (az azonnali fogyasztásra szánt ételek technológiájára és a tartósítás módzataira) bontottam. A táblázathoz hét nagy ételkategoriatípust vettem fel (levesek, húsok, főzelékek, mártások, kásás-pépes ételek, tészták, csemegék), és jobb odalon feltüntettem, hogy ezek az ételek nővényi, állati vagy vegyes alapanyagúak. A vonalazzással az ételek hétköznapi, vasárnapi, illetve ünnepi étrendben betöltött szerepét szemléltettem. Természetesen minden táblázat, modell sematizál — úgyhogy csak a dobrai táplálkozási kultúra általános vonásai olvashatók ki belőle.

Ha a táblázatnak a hetvenes évekre jellemző „helyzetjelentését” a táplálkozási kultúra korábbi állapotaihoz mérjük, azt tapasztaljuk, hogy a felhasznált nyersanyagok szempontjából a hétköznapi étrend nem sokat változott. Az idősebbek ma is sok tésztafélélet fogyasztanak. A tésztafélék lassú visszahűződése a zöldségfélék és főzelékek javára inkább a fiatalabb nemzedékeknel tapasztalható, akik már csak kiegészítő foglalkozásként végeznek mezőgazdasági munkát.

Módosult, árnyalódott a reggeli és vacsora étrendje: mind nagyobb szerepet kaptak benne a kereskedelemből többé-kevésbé folyamatosan beszerezhető kész és félkész élelmiszeripari termékek (konzervek, pótkávék, vaj, különböző ízesítők, az utóbbi időben mind népszerűbb zakuszkák, valamint a házi lekváreltévést pótló, cukorral készült lekvárok, befőttek). A főételkészítés mindennapos szigorú rendjére már csak a pénteki paszulyleves általános és következetes megőrzése utal.

A táplálkozás napi időpontjainak felbomlása mellett igen jellemző, hogy a közös — családon belüli — étkezések a napi étrend alkalmai közül kiszorulnak, és vasárnapra vagy ünnepnapokra korlátozódnak. A napi étrend alkalmai közül a közös vacsorázás veszi át az addig minden étkezésre jellemző közös jelleget.

A mindennapi étkezésben bekövetkező változások egyértelműen a felbomlás irányába mutatnak. Régente a heti étrendet szigorúan betartották, a rendet legfeljebb váratlan vendégek érkezése zavarhatta meg. Ilyen esetben minden család igyekezett „kitenni magát”, lehetőleg húsos ételekből állította össze az étrendet.

A vasárnap több szempontból is a hét betetőzése. Ilyenkor a heti fáradtság a közös étkezésben ünnepli magát. Vasárnap van együtt a család; ekkor az asztal bősége önmagán túlmutató jelentést nyer. Amellett, hogy a bőségnak — mint látjuk — státuszjelző szerepe van, a vasárnapi közös étkezések ülésrendjében is tükröződik a családon belüli hierarchia. Az asztalfőre ültetés például a család fő fontosságát hangsúlyozza. A fehér asztal mellett az egyes családtagok olyan viszonyokat élhetnek át, amelyeket más társadalmi kapcsolatokban nem. Az apa emberi figyelmet, tekintélyének megerősítését kapja a családtól. A gyermek számára félretett „jobb falatok” érzelmi tartalmú gondoskodást fejeznek ki.

A táplálkozási kultúra leglátványosabban változó alrendszeréé mégis az ünnepi étkezés alkalmaihoz kötődik. A családi körben elfogyasztott ünnepi ételek elkészítésében és tálalásában inkább a szertartásos, rituális jelleg kerül előtérbe, ami igen szigorúan megszabja a tálalható ételek fajtáit. Az ünnepi étkezés talán éppen ezért a leghagyományörzőbb, legarchaikusabb magja a dobrai táplálkozáskultúrának: a már kialakult étrend — az ételeknek ez az ismétlődő analógiás rendszere — hordozza a legtöbb, közösséghez szóló üzenetet. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a családi kör bensőségén túllépő ünnepi étrendekben ne jelenhetnének meg új, eddig ismeretlen elemek. A családok tekintélyi versengése az újítás irányában hat. Minden vendéglátó gazda igyekszik „valamivel túltenni” a többiekén, s ez a „valami” — a bőségben való tobzódás ésszerű korlátaiból adódóan — csak a családi ételkülönlegességek minőségi versenyében tudja kifutni magát. A nyilvánosság előtt lezajló „lakomák” közül Dobrán még mindig a lakodalom áll a falu érdeklődésének, ellenőrzésének középpontjában. A régi szokásokhoz való ragaszkodás mellett talán itt a legerőteljesebb a városiasodás tendenciája; nemcsak a felhasznált alap-

		az azonnali fogyasztásra szánt ételek					tartósítás									
ÉTELEK	az elkészítés paradigmái	SÜTÉS		FŐZÉS			PAROLÁS	PORKÖLÉS	FÜSTÖLÉS	ASZALÁS	BEFŐZÉS	SAVANVÍTÁS	SÓZÁS	ELZAPAS	NYERS	fogyasztási állapotban
		Zsírban vagy vagy nem forrással	—	habfórással	tinktással	száraz- kintással	vegyesen	—	—	—	—	—	—	—	—	
LEVESEK																növényi
																állati
																vegyes
HÜSÖK																állati
FŐZELÉKEK																növényi
																vegyes
MÁRTÁSOK																növényi
																vegyes
KÁPOSZTA																növényi
																növényi
TÉSZTÁK																növényi
	sütemény															növényi
	sz. testtök															növényi
	sütemény															növényi
	kenyeret															növényi
CSEREGEK																növényi
	sáwnyílás															növényi
	gyümölcs															növényi

 HÉTKÖZNAP
  ÜNNEPNAP
  VASÁRNAP
  TARTÓSÍTOTT

anyagokban, hanem a készítési technológiában is jelentős bővülés tapasztalható. A lakodalmi étrend egyes elemei (pl. a töltött káposzta vagy aprósütemények) a századforduló óta átkerültek a hétköznapi vagy vasárnapi étrendbe.

Bővült a keresztelők étrendje is, megjelentek a sült húsok, körítések és sütemények. Az újításokkal szemben legnagyobb ellenállást a halotti tor ugyancsak nyilvánosságához kötődő alkalmain észleltem. A hagyományos szokásrend (a kalács, a pálinka és a bor kínálgatása) azonban a „gulyásos” és a töltött káposzta beiktatásával itt is megbomlott valamennyire.

Az új elemek a tapasztalható étrendbővülés ellenére nem válnak egységes társadalmilag elfogadottá. Térhódításuk lassú folyamat, mely a magasabb és nyitottabb szintek felől halad az alacsonyabbak és zártabbak felé. A zárt izlésszerkezetbe való beépülés a kultúra és életmód más területeihez viszonyítva igen nagy késéssel történik. Az ételek kiválasztásában az izlekhez kötődő érzelmi asszociációknak van döntő szerepük. Fogyasztásunkat — az eddigi kutatások szerint — még ma is legalább 60-70 százalékig izlélszerveink és emésztőrendszerünk gyermekkorban „felvett” szokásai, izlésünk „családi iskolázottsága” határozza meg. A szociológusok azt állítják, az evés csak akkor kerülhet az értékek sorrendjében az öt megillető helyre, ha megszabadítjuk a különböző szimbolikus funkcióktól (emberi viszonyok jelölése, családi állapot kifejezése stb.). Ehhez azonban olyan társadalmi feltételekre volna szükség, amelyekben az érzelmi kapcsolatok szűkösségét nem az evés bősége segít megoldani (Losonczi Ágnes). Dobrai tapasztalataim alapján egy ilyen utópikus világ nehezen képzelhető el. A táplálkozási kultúra véleményem szerint a legradikálisabb utópiákkal sem szakítható ki a kultúra egészéből, az etnikai és társadalmi folyamatok rendszeréből. Az evés mindig többet fog jelenteni a pusztán kalóriaértéknél és biológiai funkcionál — erről megfelekedezni annyit, mint lemondani a közösségek kohézióját s az egyén belső egyensúlyát biztosító társadalmi és etnikai jelképrendszerekről, lemondani hagyományainkról, lemondani identitásunkról.

Kovács Éva

Gyermekirodalom és mass media

A *Korunkban* a *Napsugár*-évforduló alkalmából tartott megbeszélésen* kevésbé érintett területek — bábszínház, gyermekszínház, a televízió magyar adásának gyermekműsorai — olyan kérdéseire térnek ki, amelyek szervesen kapcsolódnak (kapcsolódhatnak) a *Napsugárnak* és *A Haza Sólymainak* az irodalmi, nyelvi, képzőművészeti, zenei, erkölcsi nevelésben, a személyiség kiteljesedésében vállalt szerepéhez. Észrevételeim az alkotó befogadás létrejöttét célozzák, pontosabban a gyermekkorban kialakítható globális és élményszerű befogadás megalapozását, a művész—néző-viszonytól az alkotó—befogadó-viszonyig.

A mi bábszínházaink gyermekelőadásai szövegközpontúak.

A romániai magyar bábrepertoár az utóbbi időben — főleg minőségileg — lendületesen gyarapodott. Elsősorban a bábszínházaknak is elkötelezett romániai magyar kortárs írók alkotásaival, azokéival, akikre a *Napsugár*, illetve a gyermekkönyvkiadás is támaszkodik: Bajor Andor, Bálint Tibor, Fodor Sándor, Méhes György, Veress Zoltán stb. A mai román bábirodalom alkotóinak (M. Crișan, V. Huber-Rogoz, Al. Popescu, V. Silvestru, M. Vaida) darabjai jó fordításban kerülnek színpadra. Érdeklődik a bábdarabírás iránt Palocsay Zsigmond és Éltes József is, legújabbán pedig a szintén „a felnőtt irodalomból” erre is kitekintő Györffi Kálmán. Külön hely illeti ebben a felsorolásban az író és adaptáló rendezőket, Kovács Ildikót és Szele Verát, Botár Edit képzőművész szerzőt.

Ha kiragadott példaként néhány remekműnek számító bábdarabot, az *Arany-szörű báránnyokat*, a *Csipikét* vagy az *Irgum-Burgum Benedeket* vizsgáljuk, feltétlenül figyelembe kell vennünk, hogy ezek a műfaj kötelező törvényeinek (vizuális elemek hangsúlyozása, tettekkel való jellemzés, nyelvi tömörség stb.) betartásán túl jelentős érzelmi gazdagodást nyújtanak közönségüknek, és lehetőséget biztosítanak az előadóknak a lírai elemek, a meditáció, a költészet kifejezésére mozgással, színnel, dallammal. Az említett darabok hatását fokozza, hogy könyv alakban is olvashatók, sőt a szereplők egyike-másika (Csipike) aktív szerepkörben „alkalmaztatott” *A Haza Sólymainál*.

A maradandó értékű irodalom feltétlen bábszínházi létjogosultságát igazolja az a tendencia is, hogy az átdolgozásra vállalkozó alkotók szívesen választanak a klasszikus irodalom javából. A három magyar bábszínház két évtizedes műsorrendjében a következő nevek is szerepelnek: V. Alecsandri, Arany János, Balázs Béla, Caragiale, Collodi, Ion Creangă, Fazekas Mihály, La Fontaine, Grimm testvérek, Hauff, Kipling, García Lorca, Maeterlinck, Milne, Móra Ferenc, Móricz Zsigmond, Noszov, Cezar Petrescu, Puskin, Shakespeare, Tamási Áron. Sajnos nem minden esetben élnek színházaink a szükséges, mondjuk háromévenkénti felújításnak vagy a változatlan előadás ismételt bemutatásának a lehetőségével. Az átdolgozók között pedig ritkán szerepel egy-egy Papp Ferenc vagy Sütő András.

Noha a romániai magyar irodalom élgárdájából többen fordulnak e műfaj felé is, korántsem tekinthető elegendőnek az eredeti darabok, a sikeres adaptációk száma, pedig ennek az összetett színpadi művészetnek az érzékeny egyensúlyában csak azonos szintű társművészetek szerepelhetnek pedagógiai és művészi sikerrel. A mozgó látvány kizárólag műfajspecifikus, igényes irodalmi szöveg és zene társításával tud olyan élményt biztosítani, amely időlegesen helyettesíti a mű—olvasó viszonyt, később pedig méltó kiegészítő lehet. Az élményszerűség folyamatosságát erősíteni, ha a bábszínházak plakátjain megjelenne a *Napsugár* tőzsgárdájából Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Farkas Árpád, Molnos Lajos neve, az idősebb és a fiatalabb írók közül mindazoké, akiket vonz a gyermekirodalom, akikhez vonzódnak a gyermekek. Ilyen szinten valósulhatna meg az állandó együttműködés Csiky Boldizsár, Hencz József, Kozma Mátyas, Oláh Tibor,

* *Korunk*, 1982. 5—6.

Sárosi Endre, Vermesy Péter zeneszerzőkkel, sor kerülhetne a frissen végzettek, de még a népi- és régizene-együttesek megnyerésére is. Lehetséges és kívánatos lenne a diszlet- és bábtervező Botár Edit, Bölöni Vilmos, Haller József és Szabó Erzsébet munkáinak időnkénti bemutatása a *Napsugárban* és a *Haza Sólymaiban*.

A bábirodalom egy másik értékes rétege a népmese-adaptáció; ám a legismertebb meséknek kívül a magyar népmeseekincs kiaknázatlan remekei várják, hogy írónk avatott tolla a bábszínpadra varázsolja őket. A buktatók (sovány cselekmény, szituációk hiánya, életképszerűség) elkerülhetők a mesehagyomány és a műfaji követelmények egyeztetésével. Meríthetnénk a szerzők a naptári év és a családi élet szokásaiból, gazdasági hagyományokból és ünnepi szokásokból — hiszen ezek bővelkednek dramatizálható verses anyagban, énekes közzöntőben, ritmikus és szerepekre bontott prózában. A gyermekkor sajátos népszokásai különösen alkalmasak színpadi megjelenítésre kötetlen szerkezetükkel, feszletes játékossággal. Egy ötlet sor gerincére a rendező is felépítheti a bábdarabot a szokásra vonatkozó szakirodalom ismeretében. A variálható tájfelleg kialakításában a diszlet- és bábtervnek számottevő szerepe van, hiszen a cselekménysor, a viselkedés, a környezet, a környezet, a viselet összhangja révén válik az előadás sajátosan népvé. Népművelési szempontból is fontos a haladó szellemű néphagyomány ilyenszerű ápolása-terjesztése, és ez a gyermeklapokban is helyet kaphatna, főként mert az újabb nemzedékeket az életformaváltás eltávolította az elődök etno-kulturális örökségétől.

A bábszínház lehetőségei szinte korlátlanok: „kozmosz” vagy éppen „mikroszkopikus” térben, az anyaggal szoros kapcsolatban (annak valós és csalóka működésére egyszerre építvén fel dramaturgiáját) megteremtí a lehetséges és a varázslat közötti lebegés hangulatát. A bábszínház a játékban él.

A kisgyermek az egymással és a tárgyakkal való szerepjátékaiban nemcsak környezetüket és az élettevékenységeket utánozzák, hanem tapasztalataikra, ismereteikre, képzelőerejükre támaszkodva új világot építenek. A feszültségelváritás, a magamutogatás vagy éppen az éntől való eltávolodás, a sikervágy vagy a küzdőszellem kiélése és sok más fejlődéslelektani motiváció igazolja a bábjáték, a gyermekszínjátszás iránti természetes vonzalmukat; ezekben felhasználhatják a játékaikban már spontánul alkalmazott sűrítést, a jelképet, a hiperbolát, a torzítást. A modern óvodai nevelés jelentékeny segítséget kaphat a bábjátéktól abban az eszményi esetben, ha óvoda, bábszínház, gyermeklap és könyvkiadás együttműködik, hogy alkalmas művészi alanyaggal szolgáljon, és megoldja a kivitelezés problémáit.

Az óvodai foglalkoztatás esetében nem színházi produkcióra gondolok, hanem a gyermekek bábtévékenységére; ennek irodalmi anyaga egészen rövid, variálási lehetőségeket kínáló, nyelvi játékokra ingerlő jelenet, tematikus versfüzér, hangutánzásra épülő montázs. A gyermekek kezén életre kelő egyszerű bábuk készíthetők limlombból, terményekből: így kelnek életre sok fantáziával Fakalombok, Dugó Danik, Lapát Lászlók, Pell-Amar Pannák, Butilka Bálintok és Léggömb Lillák. Ez a tevékenység a szerepjáték és önkifejezés örömein túl fejleszti az összpontosító képességet, az emlékezőtehetséget, a logikát, a felelősségérzetet, az önbecsülést, kihát a nevelés és oktatás más területeire is, mert szöveganyaga kitűnően kapcsolódhat a környezetismereti, számtani, anyanyelvi tudnivalókhoz. Ebben az életkorban — de még később is — a szókincsygyarapítás, a gördülékeny, szabatos fogalmazás „mesterei” a gyermek mozgatta bábuk. A nyelvet, a zenét vizuális elemekkel összekapcsoló, érzelmekre ható bábos játék a sokoldalú anyanyelvi oktatás egyik hatékony módja, orvosság a nyelvi elszürkülés ellen.

A bábozás kreatív jellegét növeli, ha a gyermekek a bábtervező, az óvónó vagy a szülő segítségével maguk készítik bábukaikat: alkotnak. A kisgyermek, akár csak a művész, képes arra, hogy a foltos faháncsban, érdekes alakú gallyacskaiban rejlt Erdőtündért felfedezze, s akként kezelje, mint ahogy a sóhegyben is (akárcsak egy hajdani meseirő) szikrázó üveghegyet lát.

A hat magyar színház, illetve tagozat általában évi egy gyermek- vagy ifjúsági előadás bemutatóját iktatja műsortervébe. A felújítások itt is esetlegesek. Valamelyest a kevésbé költséges új stúdióműsorok lehetőségével is élnek, amelyek egy-két mesedélutánból (Temesvár), témaközpontú zenés versmontázból (Várd), egyéni előadóműsorból állnak. Számuk ingadozó, rendszerességük vitatható. Megjegyzendő, hogy eredeti színpadi gyermekirodalmunk szegényes. A hazai magyar írők közül kevesen irtak nagyszínháznak vagy műkedvelőcsoportoknak szánt gyermekdarabot: Méhes György, Marton Lili, Szekernyés László, Anavi Ádám. Rajtuk kívül ritkán Kocsis István és Lászlóffy Aladár közölt jeleneteket. De még a meseregényből, gyermekregényből, a magyar, a román és az egyetemes mese-kincsből készült adaptáció is kevés. Szindarabot tartalmazó kiadványról alig szá-

molhatunk be: *A varázstükör* (Ifjúsági Könyvkiadó, 1957), ugyanott a *Kék virág* című gyűjtemény, 1971-ben Marosvásárhelyen Kovács Nemere *A nagyotmondó fiú* című mesedramatizálásokat tartalmazó kötete, majd a *Színjátékszás és szereplés az iskolában* (Ion Creangă Könyvkiadó, 1979). Ezeken kívül a *Napsugár* és egy idő óta a *Művelődés* melléklete segíti a gyermekszínpadok fejlődését.

Az eredeti darab, akárcsak az átdolgozás, egyszerűen követhető, könnyen játszható mozgalmal cselekményével simán épül be a gyermek képzeletvilágába. Az átdolgozások alapkövetelménye a színpad sajátosságaiból kiinduló lényegi átfogalmazás. A gyermekdarabok dramaturgiai felépítésére, sajnos, még sokszor jellemző a túlzott szöveggézpontúság, helyenként a didakticizmus, holott az intelem csak a játékban funkcionális és hatékony. A pályázat, amelyet a Pionirszervezet Országos Tanácsa, a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács, valamint az Írószövetség együttesen hirdetett meg a közelmúltban a gyermekeknek szóló színiirodalom gyarapítására, remélhetőleg kedvező változást hoz. S talán az egyfelvonalosok, jelenetek megírására hirdetett *Napsugár*-pályázat is buzdítólag hatna.

A színesi játék- és beszédkultúra szorosban kapcsolódik az irodalmi, anyanyelvi neveléshez. Az időnként észlelhető lassított vagy szájbarágó, gügyögő beszéd vagy az egyenletes fortéban előadott szöveg megbontja a darab ritmikai szerkezetét, akadályozza az értelmezést. Ha pedig mindez a mozgás indokolatlan ökonómijával vagy a múltól idegen külső mimikai és gesztusrendszerrel párosul, az előadás hatástalanná válik, hiszen a gyermeknélző természetes igénye az aktív, cselekvő megismerés. Az előadásnak álcázott szövegfelmondás sem alkalmas az értő színházközösséggé, olvasóvá nevelésre.

A műkedvelő gyermekegyüttesek számára a felsoroltakon és a Ion Creangă Könyvkiadónál készülőben levő gyűjteményeken kívül érdemes lenne összeállítani egy olyan útmutatót, amely a gyermekeknek megfelelő stílusban, gazdag képanyaggal ellátott rövid hazai színház történeti összefoglalót és a színházi munka résztevékenységeinek gyakorlati példatárát tartalmazná. Nagy szolgálatot tenne a Román Televízió magyar szerkesztősége is, ha a gyermekeknek szánt műsoridőben, a kintűnő rajz- és animációs filmek, a zenei oktatást szolgáló komplex műsorszámok, az érdekesítő iskolai híradó mellé magvas sorozatot indítana arról, hogyan kell egy előadást kidolgozni, ennek összetevőit pedig próbafolyamatokban mutatná be. A magyar adásban izgalmasnak vélnék egy hangos gyermekújság rovatot, amely természetesen együttműködne gyermeklapjainkkal.

Művelődéstörténeti, zenei, képzőművészeti, újszerű bekötésű tv-sportrovat is hasznára válna óvodás, kisiskolás nézőinknek. Az ötlet pusztáa illusztrálása végett említem kiindulópontként Peter Breughel *Gyermekjátékok* című festményét. Egy képzőművész szórakoztató, szakszerű közreműködésével sorra lehetne venni a régi játékokat és azok mai változatait (a fogócskánál a sima, a kiszámolás, a kiolvasás, a páros, a szerepjátékos, a mondókás és a dalos formákat) mutatni be. Mással a szakkörvezetők, ezermesterek, izléses, szellemes játékok készítői segítségével bemutatásra kerülhetné a játékokhoz szükséges — esetleg otthon barkácsolható eszközök készítemi módja. A sorozat tág lehetőségeinek érzékeltetésére említem, hogy például a métázás gyermekirodalmi vonatkozásairól az irodalomtanár, történetéről a sporttanár beszélhetné, mai formáját, a krikettet pár filmkocka illusztrálhatná. Szinte kimeríthetetlenek a labdajátékok szépirodalmi vonatkozásai is. A televízió asszociatív játékműsorainak vonulatába illenek a népi hangszerek (bodzasíp, nádihegedű, kereplő, fűzfahőgő, doromb, köcsőgüda) is, amelyeknek egyik-másika látható a Breughel-képen. A „babaológia“ (babatörténet), a sárkánykésítés története az i. e. II. századtól a modern sárkányrepülésig szintén érdekes téma. A sokoldalú nevelés fontos eleme az aktív játékkultúra fejlesztése. A modern elméleti és gyakorlati képzés, nevelés egyik jeles képviselője, Brian Way angol pedagógus megalkotta a *dramamódszert*, amelynek célja az önálló, alkotó, könnyen alkalmazkodó, kiegyensúlyozott, derülátó korszerű ember kialakítása. Ennek a módszernek a lényege a komplex művészeti oktatás, a spontán, sokrétű, alkotó, nyilvánosságnak szánt játék, amellyel a közösségi kapcsolatteremtést, a beilleszkedést, a világ megismerését, a törvényszerűségek elsajátítását, az emberi lehetőségek felmérését segíti. Tanfolyama rögtönző dramaturgiából, szerepjátékból, szituációs etűdökből, különböző néma és szöveges vagy zenés mozgásgyakorlatokból áll. Érdemes lenne továbbgondolni ezt a módszert, sajátosságainkhoz alkalmazni, hogy a magabahúzó, ügyetlen, félnék, bizonytalan gyermekeket is teljes értékű emberré formálhassuk, hiszen „ahhoz, hogy a gyermek közösségben élhessen, kötelező megtanulnia a beszéd nyelvét, ahhoz, hogy szellemileg élhessen, meg kell tanulnia más kifejezési formákat“. (Brian Way)

Helyszín, foglalkozások, hősök — az olvasókönyvekben

Az itt következő fejtegetések alap gondolatát Suzanne Mollo egyik tanulmánya szolgáltatja. A tanulmány 1970-ben jelent meg a szerző *L'école dans la société* (Az iskola a társadalomban) című könyvében. Magyar fordítása *Az iskola szociológiai problémái* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1974) című tanulmánykötetben olvasható. Címe: *Az olvasókönyvek elemzésének eredményei: a helyszín, a foglalkozások, a hősök*. Tizennégy olvasókönyv 870 olvasmányát elemezve fogalmazza meg véleményét a szerző. Szerinte az olvasókönyvek szövegeiből kirajzolódó társadalom tér—idő korlátainak vizsgálata első megközelítése lehet az értékrendszerek tanulmányozásának. E terepszemlélet kiegészíti a társadalmi élet bizonyos területeinek alapos vizsgálatával. E területek kiválasztását az olvasmányokban előforduló gyakoriságuk határozta meg. Legfontosabbnak a munka világát és a társadalmi-foglalkozási környezetet tekinti: „A munka társadalmi életben mutatkozó szükségessége arra indítja az iskolát, hogy e szükségességet erkölcsileg igazolja, s ilyen érvei megvilágíthatják azt az értékrendszert, amelyet a gyermeknél fejleszteni kíván.” — A vizsgálat eredménye kétségteljes: „Világosan kiténik, hogy idejélműlt társadalomképből kiindulva az iskola a társadalmi beilleszkedésnek olyan statikus felfogásához ragaszkodik, amely magában hordozza a beilleszkedésre való képtelenség okait.”

Szükségesnek tartom legalább vázlatosan bemutatni Suzanne Mollo elemzését. *A tér- és idődimenziókat* vizsgálva azt állapítja meg, hogy a szövegek többsége falusi környezetet állít a gyermekek elé. A tájat lelkesedéssel eleveníti meg azokban az olvasmányokban, amelyek hősökről és küzdelmes kalandjaikról szólnak. Például a tenger és a hegyek bemutatása főleg kalandos történetek háttérül szolgál. A tanulmányról véleménye szerint egyetlen olvasmány sem alkalmas arra, hogy a tanulók *átélt helyzetként* azonosuljanak vele. A vidéknek, egy szűk látókörű életmódnak tulajdonított jelentőség, a városok ódon hangulatú leírása tudatos archaizálási szándékot árul el.

A munka ábrázolásának elemzésekor még nyilvánvalóbbá válik ez a szándék. A nők munkájáról alig esik szó, a gyári munkások megjelenésének gyakorisága azonos — a cirkuszi artistákéval. A falusi csoportok bemutatása során nem is az a baj, hogy ezek összehasonlíthatatlanul több olvasmányban jelennek meg, mint a városi-ipari foglalkozási csoportok, hanem a tankönyvírók szemléletmódja döbbeneti meg leginkább az elemzőt. A falusi ember a természet lágy ölén végzi munkáját határtalan szeretettel, és legfőbb ellenségének a gépet tekinti, amely nem segíti, hanem tönkreteszi életét.

„Az, hogy az iskola kötelességének érzi az egyén erkölcsi arculatának formálását, az iskolai olvasókönyvekben úgy nyilvánul meg, hogy igen magas bennük a *hősiesség* témájának szentelt olvasmányok száma. A tizennégy olvasókönyvben összesen száz hős részesedik abban a kitüntetésben, hogy az olvasmányból erkölcsi megfontolásra alkalmat nyújtó eseményt varázsoljon.” A hősiesség a feladatvállalás legvonzósebb típusa; lehet tökéletes és elérhetetlen, de lehet a hétköznapi élet alkotóelemét képező minta is. Két típust állapít meg a szerző: *rendkívüli hősökről* és *a köznapi élet hőseiről* beszél. A rendkívüli hősök fényes tettei inkább csodálatot, mint aktív utazást váltanak ki az emberből. A tankönyvekben a hősök rendszerint férfiak. A nők és a gyermekek döntően az „egyszerű, de nemes lelkű kisémberek” csoportjába tartoznak. A hősiességben az elsők a férfiak, az utolsó hely a gyermekeké. Mindezek alapján a francia pedagógus arra a megállapításra jut, hogy a vizsgált tankönyvszövegek elavultak, alkalmatlanok a mai társadalom igényelte iskola számára. Megállapításai semmiképpen sem érvényesek a mi tankönyveinkre. Vizsgálati szempontjainak kipróbálása azonban nem érdektelen számunkra. Két tankönyvet próbáltam áttekinteni Suzanne Mollo szempontjai alapján, ennek eredményét szeretném bemutatni. A III. és a IV. osztályos olvasókönyvet választottam. Több érv is szól e választás mellett.

a) Az általános iskolai rendszerben az irodalomtörténeti szempontnak már az V. osztálytól kezdve érvényesülnie kell, a tankönyvek összeállítói számára pedig ez a szempont fontosabb, mint az, hogy a társadalmi élet mekkora területét mutathatják be, milyen tér- és időkoordinátákat érvényesíthetnek, és honnan válogatják hőseiket.

b) A III. és a IV. osztályos olvasókönyv egyetlen tankönyvíró munkája, a Péterffy Emíliaé, aki egy személyben nemcsak tankönyvíró, hanem hazai gyermekirodalmunk egyik kiválósága is. A két tankönyvben egyetlen szerző válogatási szempontjai érvényesülhettek — tehát egységesnek tekinthető a szövegek kiválogatását befolyásoló szemlélet.

A francia mintát követve csak a prózai szövegeket vizsgáltam. (Molière hőseinek, Monsieur Jourdainnek a tanárától származik a híres felfedezés: „Mindaz, ami nem próza: vers. Mindaz, ami nem vers: próza. Azon egyszerű oknál fogva, uram, mivel az emberi kifejezőmódnak mindössze két fajtát ismerjük.”) Nyilvánvaló, hogy a verses szövegeket is vizsgálnunk kellene ahhoz, hogy a tankönyvekre vonatkozó megállapításaink valóban helytállóak legyenek. A versek vizsgálata minden bizonnyal sokban módosítaná, árnyalná a kialakuló képet.

A két tankönyvben összesen 75 olvasmányt számoltam össze, melyeket többször elolvasva végleg megbizonyosodhattam arról, hogy ezek a szövegek semmiképpen sem nevezhetők elavultnak.

A tér- és idődimenziók vizsgálata során kiderült, hogy nemcsak sokkal egészségesebbek az arányok, mint a francia mintákban, de olyan szövegek is találhatóak, amelyek a falu és a város, a régi és az új közötti kapcsolatot, az összetartozást hangsúlyozzák. Két példát idéznék csupán ennek szemléltetésére: *A két testvér* című olvasmány a városi és a falusi emberek kölcsönös egymásrautaltságát, a *Vajdahunyad várai* pedig a történelmi múlt és az értékes alkotómunkát végző mai ember szoros együvé tartozását szemlélteti.

Suzanne Mollo megállapításai után legmeglepőbb a természet bemutatása. Az olvasmányok elsősorban értékként mutatják be a természetet: a növényeket, állatokat óvni, féltetni kell; olyan értékek ezek az ember számára, amelyeket védeni elsősorú kötelességünk. „A hétköznapi élet hősei” között olyan is akad, aki hosszú kilométereket izzad végig egy madárfészek megmentéséért.

Egyetlen jelenség juttatja eszünkbe a francia mintát: régi és új, múlt és jelen ábrázolásában a „túl jók” a múltat, a régít megjelenítő olvasmányok; a többnyire klasszikusok írta szövegek minőségileg messze felülmúlják a mai élet jelenségeit bemutató olvasmányokat, melyeknek döntő többsége inkább ismertető, népszerűsítő — érzelmi hatások még a mellékelt színes képek segítségével sem versenyképes a klasszikusok írta szövegekével.

A munka ábrázolása is összehasonlíthatatlanul különbözik kiinduló példánktól. A foglalkozások bemutatásának egyensúlya, a gyermekek munkájának, kötelességeinek súlyos érzelmi töltésű megjelenítése, a városi és a falusi emberek munkájának egymást kiegészítő jellege, a műszaki haladás szükségszerűségének, jólétet teremtő fontosságának hangsúlyozása mind, mind fellelhető az olvasmányokban. Meggondolkoztató azonban, hogy egyetlen valódi olvasói élmény keltésére alkalmas mesterségbemutató olvasmányt találtam: ezt Gárdonyi Géza írta *A korondi fazekas* címmel. A legtöbbet ígérő, a magukra legnagyobb feladatot vállaló szövegek azonban (*Amíg a búzából kenyér lesz, Az eke nyomában, A kézi őrlőtől a korszerű kenyérgyárákig*) — hiába találhatóak mellettük színes illusztrációk — nem képesek megfelelő érzelmi azonosulás kiváltására; ezek nem irodalmi olvasmányok, hanem ismertetőik.

Huszonkilenc olvasmányban találtam olyan szereplőket (néhányban többet is), akikre a *hős* megnevezés többé-kevésbé ráillik. E szereplők körül „erkölcsi megfontolásra alkalmat nyújtó” események zajlanak. A számszerű megoszlás a következő: 7 olvasmány mutat be gyermekhőst, 5 olvasmány katonát, harcost, 7-ben munkás, mesterember, illetve dolgozó földműves válik hőssé, kettőben női hős jelenik meg, egyben versenyző: legnagyobb gyakorisággal a művészek, tudósok jelennek meg hősként (9-szer). Ez a megoszlás háttérbe szorítja „a hétköznapi élet hőseit”, sokkal több a rendkívüli hős. A női hős alig-megjelenése annál is inkább furcsa-érdekes, mert a tankönyvet *író* nő állította össze. (Ha a verseket is vizsgál-nók, sokat javulna a mérleg. Mindössze egyetlen példa is elég ennek szemléltetésére: a IV. osztályos olvasókönyvben található József Attila-vers: a *Mama*.) A hősk szerepeltetése jó alkalom a dicső történelmi múlt bemutatására, „a hétköznapi élet hősei” viszont követhető-követendő mintául szolgálnak a tanulók számára. Ezért lenne talán érdemes elgondolkozni azon, hogy a „legfiatalabb”, a történelmi időben hozzánk legközelebb álló köznapi hős a kommunisták illegális munkájában részt vevő nyomdászfiú.

Túláságosan messzemenő következtetést az elmondottakból nem vonhatunk le, a vizsgált anyag mennyisége sem jogosítana fel erre; de azt talán elmondhatjuk, hogy örvendetes módon megújuló tankönyvirásunk sokat nyerne vele, ha az itt felsorolt szempontokat sem hagyná figyelmen kívül.

Túros Endre

A marosvásárhelyi Bolyai Farkas Líceum 425 éves múltjából

Átalakulóban az iskolatörténeti érdeklődés. Az iskolai múlt látható emlékei gyakran elenyésztek, az ódon épületek átalakultak, vagy — a jelenkor szabta oktatási igényeknek megfelelően — újakkal helyettesítették őket, a tiszteletet parancsoló régi berendezést felcserélte a funkcionálisabb, több diák befogadására alkalmas, oldottabb hangulatot keltő bútorzat, a hagyományos laboratóriumokba korszerű gépek kerültek, az egykori tanárookra, diákokra emlékeztető képek helyét pedig a szocialista Románia iskoláinak feladatait, célkitűzéseit tükröző szemléltető ábrák, feliratok foglalták el. Eltűnnek a hagyományörzés külső kellékei és szimbólumai. Ilyen körülmények között az iskolai hagyományok ébren tartásában a hangsúly áttevődött iskolatörténetünk eredményeinek, az iskolázás múltbeli szerepének alaposabb megismerésére és vállalására. Az ilyen indíttatású iskolatörténeti érdeklődésnek már nem szabad megrekednie az évfordulós alkalmakon elhangzó lelkes és kegyeletes emlékezők szintjén. A hagyományápolásnak megtartó erővé kell átalakulnia, a nagy múltú oktatási intézmények további fejlődésének zálogává. Azoknak az iskolatörténeti hagyományoknak és tanulságoknak a felelevenítése és tudatosítása a cél, amelyek napjaink folyamatosan alakuló, megújuló oktatásügyébe beépíthetők és hasznosíthatók.

A hagyomány és a köztudat a marosvásárhelyi régi református kollégium létrejöttét az 1557-es évhez köti. Ebben az esztendőben, június 1—10. között a tordai országgyűlésen a rendek, miután már korábban hangot adtak aggodalmuknak, hogy az ifjúság oktatásának elhanyagolása miatt a műveltség szintje súlyyod, elhatározták, hogy Kolozsvárt, Váradon és Marosvásárhelyt a reformáció következtében pusztán maradt klastromokba iskolákat telepítenek. Izabella királyné (1541—1559) mint az országos jövedelmek kezelője megígérte, hogy a kolozsvári és a váradai skóla fenntartásához évi száz-száz forinttal fog hozzájárulni, a vásárhelyi iskola támogatására meg a székelyek dézsmájából juttat megfelelő összeget. Érthetetlennek tűnik, miért esett a választás a polgárosultabb Kolozsvár és Várad mellett az akkor még jelentéktelen Székelyvásárhelyre, a kerítetlen mezővárosra, hiszen a XVI. század első felében még kis vásároshely volt, és szerény kiváltságai lassan egyengették az utat a várossá fejlődés felé. Márpedig egy országos jelentőségű intézmény, amilyenné az iskola néhány évtized alatt emelkedett, csakis a kultúrát szerető és érte áldozni is kész polgári környezetben jöhetett létre. A látszat tehát félrevezető. Mert bár Marosvásárhely a XVI. században még jelentéktelen település volt Brassó, Szeben, Várad vagy Kolozsvár mellett, de már a városiasodás útját járta, és kedvező adottságai révén egy évszázad múlva Közép-Erdély tekintélyes gazdasági, szellemi centrumává emelkedett. 1616-ban pedig elnyerte a szabad királyi város címet. A városiasodás az anyagi és szellemi műveltség új igényeit teremtette meg. Az előbbiről az ötvösmesterek XVI. század végi jelentkezése és a polgári jólét számos más jele, a színesedő lakáskultúra tanúskodik. Igaz, a vásárhelyi polgárság „otthonának művészete” szerényebb volt, mint kincses Kolozsvár lakóié, de a haladást nem lehet kétségbe vonni. A szellemi élet alakulása pedig még határozottabban mutatja, hogy a helybeli polgárok elég erősek és öntudatosak voltak ahhoz, hogy művelődési igényeiknek érvényt szerezzenek: már a XIV. század végétől fogva kezdték taníttatni fiaikat, így egyengetve számukra a társadalmi felemelkedés útját. 1389-ben tűnt fel az első vásárhelyi származású diák külföldi egyetemen — Bécsben —, s példáját 1520-ig még kilencen követték. Ez a tíz diák nem sok, ha azt tekintjük, hogy velük egyidőben 285 szebeni, 267 brassói és 122 kolozsvári származású, kül-

honi egyetemet járt értelmiségi nevét tartja nyilván a kutatás, de jelzi a település művelődési igényét.

Erdélyben a XIV. századtól kezdve alakultak plébániai iskolák, s egyházi felügyelet alatt ugyan, de polgári-világi igényeket szolgáltak. Hihető, hogy egy ilyen iskola legkésőbb a XV. században már működött Vásárhelyen, s annak padjaiban kezdte tanulmányait Pál szabómester Lórinch nevű fia is, aki 1495. szeptember 28-án közjegyzőként bocsátotta ki azt az oklevelet, amely először említi a város iskolamesterét. Az oklevélben szereplő Gernyeszegi István pap neve mellett azt olvassuk, hogy: *magister scholae de Vasarhely artium liberalium beccalaureus*, azaz a vásárhelyi iskola tanító mestere és a szabad művészetek borostyánosa, tehát valamelyik külföldi egyetem végzettségű.

Az egyetemet járt tanító jelenléte azt bizonyítja, hogy a város lakói az anyagi áldozatot is vállalták, ha gyermekeik megfelelő tanítatásáról volt szó. Ez idő tájt Erdély-szerzte kevés az egyetemet végzett értelmiségi, és azok is szívesebben vállalták a rangosabb és jövedelmezőbb papi hivatást. Az iskolamesterséget átmeneti munkakörnek tekintették, hogy pénz gyűjtésnek tanulmányaik folytatására, illetve arra, hogy kivárják az első kínálkozó alkalmat egyházi javadalom megszerzésére. Ez a gyakorlat évszázadokig fennmaradt, és kedvezően befolyásolta a tanítást: ideig-óráig jól felkészült értelmiségieket irányított az iskolák katedráira. Az egyetemet végzett tanító alkalmazásának az adott jelentőséget, hogy egységes tananyag hiányában az oktatás eredményessége a tanító felkészültségén, rátermettségén állt vagy bukott.

Ez a plébániai iskola, amint azt Nagy Szabó Ferenc (1581—1659), a város XVII. századi krónikása feljegyezte, a Szent Miklós egyház melletti épületben működött, amelynek helyére később a kollégium helyiségeit építették.

Létezett tehát iskola Marosvásárhelyt a XV. és a XVI. század fordulóján, így az irni-olvasni tudás terjedőben volt, s előkészítette a talajt, amelybe a reformáció nevelési-oktatási célkitűzései gyökeret ereszthettek. Az iskola létrejötte nem a reformáció kizárólagos érdeme. Mint ahogyan a reformátorok oktatásügyi elképzelései sem születtek a semmiből: előzményként ott találjuk a középkori városi iskolákat, a reneszánsz és a humanizmus nevelési programját, a polgárság új művelődési igényeit. A korábbi középkori iskolák jelentették azt az alapot, amelyre a reformáció életerős iskolahálózatot épített. Az 1557-es alapításra emlékezve talán a marosvásárhelyi iskolázás állandó megújulását is ünnepelhetnők.

Úgy hiszem, az elmondottak alapján már érthető, miért esett a rendek választása éppen Marosvásárhelyre, amikor az új eszméket, a reformációt szolgáló iskolák helyét kijelölték.

Az iskolaszervezés kevés időt igényelt, és az új intézmény az alapítást követő években már működött. Egymást követték az országgyűlési határozatok, amelyek Izabella királyné ígéretére hivatkozva kezdetben évi 250 forint subsidiumot szavaztak meg, majd a petresfalvi dézsma harmadának átengedése után az évenkénti 100-150 forintot. Az erdélyi fejedelmek rendszerint megerősítették elődeik adományait, vagy növelték is a járandóságot, de gyakran rendkívüli adományban is részesítették az iskolát. Bethlen Gábor (1613—1629) állampolitikai feladattá téve az oktatásügy szakadatlan fejlesztését, 1615-ben évi 150, 1618-ban 200 forintot rendelt az iskola számára, és végrendeletében is megemlékezett a marosvásárhelyi tanárok és diákok sorsáról. Az ő rendelte segélyt utódai is folyósították, amint azt II. Rákóczi György (1648—1660), Barcsai Ákos (1658—1660) és I. Apafi Mihály (1660—1690) adománylevelei igazolják. De a fejedelmi kegy juttatta segélyek csak részben fedezték az iskola növekvő szükségleteit, hiszen csak az iskolamester évi fizetése száz forintot igényelt. Különben a XVIII. század vége előtt az iskolák fenntartása nem annyira az államnak, mint inkább annak a közösségnek volt az ügye és kötelessége, amely az iskola fő haszonélvezője volt. Az iskola tudós monográfusa, Koncz József állította össze az iskola javára adományozók jegyzékét, amely pontosan mutatja, kik ismerték fel, hogy az iskola fenntartására áldozni nemcsak a kortársak szemében kegyes cselekedet, hanem a jövőt szolgáló társadalmi érdek. Soraikban egymás mellé állott a városi polgár, a környékbeli kisbirtokos nemes és szabad paraszt, az erdélyi arisztokrácia képviselői, mint például a tragikus véget ért humanista politikus, Gyulai Pál (1550 k.—1592) vagy a történetíró Bethlen János (1613—1678) kancellár. De ezek az adományok nem mindig érkeztek rendszeresen, következésképp a tanárok, diákok gyakran kerültek válságos anyagi helyzetbe. Baranyai Decsi János 1597-ben terjedelmes levélben panaszolta fel elviselhetetlenül nehéz helyzetét, azt, hogy szokott „fizetésecskéjétől” is elesett. Ez volt az a fordulópon, amikor a város vezetői közeléptek az intézmény érdekében: saját ügyüknek tekintve a tudós tanár megtartását, elismerték, hogy „ezön székelyvásárhelyi skólamestör immár egynehény esztendőktől

fogván az ökegyelmők iskolájában forgolódtott és jól szolgált". s így elmaradt fizetése ellenértékéért neki adták az egykori plébániai iskola épületét lakóházzul.

A következő, közel másfél évszázadban zavartalan volt a város együttműködése iskolájával. A polgárság sajátjának tekintette és támogatta az iskolát, aminek eredménye az iskola gyors felvirágzása lett.

Az iskola kezdetben egyetlen iskolamester irányításával működött a városi tanács és az egyház felügyelete alatt. Az első ismert tanár, a korábban Wittenbergben tanult Tordai Ádám nevét az 1569 novemberében Váradon tartott hitvita irataiban olvassuk.

A következő két ismert iskolamester: Laskói Csókás Péter (1550 k.—1587) és a már említett Baranyai Decsi tudományos munkássága, oktató munkája révén szerzett hírnevet az iskolának. Különösen sokat tett az iskola megszervezéséért, a tanítás színvonalának emeléséért Baranyai Decsi János, aki 1593-tól 1601-ben bekövetkezett haláláig vezette, sokszor nagyon sanyarú, nehéz körülmények között is, a reá bízott iskolát. A tanítás mellett igazi tudós humanista módjára foglalkozott a jog- és történelemtudománnyal, fordított latinból magyarra, és összeállított — feltehetően éppen tanítványait segitendő — egy latin-magyar-görög szólagyjűteményt Erasmus nyomán. Nagy Szabó Ferenc, aki az ő keze alatt tanult, csak a verésekre emlékezik vissza krónikájában, de valószínű, hogy a történelem iránti érdeklődését, polgártársainál magasabb műveltségét, olvasottságát, akárcsak az indítást arra, hogy a világot ne csupán kalmárkodásért, hanem „a látásnak és hallásnak" okáért járja, egykori mesterétől nyerte.

Laskói és Baranyai Decsi idejében az iskola meg a város kapcsolata megszilárdult, és a polgárság szellemi élete megpezszdült. Nem véletlen, hogy a század végén itt fordított és alkotott Csáktornyai Mátyás, versszerző volt a városi nótárius Decsi Dániel, egy magát meg nem nevező polgár a török császárok életét szedte rímekbe, s végül itt született meg az első színvonalas magyar nyelvű polgári emlékirat, Nagy Szabó Ferenc krónikája.

Baranyai Decsi halálát követően a század harmincas éveiiig keveset tudunk az iskola sorsáról. Attól kezdődően viszont kevesebb úr tátong a tanítók névsorában, és megszorodnak az intézmény életéről szóló írásos feljegyzések. Néhány évtől eleinktve pontosan ismerjük az iskola rektorait, el egészen 1718-ig, a kollegium létrejöttéig. Nem feladatunk a teljes tanítói névsor bemutatása, amely különben megtalálható Koncz iskolatörténetében. Hangsúlyozzuk azonban — a tanárok életrajzának és munkásságának ismeretében —, hogy nagyobb részük jól felkészült, korszerű ismeretekkel vértezett értelmiségi volt. Így például 1633-ban Erdőbényei Deák János az iskolamester, aki németalföldi és angliai tanulmányútja után a puritanizmus egyik vezéregyéniségeként tért haza. Utóda a katedrán Kuti János (1636-ban, 1638-ban), a Londoni Ligának és a magyar puritanizmus legradikálisabb irányzatának, Tolnai Dali János körének tagja. 1653 elején érkezett Vásárhelyre Apáczai Csere János hollandiai tanuló társa, a kartezianus Kézdivásárhelyi Péter. 1653 és 1657 között Fogarasi V. Mihály volt az iskolamester. Ekkor került szóba Apáczai vásárhelyi meghívása is, amiről Szatmári Pap Mihály tudósít az 1655. szeptember 24-i gyulafehérvári hitvitáról szóló írásában: mikor a presbiterianizmussal vádolt Apáczainak fejedelmi parancsa el kellett hagynia fehérvári katedráját, többek között a marosvásárhelyi rektorsággal is megkínálták. Ismerjük a feleletét: „Arra még diákkoromban hívtanak, s nem mentem, most már inkább nem mehetek." Jóllehet így Apáczai soha nem tanított Vásárhelyt, szelleme jelen volt. A XVIII. század rektorai közül Uzoni Sz. Balázs (1660—1661), Abafáji P. András (1661), Fogarasi Mátyás (1662—1665), Szentgyörgyi Beke György (1670—1671) Apáczai kolozsvári iskolájában tanultak, és ott kapták azt az indítást, amely a kartezianizmus és coccejanizmus követői közé elvezette őket. Hogy ezek az egykori Apáczai-tanítványok a gyakorlatban alkalmazták tanítómesterük pedagógiai-didaktikai elveit, Fogarasi tevékenysége igazolja. Vásárhelyi beközöntő beszédében — állapítja meg Bán Imre — „a tanító és tanuló kötelességének felsorolása, a sapientia és a szellemi nemesség dicsérete, a munkára való felszólítás mind Apáczai szellemében történik".

Az Apáczai-tanítványok távozásával az iskola hanyatlásnak indult. Ez bizonyára összefüggött az egész fejedelemség válságba jutott létével, de voltak sajátos, helyi okai is. Ugy tűnik, ekkor bomlott meg az iskola és a városi társadalom összhangja, és a tanítást helyi hatalmasságok, papok, mesterek viszályai zavarták meg. Emiatt kesergett 1715-ben az iskola rektora, és írta, hogy aggódik, „nehogy ezen város [...] a temérdek tudatlanság és hálátlanság miatt azon fogházba [sötétségbe] előbb ne essék vissza". Hanyatlóban volt tehát a másfél százados iskola, mikor egy váratlan esemény új útra terelte a vásárhelyi iskolázás fejlődését.

1671-ben II. Rákóczi György rekatolizált özvegye, Báthori Zsófia elűzte Sá-

rospatakról a Rákócziak alapította kollégiumot, amelyben egykor Comenius is otthonra talált. A száműzött diákok tanáraikkal Gyulafehérvárt, az onnan Enyedre költöztetett Bethlen-kollégium épületében telepedtek meg, de hamarosan onnan is távozni kénszerültek. Erről az eseményről, a „Fejérvárról Marosvásárhelyen residáló Református Nemes Collegium fátumá”-ról az iskola volt diákja, Bányai Székely György számolt be élete alkonyán. Leírja, hogy 1716-ban Steinville császári generális a fehérvári vár erődítési munkálataira hivatkozva szólította fel az iskola tagjait a távozásra. A zsoldosok fegyvere engedelmességre kényszerítette a kollégium diákjait és tanárait: „a terminus eljövén az egész Juventus ki szálla a curiára [a kollégium udvarára] zászlókkal, dobokkal; a zászlókat megfordítván a lobogójukkal alá, a dobok pedig feketé posztóval voltak bévonva. Kiindulván [...] éneklésünk volt a 42. soltár [...] így énekelvén és dobolván mentünk egyenesen Krakkóba.” Festő ecsetjére kínálkozó leírása az erdélyi iskola-történet ezen tragikus eseményének. A kollégium ugyanis, amelynek kiköltöztetését a császári önkény elhatározta, Bethlen Gábor egykor virágzó akadémiajának léphetett volna örökébe. Az előzőtt diákok a közeli Boroskrakkóban és Szászvárosban húzták meg magukat s folytatták tanulmányaikat. Csak 1718-ban született végleges döntés sorsukról. Így emlékezik erre Bányai Székely: „1718 esztendőben levelünk érkezvén Szász Városra, hogy jönnénk fel MarosVásárhelyre, in Martzio onnét megindulánk s ide jövének [...] ittenis domatim quartelyba szállítottunk jöllehet a város nem akará hogy ide telepedjék [a kollégium], kire nézve a Mlgs Supremus Curatoratus bizonyos úri Comissariusokat rendelvén [...] bizonyos punctumok alatt admittáltak ide telepedését [...] A professiók celebráltak a néhai Galambos Borbély Sámuel felső palotáján az hol most a Mélt. G. Teleki József úr házai vagynak, holott is akkor volt a palota felső szegeletin egy kis filegóriátska, abból adtak jelt dobbal a professiókra, czipókra és cultusra. Ezt fel váltották tsakhamar egy tsengettyüvel; az alatt kamarákat építvén a városi oskola helyén, az mikoris a particulában jeles tudományú Deákok voltanak circiter 21-en, ezekkel a Collegiom uniólódott.” Ekkor lépett az iskola a kollégiumok sorába, s lett az erdélyi értelmiségképzés fontos központja.

Mit jelentett ez az iskola életében? Hogy ezt megvilágítsuk, utalunk az erdélyi protestáns oktatás két fontos iskolatípusának — a partikuláris iskola és a kollégium — lényegére. A marosvásárhelyi iskolát 1718 előtt *schola particulának* nevezték. A XVII. században ugyanis az erdélyi protestáns iskolák közül kiemelkedett néhány híresebb anyaintézet, a *kollégiumok*, amelyekben a felsőbb tantárgyakat (filozófiát, teológiát, majd később jogot is) tanították, s ezáltal az egyetemi fokú értelmiségképzés központjaivá váltak. A kollégiumok szelleme, szervezete és tanítási módszerei szolgáltak mintául az alsóbb fokú iskolák számára. Az anyaiskoláknak alárendelt és azok által irányított kisebb iskolákat nevezték a kortársak partikuláris iskolának vagy partikulának. A marosvásárhelyi iskola is kezdetben ilyen partikulaként működött, amely korábban a fehérvári, majd az enyedi és a kolozsvári kollégium felügyelete alatt állott, ahonnan a XVII. században a rektorok is érkeztek. Ezek a diákból lett rektorok honosították meg a partikulában az őket felnevelő alma mater szokásait, etikai elveit, oktatási-nevelési hagyományait.

A partikulát kormányzó rektorokat munkájukban az iskola tehetesebb növendékei közül kiválasztott osztálytanítók — praceptorok, collaboratorok — segítették. Így ültették gyakorlatba a tanítva tanulás elvét. A tanrend különben rugalmas volt, de törekedtek arra, hogy a legjobb tanulók zökkenőmentesen folytathassák majd tanulmányaikat a kollégiumok valamelyikében. 1652-ben a városi tanács és az egyházi előjárók utasították a rektort, hogy „a tanítás dolgában bizonyos leckéi legyenek, melyek subordináltassanak a kollegiumoknak, hogy midőn innen valamely Diák a kollégiumba meend akadály nélkül tudhassák meg a kollégium moderatori, melyik classisba kellessék ott állítani”. A rangemelés, a kollégiumi státusz tehát nem módosította alapvetően az iskola tanrendjét és szervezeteit, hanem kiegészítette azt. A korábbi osztályok fölött létrejött a filozófia, teológia s — 1794-től — a jogi tanszék, és a rektor helyébe három professzor lépett.

Az új kollégium, jöllehet anyagi nehézségekkel küzdött, hamarosan egyike lett Erdélyben legnépesebb iskolának. Egy 1765-ös guberniumi számbavétel szerint az Erdélyben működő négy református kollégium (Enyed, Kolozsvár, Marosvásárhely, Székelyudvarhely) sorában lélekszámát tekintve — Enyed után — a második helyen a marosvásárhelyi állott három professzorával, kilenc tanítójával, 95 tógátusával és 678 alsó osztályos diákjával.

A kollégium történetét a nagy tanáregyeniségek nevei vésték a köztudatba. Koncz iskolatörténete lényegében a tanárok életrajzának corpusa, és a megjelenése óta eltelt közel száz esztendő alatt is többnyire egy-egy kiemelkedő professzor

alakja révén került előtérbe a kollégium története. Ez indokolt; az iskola tanárai között valóban a hazai tudománytörténet legnagyobb alakjainak a nevével találkozunk, másfelől a múltban, a XIX. századig egységes tanterv híján az oktató-nevelő munka szellemét a professzorok felkészültsége, tájékozottsága, szellemi frissesége határozta meg. A felvilágosodás eszméi a külföldi egyetemeken tanult tanárok révén terjedtek el a XVIII. század negyvenes éveiben a kollégiumban. Nádudvari Sámuel, aki 1740 és 1746 között tanított Vásárhelyt, az elsők között volt, aki Erdélyben Christian Wolff filozófiáját tanítani mert. Tanítványa és utóda, Técsi Sámuel (1741—1756) is Wolffot hallgatta a marburgi egyetemen. Végül Kovásznai Sándor (1764—1792) érdeme volt, hogy a wolffi filozófia és teológia véglegesen tért nyer nemcsak Marosvásárhelyt, hanem a többi kollégiumban is: az ő javaslatára fogadták el az 1769-es, Marosvásárhelyt kidolgozott és a többi református kollégium számára is érvényes tanrendben a görög osztály matematikai tankönyvéül Wolff, a logika és filozófia kézikönyvéül pedig az ugyancsak wolffianus Baumeister munkáját. És folytathatók a neves tanárok felsorolását Fogarasi Pap József, Kóteles Sámuel, Bolyai Farkas személyén át el egészen a vértanú Török Jánosig.

Van azonban egy ritkábban emlegetett jelenség, amely a felsorolt tanárok életében közös volt: az értelenség, a közöny, amely körülvette őket, úgyhogy előbb-utóbb feladták fiatalkori tudományos terveiket, illetve az iskola elhagyására kényszerültek. Tavasz Sándor Bolyai Farkasról szóló egyik tanulmányában arról írt, hogy „aligha van még a vásárhelyihez mérhető társadalom, amely annyi elnéző és megbocsátó szeretettel fogadta volna Bolyai Farkas különös életformájának megnyilatkozásait. Az erdélyi magyar lángelme és a [...] város valamiképpen egymásra találtak, kölcsönösen megértették egymást; a lángelme apróbb lángocsákká szaggatta szét magát, a város pedig [...] mindent elkövetett, hogy önmagát legyőzze és önmaga korlátozásai fölé nőjön.“ Való igaz, hogy a kollégium történetéből hiányoznak a polgársággal való viharos összetűzések. De a polgárság toleráns magatartása az iskola iránt, ami nyugodt légkört teremthetett volna az alkotó munka számára, Marosvásárhely esetében visszajára fordult, és a lángelmét „apróbb lángocsákká szaggatta szét“. Mert ez a tolerancia közömböséget, nemtörődömséget is takart. Hiányzott tehát a vitára serkentő szellemi légkör, amely az ide vetődött, átlagon felüli képességekkel, tudással rendelkező professzorokat további tevékenységre sarkallja. Mint ahogyan hiányzott a veresny-szellemet fenntartó vetélytárs iskola, amely — Kolozsvár esete mutatja, ahol egymás mellett és egyidőben három főiskola működött — a tanárokat, diákokat hatékonyabb munkára, az iskola fenntartóit pedig nagyobb áldozatokra, szellemi erőfeszítésre ösztönözte volna.

Látszólag érthetetlen jelenséggel állunk szemben, hiszen a XVI. század végétől a XVII. század derekáig a marosvásárhelyi polgárság magának érezte a partikuláris iskolát, tisztelte, anyagilag támogatta rektorait, és szellemi tökélet is kovácsolt jelenlétükből. Számunkra az tűnne természetesnek, ha az iskola rangemelésé, kollégiummá fejlesztése növelné a polgárok önértékét, és az iskola iránti gondoskodását. Valójában éppen az ellenkezője történt: a város vezetői 1718-ban csak a gubernium és az egyházi főtanács nyomására fogadták be a gyulafehérvári száműzötteket. Tartottak ugyanis attól, hogy a kollégium borásztatási joga csökkenteni fogja a város borbevételét, mint ahogy féltették a város más kiváltságait is. Igaz, utóbb az iskolának adták a partikula telkét, ahova a diákok hevenyészett lakókamrákat építettek. De ez az építmény — sokatmondó tény — még a század utolsó harmadában is lakóhelyül szolgált az ott tanuló diákoknak. Jelentősebb építkezésre nem kerülhetett sor. A polgárság elutasító magatartását az iskola javára tett alapítványok csökkentése is jelezte: míg korábban az adományozók nagyobb része városi polgár volt, 1718-tól a század hetvenes éveig a közel száz alapítványból csupán kettőt tett vásárhelyi polgár. Sőt, amikor 1792-ben felépült a várbeli nagytemplom orgonája, a városatyák a város költségén korábban tartott nyolc diák számát négyre csökkentették: úgy vélték, hogy minekutána a diákok énekére a templom kórusában már nincs szükség, értelmetlen kiadás lenne tovább támogatni őket. S jöllehet a XIX. század elejétől ismét megjelentek az értelmiségi polgárok adományai, az iskola vezetői még a század végén is panaszkodtak a polgárok közömbössége miatt: Horváth Gáspár az 1886—1887-es tanévet záró beszédében fel is róttá a város lakóinak, hogy jöllehet évente 70-80 városi fiú tanúl az iskolában, a város nem járul hozzá az iskola fenntartásához. Ám hiba lenne csak a városra hárítani a felelősséget a kollégium anyagi nehézségeiért. A vásárhelyi kollégium összehasonlíthatatlanul szegényebb volt, mint az enyedi, amelynek nagy birtokai, gazdag patrónusai több professzor alkalmazását tették lehetővé. Több volt az alapítványi hely a diákok számára is. Ezért a

tanárok és a diákok egyaránt szívesen mentek át Vásárhelyről Enyedre, ha erre lehetőségük adódott.

Az iskola szempontjából azonban mégis a város lakosságához mint környező és tápláló társadalmi közeghez való viszonyulás bizonyult egykor — és tűnik ma is — sorsdöntőnek. A fiatal nemzedékek felkészítése, tudatformálása ugyanis nemcsak attól függ, hogy ki mit és hogyan tanít, hanem legalább olyan mértékben befolyásolja a körülvevő társadalom nyitottsága, rugalmassága, áldozatkészsége.

Szólunk kell még az erdélyi iskolázás múltjának értékes örökségeként emlegetett diákönkormányzatról, amely „kísérletet jelentett az osztálytársadalmak korában a körülményekhez képest legdemokratikusabb közösségi életforma kialakítására“. Ez a diákönkormányzat jelentette először is a kollégium bonyolult és fáradságos gazdasági ügyintézésében való diákrésztvételt, jelentette a diákok fegyelme, tanulmányi előmenetele felett őrökdő választott diák-tisztségviselőket, és végül a tanulás érdekében önként vállalt fegyelmet, amelynek betartását a diákokban a századok folyamán kifejlesztett erős közösségi érzés biztosította. Mai szemmel is hasznos, tiszteletreméltó életforma volt ez. De akkor mi magyarázza azt a sok és gyakran keserű beszámolót, amit az iskola egykori szegénysorsú, ún. szolgadiákjainak emlékirataiban olvashatunk? Koós Ferenc (1840—1854 között diákoskodott) például egyenesen úgy vélekedett idősebb korában, hogy aligha ment volna a kollégiumba, ha előre tudja, mi vár ott rá szolgadiákként. A szolgadiákok sorsa nehéz, a reájuk háruló teher nagy volt, és a tanulásra csak emberfeletti erőfeszítéssel tudtak időt szakítani. De ne feledjük: a kollégium nem volt, nem is lehetett valamilyen társadalmon kívüli testület: a korabeli társadalom igényeit szolgáló jött létre, s a feudalizmus korában a kollégiumi diáktársadalom sem lehetett egységes. A társadalmi ellentétek, a születési kiváltságok a diákokat is megosztották. Másfelől azonban az iskola demokratikus hagyományai lehetőséget teremtettek a társadalom szegényebb rétegeiből érkező fiatalok számára a továbbtanulásra. Erdélyben Bethlen Gábor kora óta törvény büntette azokat a földesurakat, akik akadályozták a jobbágyfiak kollégiumba menését. Ez a törvény a XVIII. és a XIX. század elején is erős fegyver volt az iskola kezében. Jellemző, hogy amikor 1781-ben a bécsi udvar kezdeményezésére kidolgozott iskolai reformterv, a *Norma Regia* előírta, hogy a latin (azaz középfokú) iskolákba csak azok mehetnek, akiknek megfelelő képességeik vannak és tanulmányaik költségét szüleik fedezni tudják, a református főkonzisztórium 1783-ban éppen az 1624-es Bethlen-féle törvényre hivatkozva utasította vissza a javaslatot, és hangsúlyozta: a jobbágyfiak alapítványok és patrónusok támogatásával szabadon látogathatják a kollégiumokat.

Ezek után érthető, hogy a kollégiumban viszonylag sok szerényebb sorú jobbágy, szabad székely, polgári származású fiatal tanult. A diákok társadalmi eredetére, területi megoszlására vonatkozóan a felmérések folyamatban vannak (Kozma Béla megjelenés előtt álló diáknévsora és tanulmánya tud majd részletes képet nyújtani), azt azonban a rendelkezésünkre álló részadatok birtokában is elmondhatjuk, hogy a vásárhelyi kollégium viszonylag kis területre sugározta szellemét. A kollégiumi diákok nagyobb része Marosszékről és a közvetlenül szomszédos vármegyék peremvidékéről érkezett, igaz, hatalmas tömegben. 1848 előtt évente 800-900 tanuló járt ide, s ezeknek közel harmadrésze tógátus volt, a felsőbb osztályokat látogatta. A kollégium felekezeti jellege határozta meg a diákok vallási és etnikai hovatartozását. Történetietlen lenne ezt figyelmen kívül hagyni. Mint ahogy történetietlen lenne ezt tenni a balázsfalvi, a brassói vagy a kolozsvári iskolák esetében is. Annál inkább fel kell figyelni minden olyan törekvésre, amely a múltban is az iskola ösztársadalmi szerepét helyezte előtérbe. 1798-ban a vásárhelyi kollégium előjárósága azzal a kéréssel fordult a konzisztóriumhoz, hogy engedélyezze a római és a görög katolikus gyermekek felvételét. A főhatóság támogatta a más felekezetekhez tartozók megnyerését, s egy igen fontos, a felvilágosodás szellemében fogant elvet mondott ki: „a tudományoknak műhelyei között azon marosvásárhelyi Főiskolánk is közönséges haszonra volt felállítva.“

A kollégiumnak a társadalom életében vállalt szerepét egyelőre csak a diákok nagy számán mérhetjük le. A kutatások feladata elemezni az iskola társadalomformáló erejét, művelődésterjesztő munkásságát, hatását a környező vidékek életére. Valahogy olyanformán, amint azt Benkó Samu „Murokország“ műveltségének, népi kultúrájának vizsgálata során tette.

Gazdag örökség birtokosa a 425. évfordulóját ünneplő marosvásárhelyi Bolyai Farkas Liceum. Olyan örökség ez, amivel jól sáfárkodni nemcsak a mai tanárok, diákok feladata, hanem az oktató-nevelő munka minden haszonélvezőjének, a város és vidéke lakóinak is kötelességük.

Végezetül hadd idézzem múltból jövő tanúságként Bolyai Farkas egyik tanévnyitó beszédének üzenetét: „Vajha az mi intézetünk is, melyet eleitől fogva s a balsors csapásai közt is jó indulat ápolt, a kölcsönös szeretet egyetértése tartott fenn, közjó iránti buzgalom gyarapított, most midőn új szellemi világ ébredne előttünk, méltó joggal elmondható, hogy a művelődés nagy épületéhez kövével járult. Gazdagság nem sajátunk, mi kényelmessé és gondtalanná tenné működésünket, langeszk megaszan csatogó röptével nem dicsekedhetünk, de csak jámbor öntudattal, csak kitartó szorgalom s közjó iránti buzgalommal nyúlunk munkához, kívánt siker koronázzandja igyekezetünket s nem lesz okunk megszégyenülve pirulni el.“

Tonk Sándor

IRODALOM

A marosvásárhelyi kollégium történetével foglalkozó fontosabb művek: Koncz József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története*. Különlenyomat a Kollégium 1883—1888 és 1894/95. iskolai évi Értesítőiből. Marosvásárhelyt, 1896. — Békefi, Remig: *A marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényei*. Bp., 1900. — Lénárt József: *Emlékek a régi kollégium életéből*. Különlenyomat a Marosvásárhelyi ref. kollégium 1913/14. tanévi Értesítőjéből. Marosvásárhelyt, 1914. — Benkó Samu: *A marosvásárhelyi diákok művelődési törekvései a múlt század harmincas éveiben*. In: *Kelemen Lajos-émlékkönyv*. Buk., 1957. 46—57. — Farczady Elek: *A marosvásárhelyi Bolyai-könyvtár*. Uo. 265—278. — Hajós József: *Köteles Sámuel*. Buk., 1969. — Kovásznai Sándor: *Az ész igaz útján*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Kocziány László. Buk., 1970. — Benkó Samu: *Bolyai Farkas, a tanár*. In: *Sorsformáló értelem*. Buk., 1971. 155—182. — Koós Ferenc: *Életem és emlékeim*. Gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Beke György. Buk., 1971. — *Profiluri Mureşene*. I—II. Tirgu Mureş, 1971—1973. (Közli több neves tanár életrajzát.) — Fogarasi Sámuel: *Marosvásárhely és Göttinga. Önéletírás (1770—1799)*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Juhász István. Buk., 1974. — Kozma Béla: „... az erény ön-maga díja lehet“. *Igaz Szó*, 1982. 5. 399—406. (Kovácsnai Sándor életrajza.)

Knöpfler Vilmos hagyatéka

Erdély-szerte — Marosvásárhelyt kivéve — már alig ismerik. A vásárhelyi járókelő, aki a nevét viselő utcán naponta áthalad, ha tud valamit Knöpfler Vilmosról, rendszerint annyit, hogy ő korszerűsítette és bővítette ki a mai Lenin utcai „régí kórházat“. Pedig Knöpfler a múlt század második felében egyik élharcosa volt az akkor még erősen mezőváros jellegű Marosvásárhely polgárosodásának. Főorvosi tiszte mellett az önképző és betegsegélyző iparos egyesület elnöke, a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság erkölcsi-pénzügyi támogatója, a helyi takarékpénztár megalapításának kezdeményezője, három ízben országgyűlési képviselő. Munkásságának jelentősége azonban a helyi érdeken messze túlmutat: kora egyik legképzettebb orvosa és természettudósa volt, kutató, ismeretterjesztő, a darwinizmus korai híve, több rangos hazai és külföldi tudományos testület tagja.

A marosvásárhelyi orvos a Hunyad megyei Boicán született 1815. október 10-én. Orvosi tanulmányait Bécsben és Budapesten végezte, majd Közép- és Nyugat-Európa nevesebb orvosi központjaiban tökéletesítette tudását. Az 1848—1849-es forradalmi és szabadságmozgalomban nemzetőr századosként vett részt, meg is sebesült. Rövid zalatnai bányarvosi tevékenység után 1850-ben kinevezik Maros-zék főorvosának. Ezt a tisztséget, majd kórházigazgatói megbízatását 1882. szeptember 28-án bekövetkezett haláláig szakszerűen, lelkiismeretesen látta el.

A pusztai orvosi gyakorlat és szervezői munka nem elégitette ki: földtani és csillagászati kutatásokat végez, eredményeiről a bécsi tudós társaságban és erdélyi szász folyóiratokban számol be. Peter Schnell brassói gyógyszerésszel együtt 1853-ban vegyelemzi a borszéki és előpataki ásványvizeket. Ennél is jelentősebb széles látókörű tudomány népszerűsítő tevékenysége. Dolgozatainak nagy részét a Ma-

gyar Orvosok és Természettudósok Vándorgyűlésein mutatta be, s azok korukban nagy visszhangot keltettek.

Knöpflernek, mint annyi más erdélyi kortársának, eszmei megnyilvánulásaira rányomta bélyegét az 1848-as polgári forradalom bukását követő helyzet: az osztrák hivatalosságok bizalmatlansága a társadalomtudományokkal és a materialista bölcséletet alátámasztó természettudományokkal szemben. A hivatalos körök állásfoglalását Greguss Ágost 1859-ben tételesen is megfogalmazza. Elmarasztalja a természettudományokat, mivel — úgy mond — tagadják a lélek, a szabad akarat létezését, az erkölcs és a hit ellenségei, s „a társadalmi rend alapjainak megsemmisítésével fenyegetnek”. Knöpfler a természettudományoknak ekkor kialakuló hazai új irányzatához zárkózik fel, amely az iparra és a tudományra alapozó angol fejlődést tekinti példaképnek, s a politikai forradalommal szembeállítja a természettudományok eredményeit hasznosító evolúciós utat. A védekező tudomány szívesen takarózik az idő tájt az Auguste Comte-féle pozitivisták felfogással, amely a tudományt tekinti az egyedül elfogadható filozófiának, s ezzel azt materializmus és idealizmus felett állónak nyilvánítja.

A fiatal Knöpfler is pozitivisták nézeteket vall, de alkalmat talál határozott determinista szemlélete kifejezésére. Ahogy telnek az évek, egyre bátrabban tesz hitet — minden bizonnal barátja, a filozófus Mentovich Ferenc hatására — a természettudományos materializmus mellett. Mentovich és Jánosi Ferenc marosvásárhelyi tanárokkal együtt az elsők között karolja fel Erdélyben a darwini tanokat. A három vásárhelyi tudós közül ő a legkövetkezetesebb: Ernst Haeckel materialista színezetű, radikális fejlődéstanát vallja.

A tudomány gyakorlati alkalmazásának szükségességét minden írásában kiemeli. „A természettudományok célja: a tudomány és a gyakorlati élet közti kivívó ellentéteket lehetőleg kiegyenlíteni” — hangoztatja 1864-ben. „A tudomány holt betűnek és meddőnek marad, ha az általános jólétet nem szolgálja” — fogalmaz még nyomatékosabban 1882-ben. Knöpfler szerint a tudomány végső célja az ipar fellendítése révén „az anyagi jólét, a nemzetek emelkedése első kívánalmának előmozdítása”. A tudomány alkalmazása biztosítja „Széchenyi vég hagyományképpen reánk szállott tanácsadásának” valóra váltását.

A polgári társadalomtól várja annak a hűbéri rendnek a felszámolását, melyben „egy része az embereknek azért látszott születve lenni, hogy parancsoljon, míg a másik nagyobb része csak azért, hogy vakon és tudatlanul engedelmessé váljon”. Felfogásának demokratizmusát tanúsítja ismételt követelése, hogy a tudomány eredményeit ne csak néhány kiváltságos, hanem a társadalom minden tagja élvezhesse: „A tudomány az emberiségre nézve csak akkor lehet gyümölcsöző és boldogító, mikor az egész néppel egyenlően, mint az egyenlően növekvő erdő emelkedik.”

A hazafi természetkutatónak ezért egyidejűleg „bűvár tudós”-nak és „tevékeny polgár”-nak kell lennie, akinek végső célja a társadalom fejlesztése: „Tegyük meg mi is egy természettudományt a ház, mező és közélet számára” — posztulálja. Felvilágosult hitével — és illúzióival — reméli, hogy a természettudományos műveltség elterjedésével a munkásság felemelkedik, a munka termelékenysége az elvárt követelmények szintjére jut el.

A nevelés társadalomformáló erejébe vetett hitével függ össze több más vásárhelyi tanárral, köztük Mentovich Ferencel kezdeményezett úttörő vállalkozása a nők kulturális színvonalának emelésére. 1866—1867 telén a Teleki-könyvtár nagytermében tíz előadásból álló természettudomány-népszerűsítő lecke sorozatot szervezett „honleányok számára”. A kezdeményezés reális elvárásnak tett eleget, hisz a múlt század közepe táján Erdélyben a nők között az írástudatlanság az átlagos 70 százaléknál is magasabb volt, és a polgári családokban fehér hollónak számított a négy gimnáziumot végzett leánygyermek. Maga Knöpfler is azzal indokolja az előadások szükségességét, hogy az erdélyi asszonyoknak természettudományos ismereteik nincsenek; ha tanulnak valamit, az zene, nyelvek, kézimunka és „egyéb, piacosabb külső mázt kölcsönző” ismeretek. A nők szellemi elmaradottsága — hangsúlyozza — nemcsak rájuk, hanem az egész társadalomra nézve káros. A gyermekek nevelése nyolcéves korig az asszonyok kezében van, tehát már csak ezért is „neveljünk értelmes, okszerű asszonyokat, és azok nevelni fognak egy testben, lélekben erős és értelmes nemzedéket!”.

Realista módon közelíti meg Knöpfler az erdélyi népegészségügy kérdéseit is. Három évvel a kolozsvári orvosi kar létesítése után, 1875-ben örömmel üdvözlö az új oktatási intézmény első sikereit, de figyelemmel arra, hogy a visszamaradottság és a nagy orvoshiány miatt más megoldásra is gondolni kell. Szükséges, „ha mindjárt kevesebb teóriával is, de minden oldalú praxisban kiművelt oly orvosok képzésére, kik nemcsak a városokban, hanem künn a szegényebb népü

községekben elegendő számmal kitelepíthetessenek". Ez annál sürgetőbb, mert az elavult szemléletű orvoslás a profilaxis semmibebevételének következményeképpen „az úgy is gyér és erőben hanyatló népünk szaporodásának célszerű viszonyait” nem biztosítja.

Knöpfler világnézete a darwini evolucionista tanok hatására ért be. 1872-ben tartott, *Az élet és az ember* című előadásának alap gondolata: „Fejlődés — azon varázsszó, mely minden körülöttünk lebegő talányokat megfejteni képes.”

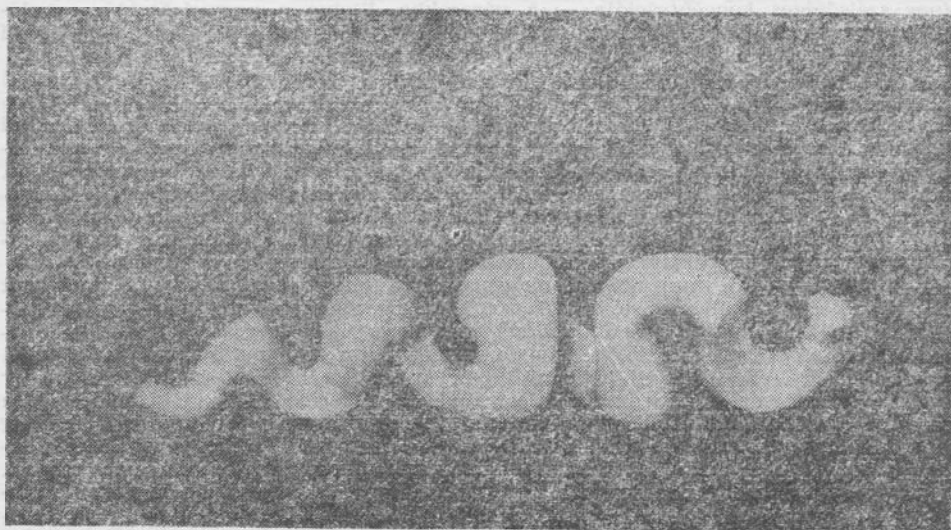
Hangsúlyozza, hogy „mind az anyag, mind az abban működő erők végtelenek”, hogy a világegyetemben minden jelenség „a természet változatlan törvényei szerint, a halhatatlan anyagból” jön létre. Az objektív anyagi világ létezésében való hitet „sem álbölcsélet, sem kételkedés, sem eszményiség nem tudja tőlünk elrabolni”. A naprendszer-től a kődfoltokig éppúgy, mint a növény- és állatvilág egészében, a fejlődés „változhatatlan törvényei” érvényesülnek. Az ember — hirdeti a fejlődéstán dezantropomorfizáló szemlélete szerint — csupán egyik láncszeme az általános fejlődésnek, mivel „eredetének módja és fejlődése folyamatai” egyenlőek „azon állatokéval, melyek közelebb állanak alatta”. Az egész pszichés tevékenység a központi idegrendszer működéséhez kapcsolódik: „Hogy mely anyag eszközlí az idegekben a tüneményeket, ez a tudomány előtt még titok”, de — fűzi hozzá — „csak oly titok, mint a villany tulajdonságai”, vagyis természeti törvény meghatározta, megismerhető jelenség.

Haeckelhez hasonlóan Knöpfler is visszautasítja a világegyetem „megfejthetetlen titkairól” szóló agnosztikus nézeteket, s ugyanakkor határozottan elmarasztalja az antievolucionista tanok hazai híveit. A tudományos megismerés tagadói ellen érvelve hangoztatja: „A tudatlanság gyakrabban szül biztosságot a tudásnál, s mindig azok, kik keveset tudnak, s nem azok, kik többet tudnak, szokták határozottan állítani, miszerint ez vagy amaz a probléma a tudomány által sohasem fog megfejtenni.”

Megszívlelendő állásfoglalás! Száz év telt el Knöpfler Vilmos halála óta, s azóta hányszor volt még szükséges „a tudományok vakondok szemének”, a haladást és fejlődést tagadó álérvelésének visszaverése! A vásárhelyi tudós a maga korában példát mutatott erre.

Spielmann József

Fenti írása közlésével köszöntjük a jeles orvos- és kultúrtörténészt, folyóiratunk régi munkatársát és barátját, 65. életévének betöltése alkalmából.

Jakobovits Márta: Kígyó

Az élelmiszeripar mezőgazdasági integrációja

A többi nemzetgazdasági ágtól eltérően a mezőgazdaság éppen rohamos korszerűsítésének s termelése bővítésének szakaszában erőteljesen csökkenti a munkaerő foglalkoztatását. E törvényszerűség következménye, hogy ott, ahol a modern mezőgazdaság a település vagy térség uralkodó termelő ága, a foglalkoztatás csökken, fokozódik az elvándorlás, a népsűrűség alacsony szintre süllyed: olykor a mezőgazdaság munkaerő-ellátása is veszélybe jut, s a falusi lakosság szolgáltatási intézményeit sem lehet fenntartani.

A fent leírt folyamat nem elméleti okoskodás. Franciaországban például e törvényszerűség hatásaként megjelentek az ún. „demográfiai sivatagok”, ahonnan nemcsak a lakosság java húzódott el, de a termelőtevékenység és a közszolgáltatás is. A francia kormány jelentős erőfeszítései ellenére a kiürült vidékekre, az elhagyott földekre a lakosság nem akar visszatérni. Nem népesülnek be azok a „kísérleti falvak”, amelyekben a kormány ingyenes házhoz és földhöz juttatással kecsegteti a letelepülőket.

A nyugat-európai s — tegyük hozzá — a tőkés iparfejlesztési és városfejlesztési modell válságba jutott. Egyes vidékek elnéptelenedtek, máshol viszont „kezeltetetlen” méretű városi agglomerációk jöttek létre, fokozódott a környezetrombolás stb. Ezt a „zsákutcát” a fejlett tőkés országok hivatalos körei sem tagadják, s megpróbálnak kihátrálni belőle.

A kihátrálás útját elméletileg meg is találták, mégpedig a falusi térségek gazdasági fejlesztésében: lényegében abban, hogy a falvakon a mezőgazdaság mellett más termelő ágazatokat is meghonosítanak. A gyakorlatba ültetés azonban nehezen valósul meg, ugyanis a társadalom ellentmondásai óriási akadályokat gördítenek a társadalmi érdeket érvényesíteni kívánó intézkedések elé. A tőkés vállalati érdekek elsődlegessége van az ősztársadalmi érdekekkel szemben. Az ipar szélsőséges koncentrációja — a városokba, illetve a nagyvárosokba — előnyös a tőkés érdekelttség számára (csökkenti a beruházási és az üzemeltetési költségeket), e szélsőséges koncentráció viszont hátrányos a társadalom számára.

Ennek ellenére előfordulnak olyan helyzetek, amikor az ipar s ezen belül különösen az élelmiszeripar falusi kitelepítése előnyös a tőkések számára. Ilyen esetekben a kihelyezés meg is valósul. Így például Chicago hatalmas vágóhidjai bezártak. Az állatok levágása és a húsfeldolgozás vidékre költözött. A húsfeldolgozásnak a fogyasztó központokba telepítése akkor volt ésszerű és kifizetődő, amikor a szállítási technika csak az élőállat mozgatását tette lehetővé. Napjainkban a feldolgozott hús, a húсарu jól szállítható hűtővagonokban és hűtőkocsikban. Ez a szállítási mód a termelőterületekről a fogyasztó központokba sokkal olcsóbb: kevesebb kockázattal jár, s nem kíséri súlyvesztés vagy elhullás.

Ehhez hasonló kitelepítésről olvashatunk a cukorrépat, az olajos magvakat feldolgozó ipar esetében is. E termények feldolgozásának falusi integrációja ugyancsak a szállítási költségek csökkentését eredményezi (a készáru szállítása tudvaleg kevesebb szállítási teret igényel, a cukorrépa és a cukor esetében például a szállítási volumen közötti arány 8-10 az egyhez), a készáru szállítása nem jár nagy súlyvesztéssel és romlással, ugyanakkor a termények vidéki feldolgozása lehetővé teszi a hulladékok mezőgazdasági hasznosítását, s így nem szakad meg a „természetes” biológiai körforgás. Abban az esetben, ha a mezőgazdasági terményeket a városokban dolgozzák fel, a hulladék többnyire a szemétdombra kerül.

Amikor ezeket az előnyöket a tőkés felhasználhatja jövedelmének növelésére, az élelmiszeripar falusi integrációja a kapitalista társadalomban is megvalósul. Ez a legtöbb esetben akkor történik meg, amikor a mezőgazdasági termelés

és a termények feldolgozása egyetlen személy vagy érdekeltég tulajdonába kerül: vagy oly módon, hogy az ipari tőke meghódítja a mezőgazdasági termelést, vagy ha a mezőgazdaságban működő tőke megkaparintja terményeinek ipari feldolgozását is.

Igen sok esetben a tőkés vállalatok, különösen kisvárosokban, a „hullámzó“ (késő őszi, téli, kora tavaszi) termelésre rendezkednek be, hogy kihasználják a mezőgazdasági munkaerő idényjellegű elfoglaltságát. A tőkés üzemtulajdonosok számára a kétlaki munkaerő előnyös, ugyanis alacsonyabb béreket is elfogad (hiszen csak kiegészítő jövedelmet keres), kevesebb társadalmi biztosítást kell utána fizetni, nem lép be a szakszervezetbe, nem sztrájkol. Az NSZK-ban például a földművesek nagy része állandó vagy időleges bér munkásként is dolgozik.

Az ipari tevékenység megjelenése a falvakon nem új keletű. Már a XIX. századi ipari forradalom idején, amikor a „húzó“ iparág az élelmiszeripar volt, sok élelmiszeripari egység — malmok, cukorgyárak, szeszfőzdék — telepedett meg falun. Számottevő volt a falusi kézmű- és kisipar is.

A mezőgazdaság és az ipar soha nem vált el teljesen. A nagybirtokosok, főleg a tőkés nagygazdaságok, elterjedten foglalkoztak (nálunk is) terményeik feldolgozásával, néha más ipari tevékenységgel is. Bizonyos önálló ipari tevékenységet a parasztságok is folytattak: nem kevés földműves dolgozott a faiparban, a bányászatban, foglalkozott háziiparral stb.

A mondottakból kitűnik, hogy az élelmiszeripar mezőgazdasági integrációja, illetve reintegrációja számos ösztársadalmi előnyt biztosít:

- gátat vet a falvak elnéptelenedésének;
- csökkenté a szállítási költségeket és a szállítással együtt járó veszteségeket;
- biztosítja a mezőgazdaságban dolgozók teljesebb foglalkoztatását;
- lehetővé teszi a feldolgozásból származó hulladék mezőgazdasági hasznosítását.

A fenti előnyöket teljes egészében a szocialista gazdaság tudja kihasználni. Mielőtt e kérdés részletesebb elemzésébe kezdenénk, meg kell említenem, hogy a koncentrált iparfejlesztés veszélye s ezzel egyidőben a kapitalista városfejlesztési modell megismétlése a szocialista gazdaság körülményei közepette is fennáll. Ez akkor jelentkezik, ha az egyoldalúan felfogott vállalati vagy ágazati érdeket nem rendeljük alá a társadalmi érdekeknek. A szűk beruházási alapok szorításában előfordulhat, hogy rövid távú döntéseink az olcsóbb megoldásokat keressük, még akkor is, ha az eredmény végül is nem felel meg hosszú távú gazdasági céljainknak.

A falvak fejlesztése érdekében tehát maradéktalanul hasznosítanunk kell minden övezet erőforrásait, harmonikusnak kell egybekapcsolnunk „az ipari és a mezőgazdasági termelést és a többi gazdasági-társadalmi tevékenységet“ — hangsúlyozza pártunk programja. A falu fejlesztése tehát gazdasági funkciói kiszélesítéséhez kapcsolódik. Az e térségek korszerűsítését célzó stratégia hazánkban azon alapszik, hogy a falut unifikonális, túlnyomórészt vagy kizárólag mezőgazdasági jellegű településből több szerepű településsé változtassuk át. Ez azt jelenti, hogy az alapvető mezőgazdasági funkció mellett más gazdasági funkciókat is ki kell fejlesztenünk a falvakon.¹

Ezt a célkitűzést világosan tükrözi a szakirodalomban használt kifejezés: „az ipari tevékenység mezőgazdasági integrációja“.² Az integráció mindenekelőtt azt jelenti, hogy a falvakon meghonosítandó ipari tevékenységet alá kell rendelni a mezőgazdálkodásnak (s nem fordítva). A falvak ipari tevékenysége fel kell hogy ölelje a rendelkezésre álló munkaerőnek azt a részét, amelyet a mezőgazdaságban nem lehet foglalkoztatni, vagy mert a technika fejlődése következtében az előző időszakhoz viszonyítva kevesebb munkaerőre van szüksége a mezőgazdálkodásnak (a falu alaptévékenységének), vagy mert az idényjellegű földművelés a munkaerőt nem foglalkoztatja az egész év folyamán.

Az ipari tevékenység mezőgazdasági integrációjának vissza kell hódítania azokat a tevékenységi ágakat, melyek a társadalmi munkamegosztás szakosodása következtében kiszakadtak a mezőgazdálkodásból. Ilyen tevékenység a termények feldolgozása és értékesítése, a mezőgazdasági termelőeszközök javítása, gazdasági érületek, falusi lakóházak emelése, közösségi intézmények létesítése, tatarozása.

Mivel foglalkozhat a falusi élelmiszeripar?

Egyelőre nem gondolok sem cukorgyárra, sem olajfinomítóra, habár mezőgazdaságunk szocialista egységei (állami gazdaságok vagy termelőszövetkezeti társulások) olyan mennyiségű terményt állítanak elő, hogy azoknak élelmiszeripari feldolgozását maguk is gazdaságosan el tudnák végezni. Mindenekelőtt kisipari jellegű terményfeldolgozásra gondolok: káposztasavanyításra, tőkgyalulásra, savanyúság, lecsó, tölthető paprika, kompótok téli eltevésére, házi laska készítésére,

derelye, íróstészta előállítására s forgalomba hozatalára. Házi kolbász, füstölt húsok, füstölt szalonna készítésére, zöldség tisztítására. Ezek a tevékenységek nem igényelnek nagyobb beruházást, külön épületet. Mindössze egy-egy meglévő helyiség megfelelő átalakítása szükséges. Viszont jó szervezésű s főleg piacfelmérést követelnek meg. A kisipari tevékenység megszervezéséről szóló törvény lehetőséget ad a térszeknek, hogy terményeiket iparilag is feldolgozzák.³

Természetesen a mezőgazdasági egységek feldolgozhatnak más eredetű nyersanyagokat is, például helyi természeti kincseket, ipari hulladékokat. Együttműködhetnek továbbá köztársasági jellegű iparvállalatokkal egyes résztermékek előállítására, részmunkák elvégzésére.

Nemcsak az ipari tevékenység mezőgazdasági integrációjáról van szó. Más tevékenységi ágak is kapcsolódhatnak a földműveléshez, állattenyésztéshez. Például a vendéglátóipar. Hazánkban a turizmus mezőgazdasági integrálódásának fő szószólója Radu Rey állatorvos, aki a hegyvidéki falvak fennmaradásának és fejlesztésének kérdését a kisüzemi vendéglátóipar megteremtésében és ösztönzésében látja.⁴

Egyik legfontosabb társadalmi — és gazdasági — célunk, hogy a munka- és életkörülményeket az ország minden táján azonos fejlettségi szintre emeljük. Ez megköveteli, hogy gazdaságilag erőteljesen fejlesszük a vidéket. Többek közt az ipar mezőgazdasági integrációja révén.

Keszi-Harmath Sándor

JEGYZETEK

1. Bálint, Dionisie: *Fizionomia și structura societății rurale*. Era socialistă, 1980. 7.
2. Levente, Mihai: *Cooperativa agricolă și strategia dezvoltării*. Buc., 1978. 82.
3. Legea nr. 2/1980 cu privire la dezvoltarea industriei mici. *Buletin Oficial* 1980. 9.
4. Rey, Radu: *Viitor în Carpați*. Scrisul Românesc. Graiova, 1979.

ORVOSTUDOMÁNY

A fertőző betegségek jelene és jövője

A fertőző betegségek születnek, fejlődnek és meghalnak.

NICOLLE, 1933.

Az elmúlt száz évben az orvostudományi kutatások nagy eredményeket hoztak a fertőző patológia területén. A legtöbb fertőző betegség kórokozóját sikerült felfedezni, tanulmányozni, tulajdonságait megismerni. A fertőző betegségek jelentős része ma már jól gyógyítható kemoterápiás szerekkel és antibiotikumokkal. Közegészségügyi-járványügyi módszerek révén sok fertőző betegség előfordulását, gyakoriságát (morbiditását) sikerült csökkenteni.

A hetvenes évek ragyogó járványtani eredménye a *variola vera* (himlő) világ-méretű felszámolása. Az utolsó himlős esetet 1977 őszén jelezték Észak-Afrikában. Az Egészségügyi Világszervezet 1980-ban tartott XXXIII. kongresszusán a himlőt teljesen felszámoltak nyilván-

nitották. Ezzel az orvostudomány az első fertőző betegség „halotti bizonyítványát” állította ki. Érdekes megemlíteni, hogy az egy évtizeden át folytatott himlőellenes kampányban a Világszervezet 600 tisztviselője és konzultánsa, valamint 150 000 egészségügyi dolgozó vett részt. A költségeket mintegy 300 millió dollárra becsülik, ami az eredmény nagyságához képest szerény összeg: néhány modern harci repülőgép ára.

Ch. Nicolle 1933-ból való, fentebb idézett megállapítása sok tekintetben igazolódott. A *poliomyelitis anterior acuta* (járványos gyermekbénulás), amely századunk első évtizedében csak szörványosan fordult elő, a harmincas évektől egyre gyakrabban és súlyosabb formában jelentkezett. Végül az ötvenes években olyan súlyos járvány méreteit öltötte, hogy túlzás nélkül nevezhették „az emberiség első számú közellenségének”. 1958 után a Salk-féle, majd Sabin-féle védőoltás bevezetése azt eredményezte, hogy ahol tömegesen és következetesen alkalmazták (így nálunk is), a betegség morbiditása hamarosan a lehető legalsó szintre esett.

Számos más fertőző betegség (malária, hastifusz, diftéria stb.), melyek a közelmúltban a civilizált országokban gyakoriak voltak, a sikeres járványügyi tevékenységnek köszönhetően ma már csak szörvényszerűen fordulnak elő. E jelenséget hazai vonatkozásban a következő morbiditási adatok szemléltetik:

malária	1947-ben	13000	0/0000
hastifusz	1947-ben	55	0/0000
gyermekbénulás	1957-ben	42	0/0000
diftéria	1939-ben	17	0/0000
tetanusz	1955-ben	6,7	0/0000
malária	1963-tól	0	
hastifusz	1978-ban	0,4	0/0000
gyermekbénulás	1976-ban	0,07	0/0000
diftéria	1956-ban	0	
tetanusz	1977-ben	0,2	0/0000

A fentiekhez hozzávehető a *morbilli* (kanyaró) is, amely 1979 előtt igen gyakori volt gyermekeink között („kötelező gyermekbetegség” gyanánt emlegették). Morbiditását az 1979-ben megkezdett és azóta intenzíven folytatott védőoltások erősen csökkentették.

A fertőző patológia területén elért eredményeket még lehetne sorolni, de a sikerek ellenére a fertőző betegségek még a civilizált országokban is a közegészségügy alapvető problémáját jelentik. Sok ilyen betegség még ma is nagyon elterjedt. Az általános morbiditásban még mindig a fertőző betegségek állanak az első helyen: az Egyesült Államokban 1968-ban bejegyzett 420 millió heveny megbetegedés közül 280 millió fertőző betegség volt.

A fertőző betegségek morbiditása szempontjából lényeges különbség figyelhető meg a civilizált és a fejlődő országok között. Az előbbieken — amelyek egyben sűrűn lakott országok — egyes légutakon terjedő kiütéses betegségek (pl. bárányhimlő, kanyaró) gyakoriak, s mellettük a vírushepatitisek, a *dysenteria* (vérhas), a pneumoniák, a meningitisek és a kórházi fertőzések okoznak sok gondot a közegészségügynek. A meleg égövi fejlődő országokban a körülmények inkább az ún. faecal-oralis fertőzések terjedésének kedveznek. De ugyanakkor gyakori ezeken a területeken a malária is, akárcsak a *schistosomiasis*, a *filariasis*, a *trypanosomiasis*, a lepra és más betegségek. Sok helyen pusztít még pestis, sárgaláz is.

A tuberkulózis fokozatos csökkenése ellenére az Egészségügyi Világszervezet jelentése szerint 1977-ben még 8 millió beteget tartottak számon. A tuberkulózisban évente meghaltak száma világviszonylatban még mindig 400 000. A nemi betegségek morbiditása az antibiotikumok használata és a hatékony járvány-

ügyi intézkedések hatására századunk közepe óta erősen csökkent, az utóbbi években azonban a morbiditás lassú emelkedése figyelhető meg.

A mortalitás szempontjából a fertőző betegségek napjainkban is jelentősek. A civilizált országokban — így nálunk is — a halálokok között az ötödik helyen állnak 0,8—2,4%-os gyakorisággal a szív- és érrendszer megbetegedései (40—43%), a rák (18—22%), a balesetek (7—8%) és a légzőszervi megbetegedések (4—7%) után. A fejlődő országokban még ma is a halál fő okát jelentik. Gyakoriságuk 18—25%-os, megelőzve a légzőszervi betegségeket (17—22%), a szív és érrendszer betegségeit (10—14%), az emésztőszervi betegségeket (4—6%) és a rákot (4—5%). Az afrikai, ázsiai, közép- és dél-amerikai országokban csak a hasmenéssel járó fertőző betegségek évente kb. 5—15 millió öt éven aluli kisgyermek halálát okozzák.

Az utóbbi évtizedekben a közegészségügyi viszonyok javulása, a fajlagos és nem fajlagos megelőzési rendszabályok bevezetése, az antibiotikumok egyre szélesebb körű használata és más tényezők következtében a fertőző patológia alapvető változásokon megy át. A változások összességére a *pathomorphosis* kifejezést használjuk, amin a fertőző patológia *metamorphosisa* értendő. A *pathomorphosis*nak kóroktani (etiológiai), klinikai és járványtani (epidemiológiai) megnyilvánulásait tartjuk számon.

Mindinkább csökken a baktériumok okozta betegségek száma, aránya, s egyidejűleg növekszik a vírusbetegségeké; másrészt csökken egyes, régebben gyakori baktériumok (pl. a pneumococcus) okozta fertőzések jelentősége, de mind sűrűbben idéznek elő súlyos megbetegedéseket olyan baktériumok, amelyek szerepe a múltban másodrendű volt (pl. a staphylococcus). Bizonyára nem véletlen, hogy a fokozatosan előtérbe nyomuló baktériumok éppen azok, amelyek könnyen válnak ellenállóvá egyszerre több antibiotikummal szemben.

A klinikai vonatkozásokat tekintve megállapíthatjuk, hogy számos fertőző betegség kórképe megváltozott. Egyes betegségeknél ez arra vezethető vissza, hogy a kórokozó tulajdonságai módosultak, másoknál arra, hogy a betegség ma már többnyire immunizált vagy részlegesen immunizált egyéneken lép fel, s emiatt a kórkép sokszor elmosódott, jelleg nélküli.

A *pathomorphosis* járványtani oldalát a cikk elején már érintettük. Ezek után felmerül a kérdés: mit hoz a jövő a fertőző patológia területén?

Újabb fertőző betegségek megjelenése lehetséges. Annál is inkább, mert az

utóbbi években néhány súlyos lefolyású, új fertőző betegséget észleltek (pl. Afrikában a Lassa-láz, az Ebola-láz, Észak-Amerikában az ún. „légiós betegség”). Fennáll annak a veszélye is, hogy a bakteriológiai és vírustani kísérletek során nagyon nagy fertőző erejű kórokozók keletkeznek, amelyek vígázatlanság vagy véletlen folytán hatalmas járványokat indíthatnak el.

Alig egy évtizedes az emberi patológiában a lassú vírus (*slow virus*) fogalma. A fertőzés nyomán fellépő betegségek szokatlanul hosszú — hónapokig, évekkig tartó lappangási idő után jelentkeznek, progresszív lefolyás és halálos kimenetel jellemző rájuk. Lassú vírus okozta betegségek számát többek között az Új-Guinea bizonyos területén előforduló kuru, vagy nálunk a kanyaró után ritka esetben fellépő Jakob-Greutzfeld-féle betegség. A jövőben valószínűleg több, ma még bizonytalan etiológiájú betegségről kiderül, hogy lassú vírus okozta fertőzés következménye. A *sclerosis multiplex* kóroktanában például több kutató ilyen fertőzést tételez fel. Ha megemlítjük azt is, hogy a neopláziás betegségek kialakulásában a vírusoknak minden bizonnyal szerepük van, előrelátható lesz a fertőző patológia jövőbeli jelentőségének növekedése.

Számos patogén és potenciálisan patogén baktériumfajnál várható a jövőben az antibiotikum-rezisztencia fokozódása és kiterjedése. De ugyanakkor

remélhető, hogy újabb kemoterapiás szerek és antibiotikumok előállításával e káros jelenséget az orvostudomány el-
lensúlyozni tudja. Sokat várunk vírus-
betegségek elleni gyógyszerként az inter-
ferontól. Kilátásban van — és fontos is lenne — újabb hatékony rovarirtószerek és -módszerek kidolgozása, mert a rovarok útján terjedő fertőző betegségek (malária, sárgaláz) morbiditása terén a trópusi országokban elért eredményeket a rovaroknál észlelt irtószerek elleni rezisztencia veszélyezteti. Szükséges lenne továbbá új oltóanyagok előállítása a vírushepatitisz, a vérhas morbiditásának csökkentésére.

A fertőző betegségek jelentőségének lebecsülése oktalanság. A fertőző patológia területén az utóbbi évtizedekben elért sikerek nem jogosítanak fel túlzott derűlátásra. A könnyelmű optimizmus nemcsak helytelen következtetésekre vezethet, de a fertőző betegségek elleni harc lendületét is fékezheti. Nem ok nélkül mondotta McFarlane Burnet: „A fertőző betegség mindennapi életünk velejárója”. Az emberi környezetet nem lehet tartósan biológiailag sterilé tenni, s így szervezetünk szinte állandóan ki van téve a patogén mikroorganizmusok támadásának. Ezért a fertőző betegségek elleni küzdelem a legnemesebb és leghumánusabb tevékenységek egyike, amelyre messzemenően érvényesek Madách szavai: „Végetlen a tér, mely munkára hív!”

Kiss Ervin

MEZŐGAZDASÁG

Gyepgazdálkodás vagy takarmánytermesztés?

Gyakori panasz: nem kielégítő a tej- és húsellátás. Hol a hiba? Miért bomlott meg az állatlétszám—takarmányalap egyensúly? Rossz nyelvek szerint amióta nem szénát, silókukoricát termesztünk, hanem „takarmányalapot biztosítunk”, állatainknak nincs elegendő élelmük. Sok az állat, kevés a termőterület, vagy a hektárhozam alacsony?

Az ötéves terv végére országos szinten el kell érniük a 8 milliós szarvasmarha- és a 20—22 milliós juhállományt. El tudjuk-e látni ezt a megnövekedett létszámot a szükséges takarmánnyal oly módon, hogy az állatok ne csak vegetáljanak, hanem termeljenek is?

Mi várható a természetes gyepektől?

Legfontosabb takarmányforrásunk — hatalmas energiatartalék — az a 4,4 millió hektár rét és legelő, amely jelenleg évente átlagosan 10 tonna zöldtömeget ad hektáronként (5—6 tonnát a hegyvidéki legelőknél, 10—12 tonnát a dombvidéki és 20—28 tonnát a viszonylag feljavított, jól trágyázott mintalegelőn). Ahhoz, hogy a szükséges takarmány kb. háromnegyedét a természetes gyepek biztosíthassák, országos átlagban el kellene érniük a 18—25 tonna hektáronkénti zöldtömeget — annak ellenére, hogy a természetes gyepeként nyilvántartott területek egy részét erdő borítja, a meredek hegyoldalak sok helyt erodálódtak, más területek pedig a pangóvízeknek „köszönhetően” sást és nádat teremnek.

Lehetséges-e ilyen körülmények között megkészserezni a mai termésátlatgot? Igen. De csak szilárd anyagi és műszaki alap megteremtésével a következő célokra:

- nagyméretű telkesítési munkálatok,
- erózióvédelem,
- a vizes területek lecsapolása,
- erdő- és bozótirtás,
- a megfelelő növénytakaró kialakítása.

Sok befektetést igénylő óriási munka ez, s elvégzéséhez egy teljes emberöltő szükséges. Ilyen irányú tevékenység egyébként minden megyénkben folyik, de az ütem távolról sem kielégítő.

A gyepeket is táplálni kell. Műtrágyát vagy istállótrágyát alkalmazunk? Az utóbbi jó, de kevés áll rendelkezésünkre (a gyepek mintegy 8 százalékát tudjuk ellátni vele), a járhatóbb út tehát a műtrágyázás. Legfontosabb a nitrogén biztosítása: 1 kg-nyi mennyiség adagolásával 80 kg zöldtömeg-terméstöbbletet érhetünk el. Jól gazdálkodó mezőgazdasági egységek, ahol a hektáronkénti fűtermés meghaladja a 20 tonnát, több mint 200 kg-nyi hatóanyagot juttatnak a talajba. Átlagosan 50 kg foszfor és 100–150 kg nitrogén adagolásával elégedhetnénk meg, de ettől távol állunk: hektáronként alig 35–40 kg-nyit szórunk ki. Márpedig a legelőt nem lehet becsapni: ha nem segítjük, nincsen mire válaszolnia, s a termés megmarad az előző évek szintjén.

Van egy lehetőségünk a nitrogénadagolás csökkentésére. Változtassuk meg a gyeptakaró összetételét, legyen benne több évelő pillangósnövény, fehérhere, szarvaskerep, baltacim; ezek megkötik a levegő nitrogénjét, s ingyen adnak át belőle a pázsitfűeknek is. Helyesebb összetétel kialakításával feleannyi nitrogénműtrágya szükséges ugyanannyi termés eléréséhez.

Takarmány a szántóterületekről

A termés mai szintjén csupán a természetes gyepek — mint láttuk — nem biztosíthatják az állatainknak szükséges takarmánymennyiséget: a különbözetet a szántóföldekről kell fedezni. A lakosság ellátására való gabonát, zöldséget, ipari növényeket csaknem 10 millió hektáron termeljük meg, de innen kell kiszorítanunk az említett takarmánykülönbözetet is. A szántóföld fő termékei jelentős mennyiségű mellékterméket szolgáltatnak (szalma, kukorica-szár, répafej stb.), és ezek gazdaságos felhasználása biztosíthatja a takarmány-szükséglet 10–15 százalékát — a hiányzó mennyiséget azonban meg kell termesztenünk.

Szüksége van erre nemcsak az állatnak, hanem a szántóföldnek is. A komplex kapcsolatok közül hadd említsünk kettőt: az okszerű vetésforgó szükségességét és a rendszeres erózióvédelmet.

Vissza kell állítani a vetésforgóba a pillangós takarmányok, főleg a vöröshere termesztését. H. Nicolae és munkatársai Argeş megyében végzett kísérletei azt mutatták, hogy míg egy kukorica—búza váltakozású kétéves vetésforgóban a befektetett energia 4,7-szeresen térül meg, addig egy hatévesben, amelyben búza—vöröshere—búza—kukorica—kukorica—len követik egymást, ugyanennek a 6-szorosa nyerhető, 21 000 kWó energiátöbblet állítható elő.

A vöröshere és más évelő takarmánynövények termesztésének kiszélesítését az erózióvédelem is indokolja. Az erózió okozta talajvesztés legnagyobbat a kapásnövényekkel elfoglalt területeken (különösen ott, ahol megfelelő gépek hiányában hegy—völgy irányban szántanak). Ésszerű elgondolás, hogy a vetésforgót a lejtő nagysága szerint állítsuk be: sík területeken és enyhe lejtőkön termesszünk elsősorban kapásnövényeket, s csak másodsorban — kisebb területeken — szalmagabonát, zöldséget és takarmánynövényeket; a lejtő növekedésével csökkentjük a kapások részarányát, s emeljük a szalmagabonákét és az évelő takarmánynövényekét; a 15–25 fokos lejtőkön már csak az utóbbi kettőt váltakoztassuk, az ennél meredekebb területeket pedig végleg gyepesítsük be vagy erdősítsük. Az elgondolás helyességét a Vaslui megyei erózióvédelmi kísérleti állomás igazolta, ahol mind ezt sikerrel valósították meg nagyüzemi körülmények között.

Törjük fel a gyepeket?

A fejlett állattenyésztő európai országok — Belgium, Dánia, NSZK — kivételével mindenhol nagyobb termőterületet szánnak egy számossal eltartására, mint mi. Franciaországban például 13 millió hektár állandó rét—legelő mellett 5,5 millió hektár szántóterületen természetesen takarmányt, tehát az összmezőgazdasági terület 58 százalékát használják takarmánytermelésre. Romániában az évek folyamán 1–1,5 millió hektár között váltakozott a szárazföldi takarmánytermelésre használt terület, amihez még hozzájött 0,2–0,4 millió hektár másodvetés. Okszerűbb vetésforgó bevezetésével mindez 1,8–2 millió hektárra emelkedne: többre, mint az előirányzott mutatószám. De ennyi szükséges is az elegendő takarmánymennyiség előállításához.

Mennyi takarmányt termeszthetünk egy hektár szántóterületen? Kísérleti e-

redményeink szerint nagyon sokat: élő-
lő takarmánynövényekből 40—70 tonna
zöldtömeget, egyevesekből (szálkásperje,
takarmányrépa) ennél is többet. Nagy-
üzemi termelésben ezek az értékek csök-
kennek, egy hektár szántóföld 1,5—1,7-
szeresét termi meg az állandó gyepek
átlagtermésének. Számításom szerint 1,8-
2 millió hektáros takarmánytermesztés-
sel nemcsak az állatállomány ellátása,
de az élő pillangósok termőterületének
növelésével a gabonatermés is javulna.

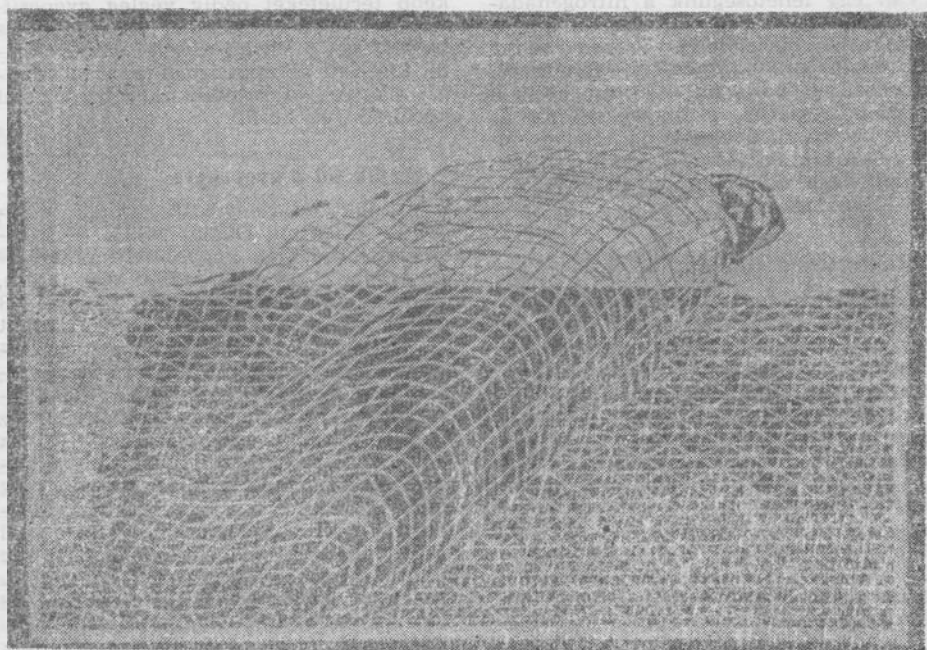
Jogosnak tűnik a kérdés: ha a szán-
tóföldön többet termeszthetünk, mint a
természetes gyepeken, miért nem törjük
fel a legelőket és kaszálókat, s vetjük
be takarmánynövényekkel? A felelet
nem egyértelmű. Ha a gyepek összeté-
tele nem megfelelő, tényleg fel kell
szántani őket. Sok helyt azonban indo-
kolt az ősgyep megmaradása. Meredek
lejtő, sekély termőréteg, köves talaj, ma-
gas talajvízszint esetén nem célszerű a
gyep megszüntetése. Bármilyen gyepfel-
törés előtt ki kell kérni — és meg is kell
fogadni — a talajtanos, az agrokémikus,
a rét—legelő szakember tanácsát. Okta-

lan feltöréssel főlegesen fogyasztjuk
az üzemanyagot: a termés nem éri el az
előző állapot szintjét sem.

A legfontosabb gyakorlati kérdés,
amelyre a fentiek megfontolása után
válaszolnunk kell: végül is mekkora te-
rületen termeszünk takarmányt egy
számosállat számára mezőgazdasági üze-
meinkben? A felelethez szükséges ismer-
nünk az adott gazdaság talaj- és éghaj-
lati körülményeit, anyagi és szervezési
erőjét, természetes gyepei és szántóföld-
jei arányát stb. Az így változó érték
azonban átlagosan nem lesz kisebb 0,6-1
hektárnál a domb-, és 0,8-1,2 hektárnál
a hegyvidéken, s ebből a helyi viszony-
oknak megfelelően 0,25-0,5 hektár a
szántó.

Ez soknak tűnhet, s valóban az is. De
amilyen mértékben biztosítjuk a hozam
növekedéséhez kellő feltételeket, olyan
mértékben csökkenthetjük majd a takar-
mánytermesztésre szánt területet. Ez az
egyetlen lehetséges út: minden más az
állatok éhezéséhez vezet — s a követ-
kezmények ismereteseik.

Tamás Lajos

Ady József: A művész halála (linóleummetszet)

Találkozás a történelemmel

Mindjárt úgy dobott harcba a történelem, hogy egyszerre kellett kiállni a szabadságért, a demokráciáért és a nemzeti megmaradásért. Együtt valamennyiért, hogy ne feledhessem el soha: egymás nélkül érvénytelenek.

(BEKE GYÖRGY)

Asztalos István háborús híradója után évtizedeknek kellett eltelniük, míg a hazai magyar irodalom szembenézhetett a közelmúlt történelmével. Azokkal az eseményekkel, amelyek a jelen erejével égnek még mindig bennünk — olthatatlanul. Ez a konfrontáció a teljesebb igazság igényével indult, s egy sajátos prizmatörzés következtében, a „kollektív bűnösök“ torzító exponálása helyett — ugyanabból a rendből — a kollektív áldozatok, sőt a küszködő hősök történetileg hitelesebb arányát kínálta. Ez volt az érzésem Fodor Sándor háborús történeteinek olvasásakor, ez rázott meg Székely János *Nyugati hadtestjében*, vagy amikor Beke György utóbb megjelent munkáját* lapoztam.

Regény vagy krónika? A jelenkori epika — akár nálunk, akár másutt a világon — komoly próbára teszi a műformák rendszeralkotóit, sőt a „klasszikus“ műfajtvörvények egyre érezhetőbb felbomlásával szinte képtelen feladatok elé állítja őket. A műformák „áradata“ a művészi epika jogait követeli magának. A sajátosan elbeszélő alkotásokat át- meg átszővi a líra, a dráma, az esszé, a riportázs elemeinek rendszere, sokszor műépítő és műfajmeghatározó funkcióval. Mindezen kívül a filozófia, a történelem, a politika, a lélektan és a természettudományok különböző ágai oly gazdagon itatják át az elbeszélő irodalom epikai szövetét, hogy már-már a műszerkezet meghatározóiként léphetnek fel.

Mindezt tudva, s annak ellenére, hogy sosem voltam a merev besorolások híve, *A Haynal-ház kapujának* olvasásakor mégis fel kellett tennem az előbbi — az alcímben megfogalmazott — kérdést.

* Beke György: *A Haynal-ház kapuja. Krónika.* Albatros Könyvkiadó. Buk., 1981.

Beke György munkáját, ha a másodlagos (formai) elemeket venném számba, feltétlenül az emlékiratokhoz sorolható krónikának kellene tekintenem. Erre utal különben a könyv (szerző adta) alcíme, és a főhős (Bardócz Gergely) neve is. A brassói *Népi Egység* kort idéző „bevágásai“ hasonlóképp ezt az előlegezést erősíteneék. De ott vannak még a „pont úgy történt“ események, a félreismertetlen székely kisváros a maga kollégiumával, nevükön nevezett személyek és helységek egyaránt. Am mindezek formai ellentétéképpen olvashatunk a szerző eszmei szándékát közvetítő átalakított vagy „balladai homályba“ burkolt történeteket, találkozhatunk fiktív hősökkel és „módosított jellemekkel“, „elrejtett“ személy- vagy helységnevekkel is. Tehát eddig: „egy az egyhez“... „Műfaji gondjainkra“ ezért csak *A Haynal-ház kapujának* szerkezeti vizsgálata adhatja meg a választ.

Ez a vizsgálat ahhoz a következtetéshez vezetett, hogy a műszerkezet a főhős és a történelem közötti konfliktusok dialektikájára épül, s az *éregény* vagy *fejlődésregény* határozott belső jeleit mutatja. Ha a krónikára jellemző külső jegyeket elhagynók, a regényfikció még inkább felerősödnék. Nos, Bardócz Gergely, egy kollégium nagydiákja — életének adott szakaszában — találkozik a hol pontosan azonosítható, hol a fikció kódéba rejtett történelemmel. Ez a találkozás — események és ellentétek ütközésében — a *belső cselekménynek* a fejlődésregényekre jellemző folyamatát indítja el. Ez Beke György könyvének — hogy úgy mondjam — a főcselekménye. A műszerkezet teljessége azonban *keittős cselekményrendszerben* valósul meg. Egyrészt a főhős (fent említett) belső útjának ábrázolásában, másrészt a „kihívó“ közegi események krónikás vonulatában. Ez a vonulat hol felerősödik, hol háttérbe szorul, de mindenképpen a belső cselekmény „kiszolgálója“. Végső soron ez dönti el, hogy Beke György új könyvét *regénynek* tekintsük, többé-kevésbé poentírozott „krónikás aláírással“.

Idő és tér. Beke György regényében (nevezzük most már így!) az időnek és

a térnek jelentős eszmei-művészi funkciója van. Mivel mindkét kategóriát közvetlenül és közvetetten is megközelíthetjük, a helyileg időzített eszmék és igazságok, a kor és a tér általánosabb és távolabbi horizontján is érvényesek. Mert a társadalmi és nemzeti szabadság igénye, a demokrácia és a humanizmus védelme, a nemzeti gyűlölködés, mindenfajta genocídium és barbarizmus elítélése nemcsak Beke György kisvárosában (és környékén) kötelező, hanem bárhol és bárhol a világon.

Az idő és tér meghódításra váró eszméinek (és eszményeinek) jelentős szerepük van a regény művészi megformálásában is. Az idő és tér kihívásai alakítják azt a *konfliktusos erőmezőt*, ahol a hősöknek (különösen a főhősnek) mozogniuk, dönteniük és cselekedniük kell. Ezekre a kihívásokra a főhős belső történéseknek a folyamatában kaphatjuk meg a legpregnansabb választ. Úgy véljük tehát: nem túlzunk, ha Bardócz Gergelyt a maga megtorpanásaival, gatlásaival és dacos nekilendüléseivel Beke György regénye lélektanilag indokoltan felépített és művészien alakított figurájának tartjuk.

A könyv cselekménye (a *Népi Egység* „bevágásai“ is ezt igazolják) 1945 januárjában-februárjában játszódik. Am ha a regény hőseinek életútját nyomon követjük, a konfliktusokat szülő idő másfél évtizedet is átölel. Az időnek ez a *kiterjesztése* a regényszerkezet felépítését és a jellemábrázolást tekintve meghatározó tényező, ugyanis a pillanat ösztönzésein kívül a múltból és a tudat alsóbb rétegeiből felmerülő események és emlékképek meghatározzák a szerkezetet és a hősteremtést. Pontosabban: a történéis ideje a *jelen*, ám ennek a jelennek számos összetevője a múltban gyökerezik. Ezek az összetevők döntő módon járulnak hozzá a jelen válaszaihoz. (Mindez persze nem jelenti azt, hogy ezek a válaszok mindenben kiállják majd a történelmi jövő kritikáját.)

Nos, az idő kiterjesztését Beke György az *idősíkváltásnak* igen érdekes módszerével oldja meg... A jelenben vagyunk, pereg a jelen cselekménye. Egy-szer csak (és nem véletlenül) közébejön egy konfliktusos közeg; az író elejti a történet fonalát, és kiváló belső monológokkal, dialógusokkal, sőt elbeszélésekkel a múltba fordul: analógiákat, tanulságokat keres. Ezután tapasztalatokkal és érvekkel vértetve, újból a jelenbe, a felfüggesztett konfliktusos erőterbe lép át, ahol hősei döntenek és cselekszenek. A stílus síkján ezt a jelenséget az elbeszélő-elmélkedő, a lírai és a drámai elemek szerkezetileg indokolt keveredésében észlelhetjük.

Az idő kiterjesztésének a hősteremtésben is jelentős szerepe van. A szereplők tetteinek (sőt jellemének) is meghatározója a változó idő. Beke regényében nem problémamentes, „készen kapott“ figurákkal van dolgunk, hanem vivódóan fejlődő emberekkel, jobbra vagy balra torzulókkal és kaméleonokkal, kiknek jellemváltozása a rejtekezés taktikájának a tökéletesítése. Beke hősei — a főhős is ide tartozik — nem sans peur et sans reproche-lovagok. Gyarlók, sokszor következtelenek, elbukók és fölemelkedők. Emberi figurák tehát, nem egy közülük valóságos lélektani tanulmány. Általában... Mert van azért egy-két eszményített, sematikus alakja is a regénynek. Számuk azonban elenyésző, jelentőségük funkciótlán.

Beke György művében a térnek éppoly jelentős szerepe van, mint az időnek. A szerző — sajátos eljárással — a *struktúra terét kettéhasítja*, hogy eszmei-művészi elképzeléseit megvalósíthassa. Megteremtí a *konkrét teret* (nevezhetjük a krónikás vonulat terének is) és az *absztraktot* (a meg nem nevezett dolgok terét). Ez a két mező szükségszerűen keveredik a regényben — az absztrakt tér uralkodásával. Ennek az eljárásnak is az a következménye, hogy hozzájárul a szerkezet „fikciós“ felépítéséhez és a belső cselekmény kibontásához. Az absztrakt tér uralma általánosításokhoz vezet a regényben, hogy a meg nem nevezett Sepsiszentgyörgyöt, Uzont és Szarazaját igen könnyen Kolozsvárot, Ippen, Újvidéket, Sopronkőhidán vagy Katyinban és Hírosimában is kereshetjük — bármelyik sarkában a világnak, ahova eljutott a történelem vérzivatar, és az újnak induló világ a humánus választásának a lehetőségét is megadta az embereknek.

Konfliktusok hálójában. Különös egy hely Beke György regényének kisvárosa. Mintha kétféle vágta volna. Ott van egyrészt a kollégium, a maga hagyományokba zárkozó exkluzivitásával, másrészt pedig a Vasút utca városa, cselekvő zajossággal, bölcsességgel, türelmetlen tévedésekkel és újat akarással. A kollégium és a város között erős konfliktusszál feszül. Ha ez a szál nem pattan el, annak tulajdonítható, hogy közös érdekű események és a cselekmény kifejlődése során a kollégium és a város között valamilyen tisztázó kommunikáció indul el. Ennek a kommunikációnak az a feltétele, hogy a kollégium belső életében is elmentések fejlődjenek, és előremutató változások induljanak meg. Ez a belső fejlődés erősen drámai, sőt tragikus erőterben folyik, s elérkezik az a történelmi pillanat, amikor a kollégiumnak és a Vasút utca városának a szükségszerűen

össze kell fognia. Az összefogás lényegében az e tanulmány mottójában Beke György megfogalmazta igazságok — szabadság, demokrácia és nemzeti megmaradás elválaszthatatlan egysége — jegyében valósul meg.

A kollégium és a Vasút utca között a főhős, Bardócz Gergely tölti be az „összekötő” szerepét. Ugyancsak ő az, aki a kollégium belső életében meginduló változások kihívója. Persze tudatos segítői is vannak: Zerkovics Jóska, a koncentrációs táborból hazatért „örögdiák” meg Bertalan tanár úr.

Bardócz Gergely ebben az összekötői minőségében ellentétek ütközőpontján találkozik először a történelemmel. Egy évvel ezelőtt még a gyerekekember gondatlan életét élte, s csak olvasmányából, kollégiumi vitákból, édesapja gondterhelt szavaiból érezte, hogy „valami készül”. Ám a „történelmi találkozás” oly ellentmondásos helyzetbe hozta, hogy a szerző csak a belső cselekmény lélektanilag is hiteles bonyolításával tudja megszabadítani hősét a konfliktushálóból. Sok minden kavargó Bardócz Gergelyben, ami a léthelyzet és az előrevívó gondolat konfrontációjában ölt testet. Hősünk nemcsak szobafőnök diákúr, hanem „úrfi” is: az értelmiségi és a gazdaember „pantallós” és „birtokvédő” tudatával. Ez a tudat egyrészt ütközik az édesapja humanus példáival, Bertalan tanár úr politikai bölcsességével és Éva meg a Vasút utca vonzásával-taszításával. (Különbén az Éva-motívum liraisága hangolja enyhébbre a történelem komor képét.)

Nos, ezeknek az ellentétes erőknél a mozgása lelki komplexusokat, fokozott érzékenységet, gyanakvást, sőt ravasz megfontolásokat ültet el lelkében.

Ebben pedig a körülmények is közrejátszanak. A kollégiumban, a Vasút utcában és valamilyen mitikusra felnagyított gyilkos közegben, amelyről Vilmosnak — legjobb barátjának — lidércnyomásos álmai árulkodhatnak.

A megoldás lehetősége. Nehéz helyzetben van egy tizennyolc éves nagydiák, amikor a választ követelő léttel kell szembesülnie, és így vagy úgy döntenie kell. A döntés pedig elkerülhetetlen, mert a történelemmel való találkozás oly konfliktusforrás, amely — feloldás nélkül — eltorzítaná a személyiséget, és szétfeszítené magát a regényszerkezetet is. Bardócz Gergely azonban nem olyan jellem (sem tudatosan, sem alkatilag), hogy tragédiába fordítaná életútját. A konfliktusrendszernek mindig akadnak olyan *kuhminációs pontjai*, amikor az időben helyes megoldást választja. Ezek a csomópontok egyben a jellem próbái is. Bardócz Gergely számára a lét konfliktusaiból akkor kínálkozik kiút, amikor határhelyzetekben belső fejlődésének megfelelően válaszol. Ezeket a válaszokat súlyos belső harc, a jellem megújulása és tisztító katarzis jellemzi. A katarzishoz a főhős belső cselekményébe épített (látszólag külső) elemek is hozzájárulnak. A frontról hazatérő román hadnagy nem gyógyuló önvádja, majd részvétele a „rókavölgyi” gárdaellenes harcban — tettekben — ugyanazt jelenti, mint a főhős édesapjának és Zerkovics Jósának egybecsendülő szavai: „hogy ne legyen többé gárda, nyakazás, nyelvvizsga, lélekvásár, kisebbségi sors, megalázás, szolgaság!” Nos, ezt tanulta meg Bardócz Gergely a történelemmel való drámai találkozásból, a jellemfejlődés belső útján — úgy vélem — örök időkre.

Bernád Ágoston

Ostromok és kísérletek

Forma szerint a *Forrás* első drámakötetét* kellene üdvözölni Varga Gábor írásai kapcsán. Mégis némileg habozva írnám le a drámakötet megjelenését. S nemcsak azért, mert a kötetben szereplő három írás közül az egyik „szabálytalan filmkrónika páros beszédekben egy felejteni szánt kor emlékére”, hanem azért is, mert az előző kettő, bár a szabályosabb „történelmi dráma” műfajmegjelölést hordozza magán, mégsem igazi

dráma. Több szempontból kell tehát megvizsgálni a szóban forgó írásokat, hogy eldönthessük, hol a helyük, mi a lehetséges szerepük az irodalomban.

Varga Gábor „tanúságtevésre citálja a História hőseit”. Tulajdonképpen minden történelmi tárgyú írás szerzője ezt teszi, hacsak nem a szórakoztató lektűr köntösét keresi a történelemben. Varga Gábort ez a vád nem érheti. Erezhetően mély felelősséggel és nagy beleérzőkészséggel formálja hőseit; számára a történelem alkalom mai gondok és gondolatok megfogalmazására. Arról persze le-

* Varga Gábor: *A hatodik ostrom*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1980.

hetne vitatkozni, hogy jó-e, ha dráma-irodalmunk — néhány sikertelen esetet leszámítva — *kizárólag* a történelemben próbálja megtalálni azt a közeget, amelyben mozogva meg tudja fogalmazni és közvetíteni kérdéseit. (Mert a választ még ebben a formában sem; igaz, nem is mindig reális az ilyen követelmény.) Na de miért éppen Varga Gábor kötetén kezdenénk elverni a port, amikor egy induló (lehetőséges) drámáiról első kötetében olyan írásokkal jelentkezik, amilyen jellegűek legalább jó évtizede uralkák a hazai magyar drámairodalmat. Félreértés ne essék: nem holmi „sikerhajhászást” rovak fel Varga Gábornak, pusztán rögzitem a tény, hogy a tárgyválasztásban fiatal szerzőnk is követi az általános szemléletet. Könyveljük el, hogy ebben próbálta ki először erejét, de nem bánnánk, ha mielőbb a mába érkezne.

Lássuk azonban közelebről az első erópróba eredményeit. Röviden így fogalmazhatnánk meg: a szerző megtanult bánni a történelemmel (a történelmi anyaggal), de kevésbé a színpaddal. Súlyos, mához szóló és közérdekű kérdéseket vé fel, olyan történelmi pillanatokra, szituációkra épít, amelyeknek joggal van helyük a történelmi tárgyú irodalomban, de a helyzetek történelmi feszültsége nem tud színpadi feszültséggé változni, a gondolatok nem a színpadszerűség töltetei, hanem pusztán összeszikkasztatott eszmék maradnak. Ami nem von le semmit a súlyukból, csak — esetleges — színpadi érvényesüléseiket nehezíti. Ha nem irtóznék a szótól, azt mondhatnám, párbeszédes formában megírt *esszé*k, történelmi eszmefuttatások. Olvasmányok jók és messze továbbgondolhatók, de ha a dráma mezében jelentkeznek, meg kell vizsgálni ennek a sajátos formának a megvalósulását is. Megvallom, úgy olvastam a kötetet, mint egy gondolatgazdag prózát, és csak utólag kezdtem firtatni a drámaiság *színpadi* jelenlétének — hiányát.

Varga Gábornak szeme van ahhoz, hogy a látszólag konfliktusmentes (történelmi) helyzetben is meglássa azt a magot, mondhatni helyzeti energiát, ami kilendíti a gondolatort. Erre a legjobb példa a *Tábornokok*, melynek igazi főhősei Damjanich János és Schweidel József honvéd tábornokok, bár szerepel — ellenpólusként — Nagy-Sándor József is. Mindhárman Aradon végeztek ki, ama október eleji napon. Előbb úgy tűnik, hogy csak a fegyverletétel utáni pró vagy kontra Görgey szembenállás fog kibontakozni a tábornokok, különösen Nagy-Sándor és Schweidel között, de aztán elkanyarodik a „cselekmény”. Mert a szerző egy nyilvánvaló, de cseppet

sem egyértelmű tényre figyel fel: Damjanich és Schweidel forradalomhoz való csatlakozására. Ennek a vállalásnak az eredői, összetevői izgatják a szerzőt, ennek a ténynek a továbbgondolásából születik meg a *vita*, amelynek végén tudatosan eljut mindenikük — különösen Schweidelnek van rá szüksége — a forradalmi magatartás és a „félre nem magyarázható halál” vállalásáig.

A tizenyolc hosszabb-rövidebb (van közöttük pár soros is) képből álló párbeszéd izgalmas, erőteljes, de nem alkot drámát — a „színpadi alkotás” szó értelmében. Kár, mert az anyag alkalmat adna rá.

A másik „történelmi dráma” — *A disputa* — már inkább közelít a színpadszerűség törvényehez, a szerkesztés, az építkezés, a megjelenítés lehetőségeire is figyelő írói megmódolási mű. Hibája viszont a statikusság, az állóképesség. A cím valójában műfaji megjelölést is hordoz: *disputa* ez a javából, hitvita, ha úgy tetszik, kevés színpadi történés-sel. Persze, nem elképzelhetetlen az előadása, hiszen jó néhány hasonló módon (meg nem) írt drámát adtak már elő színházaink. És ha a szerkesztésben ez az írás közelít leginkább hagyományos történelmi drámáink (cseppet sem eszményi) eszményéhez, azt is hozzá kell tenni, hogy mondanivalójában is ez a legkevésbé újszerű. Pázmány érsek és az elfogott Alvinczy prédikátor „*disputája*” kevésbé hat olyan újszerű, frappáns meglátásokkal, mint a másik két írás. A korosodó kardinális bölcs toleranciája, a hitvitákön túl a nemzeti egységre (is) figyelő és törekvő diplomáciaja többé-kevésbé ismeretes. Talán az az izgalmasabb a szövegben, ahogy lelkiismeretére hallgatva az *ember* szembe kerül saját hit-sorsosaival (pontosabban: az inkvizíciót képviselő jezsuitákkal) és az idegen világi hatalmat megjelenítő és kiszolgáló parvenü Esterházy nádorral. A harmadik felvonásban sikerül összekapcsolni a különböző szálakat, itt tud a szerző a legnagyobb feszültséget teremteni.

Az utolsó írás — a már említett szabálytalan filmkrónika — *A hatodik oszton avagy Várad vesztese* — valóban lehetne egy forgatókönyv alapja. Pontosabban szólva: így, ahogy van, kész *irodalmi* forgatókönyv. Már csak azért is hangsúlyoznám az irodalmi jelleget, mert megítélésem szerint mint önmagában vett irodalmi alkotás ez a legkerekkebb, a legsikerültebb. Ez már nemcsak az adott történelmi szituáció körbejárása (*Tábornokok*) vagy dokumentumokra épülő szópárbaj (*A disputa*), hanem alkotói fantáziát feltételező mű, amelyben a történelem eseményeit egyéni, öntörvényű alkotásban képes hasznosítani.

Színes, sok helyszínt bebarangoló cselekménye, a konkrét, történelmi tények ellenére lebegő, titokzatos hangulata, jelképpé növesztett névtelen főhőse azt jelzi, hogy Varga Gábor ismeri és jól kezeli a modern irodalom számos rekvizitumát, de ezen túl közölni is tud velük. Képi (filmes) ábrázolás, párbeszéd és epikum határmezsgyéjén egyensúlyoz *A hatodik ostrom*. Prologusa 1660. május 22-én, a szászfenesi csata napján indul, az epilógus augusztus 28-án, Várad elestével zárul, amikor a lehető legkedvezőbb szabad elvonulási feltételek ellenére „az életben maradók döntő hányada [...] vállalva a török hódoltság minden terhét, inkább helyben maradt”.

A tanúságtévesre citált hősök „a figyelmeztetés (legutolsó lehetőségeként” jelennek meg Varga Gábor írásaiban. Szerzőnk bajlódik ugyan még itt-ott a formával, de azt már tudja, hogy miért ír. Azt is, hogy kinek.

Mindhárom mű más-más erényeit tárja fel. Igaz, hibákat is, de az összkép kedvező. Mondhatnám úgy is: biztató. Nem vállon veregetős értelemben, hanem úgy, hogy biznunk kell abban: Varga Gábornak további írásai során sikerül szintézisbe hoznia legjobb írói kvalitásait, és nemcsak a történelem kapcsán lesz a jelenről mondanivalója.

Horváth Sz. István

A Nap jegyében

1. Bálint-Izsák László regényének* címe nem arra utal, amit közvetlenül sugall: a demokratikus választások közismert Nap-jelképére, hanem sokkal inkább arra a szimbolikus magasságokba emelkedő égitestre, mely beragyogta az 1945-ös év mámoros hónapjait, egy osztály öntudatát és érzékeit, megalapozva azt a hangulatot, amelyet Szilágyi Domokos „hurrául kikelet”-nek nevez, talán nem véletlenül, ugyanazokkal a szimbolikus eszközökkel. A regény címe tehát mintegy leüti azt a fontos alaphangot, amelyet az egész szöveg számtalan eszközzel visszhangoz: egy már-már mágikus-asztrológikus jelképet az örök fény zónájáról, nem a Bika, a Kos, a Halak jegyében, hanem a Nap jegyében zajló létről.

2. A regény alaphangulatát a hirtelen megnyíló perspektívák mámore jellemzi, a felhőtlen utópiaként látott holnap s az ezeket a kamaszos ábrándokat rögtön keresztülhúzó akadályok léte fölötti kétségbeesések. Az „osztály” — a munkáság megjelenő képviselői elkesztő kedélyhullámzásokkal lepnek meg. A „minden gyönyörű” végletes illúziója párban halad a „minden kilátástalan” iszonyával. Bálint-Izsák László egyik leggyakrabban használt írói fogása ez az ellentétpontozás, amely — ma már tudjuk — mindenféle mitikus gondolkodás velejárója. Ez a típusú szemléletmód nem valami prelogikus különlegesség, hanem a tudatban létező információs szegénység miatt létrejövő inacekvát asszociációk, kötések szövevénye. Bálint-Izsák László

lelkesedő hősei önnön képzeletük csapongásának, „inacekvát asszociációinak”, az ezek létrejöttét gátolni képes tudás vagy tapasztalat hiányának a vértelen áldozatai. A szüntelen pozitív extrapolációk megvalósíthatóságát megkérdőjelezni képes információk nincsenek e hősök birtokában. Csak pozitív, hihetetlennek tűnő tapasztalatok: szabadság, a faszizmus legyőzése, a háború befejezése, a munkáshatalom megvalósulása, a haláltáborok és a munkaszolgálat rémálmainak megszűnése, a legyűrhetetlennek képzelt osztálykorlátok hirtelen leomlása... Hát nem predestinál ez a „hurrául kikelet” túlcorduló optimizmusára? Nem predestinál arra, hogy minden jelenséget, amelyik nem illik ebbe a felvonulási menetbe, nem létezőnek tekintsenek, ha pedig maguk ütköznek bele, érthetetlenül, kiszolgáltatottan álljanak vele szemben világvége-hangulatban?

3. A győztesek csupa fény hangulattal szemben a legyőzöttek nyilván ellenkező előjellel élik át az előbbi sémmát, ám lényegében szintén e végtelenség és mitikus képzetek körében maradnak. Ez a polarizált létmód s az erről alkotott szüntelen egzaltált állapot szinte eleve kizárja az árnyalt ábrázolás lehetőségét. A szüntelen kiáltozás megszünteti a kiáltás létigazolását, a felhívó funkciót. Az állandó izgalomban forró lét kiküszöböli az önreflexió lehetőségét a hősökből, ezért a leghálátlanabb tárgyat jelentik az irodalmi ábrázolás számára. A romantikus ábrázolásmód kizárásával a realista írónak csupán két lehetősége adódik e létmód visszaadására: a distanciálódás, a hősöktől ironi-

* Bálint-Izsák László: *A Nap jegyében*. Facia Könyvkiadó, Temesvár, 1982.

kus kommentárban való elkülönülés útja, vagy — és Bálint-Izsák László ezt az utat választotta — a hősök meghagyása a maguk kétségbeejtő egysíkúságában, polarizáltságában, ám ennek ellensúlyozására változatos, fordulatos helyzetekbe vitele, amelyekben a hős — váratlan akadályba ütközve vagy reménysugarat megpillantva — a túlsó végtetbe vált át. A két pólus közötti vibrálásban, nyilván járulékosan, már nem csupán extrém érzelmi állapotok is meg kell hogy jelenjenek, a szükséges érzelmi nullapontokkal, a plusz és a mínusz között.

4. Bálint-Izsák László regényének nagy erénye, hogy a választott úton haladva, kizárva az ironikus kommentár, a távolságtartó groteszk ábrázolás lehetőségét, izgalmas, vérbő cselekménnyel lep meg. A Jahn-gyár tulajdonjoga körüli bonyodalmak gazdagon átszóttek Szamosán zavaros párhelyzetének és családi tragédiájának szálaival; a cselekmény fordulatosságát segíti Molnár és Ilus kapcsolatának, Dobó és Szilveszter cselszövéseinek rajza is, valamint az egyik legérdekesebb alaknak, Kardos mérnöknek a története. A nagyszámú párhuzamos életút követése, a szövevények nagyszerű bonyolítása feledtetni tudja a hősök helyzetéből adódó ábrázolási egysíkúságokat.

5. Hogy a hősök — főként Szamosán, Molnár, Komlói vagy Jahnné, Basilidéné, Hilda — alakjainak egysíkúsága elsősorban a hősök szemléletéből következik: ez kitűnik minden esetben, amikor Bálint-Izsák László olyan embereket ábrázol, akiket nem ragadott magával ez a mitikus hév, akik racionálisak maradnak, rugalmasan alakulnak, hű kiszolgálói a helyzeteknek — de mindig önmaguk érdekeinek megfelelően. Berger-Berceanu néhány oldalas jelenése

egészen másféle erőktől sugárzik, mint a csupa lelkesedés vagy elkeseredés hősszé. Ugyancsak természetesen, nem a cselekményvezetés menete által kel irodalmi életre a groteszkebb látásmóddal megírt Dobó, Szilveszter vagy Basilide.

6. Bálint-Izsák László regénye hosszú elfekvés után látott napvilágot, hiszen a könyvzáró dátum szerint első változata 1951-ben, harminc évvel ezelőtt született. A hosszú elfekvés nem tett jót a műnek, amely lényegében a szociográfia, a riport és a regény határterületén született. Nem tett jót, hiszen *A nap jegyében* mégiscsak fikció, nem rendelkezhet tehát a nyers dokumentum bizonyító erejű hatásának növekedésével az időben; de mivel közel áll a dokumentarista műfajhoz, nem rendelkezik az irodalmi mű távlatalkotó, lényeglátó erejével sem. A könyv legfontosabb értéke: tanúbizonysága, felismeréseinek frissesége — gondoljunk csak Komlói pár hónapos hatalmától való megittasulásának rajzára, Berger-Berceanu, Lupu felügyelő alakjainak figyelmeztető erejére vagy még inkább a hatalomátvitel buktatóira és keresztútjaira, amit kitűnően példáz a vezetőségi tanács rajza (Szamosán, Dobó, Szilveszter), mindegyik a hatalom gyakorlásának másik vonalát példázva. Ezek az erények az ötvenes években *eseményé* tehették volna a könyvet, így azonban csak annak tanúbizonyossága, hogy ez is *lehetett volna*. Az irodalmi kibontakozásnak egy ilyen útja is nyitva állt: a szociografikus, a nyersebb valóságírodalom útja. Hogy nem így történt? Ez tény. Hogy miért történt? Ez a jövő irodalomtörténéseinek szóló feladvány.

Az író mindenestre megtette a kötelességét. S erre érdemes emlékeztetni ma is.

Mandics György

MCMXXCIII

Virgil Salvanu: Új városfalak

SZÁMÍTÓGÉP A KÖVETKEZŐ SZÁZ ÉVBEN (Umschau in Wissenschaft und Technik, 1982. 11—12.)

Az utóbbi harminc évben kevés területen láthattunk olyan viharos fejlődést, mint a számítástechnikában. Az egyre kisebb, gyorsabb, nagyobb teljesítményű és olcsóbb készülékek felé haladó fejlődés töretlennek látszik. A számítógépet mind több területen lehet felhasználni, olyanokon is, amelyekről eddig azt hittük, hogy ott csupán az emberi értelem boldogulhat. Nincs messze az az idő, amikor beszélgethetünk a számítógéppel; a gép előreláthatólag reagálni fog a beszédre. Vajon száz év múlva meghaladja-e a számítógép-memória tárolókapacitása az emberi agyét? Ez egyelőre csak elmélkedés tárgya. Az alábbi cikk rövid áttekintést nyújt arról, hogy mi lehetséges, mi kívánatos és mi valószínű a számítógép-technikában.

A táplálkozás és az energiagondok megoldása kétségtelenül az emberiség nagy kihívásai közé tartozik. Mindkét kérdés lényege az, hogy egy kritikus hiányhelyzet ellen nem kell küzdeni. Pontosan ellenkező a helyzet az információval: belőle fölösleg van; „furasága”, hogy nem használódik el felhasználás közben, ellenkezőleg: felhasználása még növeli is az értékét. Ha az információt nem használják fel, nem vész el, és nem romlik meg. Nincs olyan természeti törvény, amely korlátozná az embernek azt a képességét, hogy információt vegyen fel. Minél több információ áll rendelkezésünkre, annál többet akarunk belőle. Hogyan lehet az információáradatból az egyes egyének részére szükséges információt kiválasztani? A kulcs természetesen a számítógép, amely egyben információs és kommunikációs gép is. A számítógépipar fejlődése, „a nagyobb teljesítményt olcsóbban” cél érdekében a minél kisebb, gyorsabb és olcsóbb gépek irányába halad. Ezt az irányzatot több folyamat táplálja: a legfontosabb az elektronikus áramkörök minőségi javulása, amely a kapcsolási időt picosecundumokra (ps) rövidítette. Mivel az az idő, amely alatt egy impulzus elér egy áramkörből a másikba, a legerősebb „fék” a számítógép sebességének növelésében, az áram-

köröket egészen sűrűn kell elhelyezni. Képzelnék el, hogy tíz év múlva azt várjuk el a számítógéptől, hogy egy egyszerű, tíz gépi ciklust igénylő műveletet egy nanosec alatt hajtson végre. Ez a számítógép a ma létező leggyorsabbnál ötvenszer gyorsabban dolgozna. Aki egy ilyen számítógépet akar építeni, annak figyelembe kell vennie, hogy egy elektromos jel átvitele nem lehet gyorsabb a fénysebességnél. Hogy az átvitelben a nemkívánatos késéseket elkerüljük, e feltételezett számítógép minden áramkört egy 2,5 cm élhosszúságú kockában kellene elhelyezni. Ez csak különleges technikával, röntgen-, illetve elektronsugarakkal lenne megoldható. A rendkívül gyors kapcsolási sebesség miatt hőt is termelnének, egyenként néhány milliwattot, azaz a miniszámítógép egésze mintegy 1 kW-ot. A ma és a jövő félvezető technikája mellett nagyon nehéz lenne ezt a hőmennyiséget egy ilyen kis kockából úgy elvezetni, hogy az ne károsodjék. Röviden: maguk a fizika törvényei nehezítik meg azt, hogy ilyen kisméretű számítógépet és szilícium félvezetőket elképzelhessünk. A szilíciumtechnika az elmúlt 25 évben jól bevált, és valószínűleg a jövőben is beválik, de megvannak a korlátai. Ezért itt az ideje annak, hogy új technikai lehetőségeket keressünk, amelyekkel meg lehetne gyorsítani a számítógép fejlődését. Néhány ilyen új eljárás már látható közelségbe került (például a Josephson-eljárás, amelyet a Cambridge Egyetem Nobel-díjas tudósáról neveztek el). Az eljárás olyan fém-ötvezeteken alapul, amelyeket 4,2 Kelvin fokra hűtenek le. Ezen a hőmérsékleten sok fém szupravezetővé válik. Ha mint egy szendvicset közel visszük őket egymáshoz, két szomszédos áramforrás mágneses mezeje meghatározhatja, hogy az elektronok áthatolnak-e a közbenső téren. Ha áthatolnak, akkor létrejön a kapcsolás.

Az IMB zürichi és york-towni (New York állam) laboratóriumai már készítették és kipróbálták a Josephson-elv alapján készült számítógép-részegységeket. Az egyes áramkörök 20 ps alatti kapcsolási sebességet értek el. Ez a technika ma még nagy nehézségekkel küzd, de egy napon lehetővé teszi egy nagyon kicsi, nagyon gyors és eleinte

valószínűleg nagyon drága számítógép építését.

Ésszerűnek tűnik, ha a számítógépet a másik nagy információtarolóval, a könyvtárral hasonlítjuk össze. A nagy könyvtárak információtartalmát is egyszerűen át lehet számítani a számítógép bit-nyelvére. A Washingtoni Kongresszusi Könyvtár például mintegy 20 millió könyvet, iratot tárol. Ez körülbelül 9 billió bitnek felel meg. Ezen információmennyiség tárolásához kevesebb, mint 20 IBM 3850-es tárolórendszer elegendős.

Hogy a 2080-as évre előretekintésünk, olyan technológiai prognózisokra kell támaszkodnunk, amelyek nem a science fiction világába tartoznak. Bár a fellogaritmikusk papírral történő előrejelzés eléggé problematikus, más javaslat híján ilyen módszerrel próbálják meg előrejelezni a tárolókapacitás növekedését adott költségek mellett. Több évtizeden át a tárolókapacitás növekedése átlagosan évi 35 százalékos volt. Ha a jövőben ez a növekedés le is lassulna, feltehetjük, hogy ugyanakkora anyagi felhasználás mellett, amellyel ma 20 millió könyvet lehet tárolni egy elektronikus könyvtárban, száz év múlva 15 milliárdot lehet. A könyvtári adatok tárolását az emberi agy tárolókapacitásával összehasonlítani meglehetősen primitívnek tűnik, így minden számotválti előrejelzése ettől a ponttól kezdve nagyon merésznek minősül. Ha az agykapacitást tárolt bitek halmazának tekintjük, akkor abból indulunk ki, hogy minden agysejt, amely információt tud tárolni, egy tárolóegységgel hasonlítható össze. Eddigi ismereteink alapján az agy tárolókapacitása mintegy 10 billió bitnek felel meg. Öt évvel ezelőtt egy ekkora kapacitású számítógép terjedelme 500 m magas hegynek felelt volna meg. 1953 óta a tárolóegységek terjedelme nyolcszázszor kisebb lett, és ugyanilyen sebességgel csökken tovább. Ha a csökkenési évi 21 százalékra kerekítjük, és kivetítjük a következő évszázadra, megállapíthatjuk, hogy a számítógép információsűrűsége meg fogja haladni az emberi agyét.

Például a 64 K-bites morzsa (chip) olyan apró, hogy egy tű fokán is átfér. Számítógépen 1979-től használják. Ez az összehasonlítás természetesen nem egészen helyes, az agy asszociációs képessége ugyanis megnöveli tárolókapacitását. Ha a logikai áramkörök költsége évente 21 százalékkal csökkennék, akkor egy mai fejlettségi szintű számítógép ára valószínűtlenül kicsi lenne. Természetesen ez nem fog bekövetkezni. Valószínűbb, hogy 2080-ban is ugyanolyan árakon adják el a számítógépeket,

mint ma, csak a teljesítményük lesz a mai teljesítmény 15 milliárdszorosa.

Mindent egybevetve, nem lehet azt várni, hogy a félvezető tárolók vagy akár a mágneses buboréktárolók nagysága és költségei a következő évszázadban is olyan gyorsan csökkenjenek, mint az elmúlt évtizedekben. Ha még akkor is félvezetőket használnának, egy tárolócellára csak három atomnyi hely jutna. Mivel ez nagyon kevés, valami újat kell kitalálnunk. Elképzelhető például egy komplex háromdimenziós tárolócella, amely reprodukálni tudná önmagát. Ehhez hasonló modell már létezik: éspedig a dezoxiribonukleinsav, amelynek egy 10 milliárd bitnyi genetikai információ tárolója van. Egy adott dezoxiribonukleinsav-molekulának sajátos vegyi szerkezete van. Még a következő 100 év eltelte előtt minden valószínűség szerint elkészül a DNS-molekula felépítéséhez hasonló biológiai kristálysámítógép. Ez nem jelent mást, mint hogy az agyat újból fel kell találni.

A jövőben még egy reményünk beteljesülhet: az egyénhez alkalmazkodó termelés és az egyénhez alkalmazkodó szolgáltatás. Ez nagy előrehaladást jelentene az indulás éveibe képest, amikor is a termelés az előállított termékek egyformaságát feltételezte, és a gyártó a karbantartás felelősségét teljes egészében másnak engedte át. A számítógép először teszi lehetővé az előállítónak, hogy árut tömegesen állítson elő, de egyidejűleg alkalmazkodjék a megrendelő egyedi kívánságaihoz is. Az IBM már ma is előállít olyan logikai áramköröket, amelyek a számítógép irányítása alatt pontosan megfelelnek az ügyfelek elvárásainak. Mindez újfajta viszonyulást kíván a számítógéphez. A jövőben a számítógép segíteni fogja az embereket kommunikációs nehézségeik legyőzésében. Ez magas fejlettségű, a természetes nyelvekhez hasonló programnyelvet igényel, amelynek alkalmazásakor a számítógépnek csak azt kell megkérdeznie, hogy egy bizonyos kérdésben milyen segítséget nyújtson. A számítógép megvilágítaná a különböző megoldási változatokat, és utasításokat adna a kiválasztott megoldáshoz. Hogy ezt a szintet elérhessük, olyan számítógép-programokat kell kifejlesztenünk, amelyek nem az embereket helyettesítik, hanem olyan kapcsolatba hoznák őket a géppel, mintha a gép is „emberszabású” lenne.

Ha a jövőbeli elektronikus rendszerek képesek lesznek a tudás közvetítésére, az egyetemek ismét időt áldozhatnak új ismeretek gyűjtésére, ami száz évvel ezelőtt még a tulajdonképpeni feladatuk volt. Új intézményformák

fogják felváltani a megmerevedett iskolai osztályformát — „életfogytiglan“ tartó, átfogó, termelékeny, hatékony és a személyes igényekhez szabott képzéssel. Ahhoz, hogy ez létrejöhessen, azokat, akik az egyetemeken és másutt új ismereteket tárnak fel, e tudás „fogyasztóinak“ megfelelően meg kell fizetniük. Ha sikerül a szellemi tulajdont megvédeni is, akkor 2080-ban élénk piaca lesz a tudásnak, mivel elosztása a különböző fogyasztók között problémamentes, egyszerű és nagyon olcsó lesz. P. J. A.

REFLEKTORFÉNYBEN AZ EMLÉKEZÉS (Psychology today, 1981. július)

A társadalmi valóság a néző szemében keletkezik, és a látás érzelmileg is meghatározott — így fordíthatnók kissé szabadon Gordon H. Bowernek, a Stanford Egyetem professzorának megállapítását abból a cikkből, amelyet *Hangulat és emlékezet* címmel közöl a folyóiratban. A szerző feltételezi, hogy agyunkban külön nyoma marad minden érzelmenek, amelyet valaha átéltünk, és az elraktározott tapasztalatok könnyebben idézhetők fel a keletkezésüket kísérő hangulatoknak megfelelően. A pillanatnyi lelkiállapottól függő emlékezet tételének bizonyítására több érdekes kísérletet ismertet, illetve adatgyűjtések következtetéseit sorolja fel. Érvéleése annál is izgalmasabb, mivel versenyezni látszik az elfojtás elméletével az emlékezés—felejtés magyarázatában.

Kísérletei azért is figyelemre méltóak, mert a legtöbb laboratóriumi kísérletet ebben a tárgykörben eddig elsősorban állatokkal végezték, hiszen az állatokat különböző injekciókkal könnyű megfelelő fokú izgalmi állapotba hozni; ez a „lelkiállapot“ egyúttal kevésbé is árnyalható, mint pl. a félelem, a harag, a boldogság vagy a szomorúság, amit az ember él át. Háromféle kísérletsorozatában a szerző először hipnotikus szuggesztióval idézett elő kellemes vagy lehangolt állapot önkéntes jelentkezésénél, akik bizonyos feladatot kaptak: szavak sorozatát kellett megtálcálniuk.

Óriási különbség mutatkozott a teljesítményben aszerint, hogy a számonkéréskor hasonló vagy ellentétes hangulatba hozta őket. Azonos lelkiállapotban a teljesítmény 70-80%-os, az ellentétes lelkiállapot 46%-os eredményével szemben. Mintha a különböző hangulat anyagai külön raktározódnának el, úgy, hogy könnyebben olvashatók vissza hasonló lelkiállapotban. Második kísérletsorozatában arra kérte önkéntes jelentkezőit,

hogy egy héten keresztül vezessenek részletes naplót érzelmi életük eseményeiről (örömteli találkozások, bosszúságok stb.), s egyúttal értékeljék egytől tizig terjedő skálán az eset kellemes vagy kellemetlen voltát. Egy hét múlva enyhe hipnotikus behatással ismét ellentétes hangulatba hozták a résztvevőket, s azt tapasztalták, hogy jó hangulatban több kellemes, mint szomorú eseményre emlékeznek vissza, és a felidézett esetek is elsősorban azok közül kerülnek ki, amelyeket eredetileg erősebb élményként értékelték a saját besorolásuk szerint.

Harmadik adatgyűjtésük alkalmával minél több gyermekkori élmény rövid leírását kérték a jelentkezőktől. Másnap ismét értékeltették a szereplőkkel élményeiket mint kellemes, kellemetlen vagy semleges eseteket. A jó hangulatban írott élmények 92%-os aránytelődést mutattak a kellemes emlékek felé, és viszont: a szomorú hangulatúak több kellemetlen esetre emlékeztek... A kísérleti anyag és a hozzá fűzött értékelés egyaránt azt látszik bizonyítani, hogy az emlékképekhez tapadó érzelmek döntően befolyásolják azt az önkéntelen válogatást, amelynek megfelelően felidézünk magunkban az eseményeket. Érzelmi állapotunk előítéleteinknek megfelelően rostálja a valóságot.

A hangulatilag megfelelő hatás emlékeztetést jelent a megfelelően kiszűrt esetekre. Ezért az erős érzelmi színezetű emlékek mélyebb nyomot hagynak és könnyebben felidézhetők. Erejüket növeli ritkaságuk. Mindez az érzelmi tényező fontosságát bizonyítja, amely úgy működik az emlékezés kapcsolatteremtő folyamatában, mint valami önálló aktív egység, s ezzel óriási mértékben befolyásolja válogató észleléseinket, tanulásunkat, ítéleteinket, egész gondolkodásunkat, sőt cselekvéseinket is.

A folyóirat ugyanazon számában egy olyan cikk követi az előbb ismertetett cikket, amely szintén az emlékezetről szól: *Villanófény-emlékezet*. Az emberi lélek bonyolultságát bizonyítandó a szerző, B. F. Benderly antropológus éppen egy olyan momentumot ragad ki, amelyik nem a hangulati tényező fontosságát bizonyítja, hanem olyan emlékezteli jelenségről beszél, amely kivételt képez. A kivételt képező jelenség a valóban kivételes események rögzítésekor jön létre, mégpedig oly módon, mintha a lélek pillanatfelvételt készítené valamely ritka esemény összes részleteiről. Ebben a merő célzásra is bármikor könnyen felidézhető emlékképben benne foglaltatnak az esemény rögzítésekor átélt összes benyomások, mintha csak valóban idegrendszerünk

érzékeny anyagába nyomódtak volna bele annak a forró pillanatnak hangjai, színei, illata, érzelmi levegője, még az akkor uralkodó időjárás is, a hely és a mellékszereplő személyek aprólékos adataival együtt. Minden mellékes egyedi aprósággal teljes egészről van szó, amely nem tapasztalati alapon idővel halmozódó élményekből szűri ki a megőrzött emlékképet, hanem teljes gépiességgel a pillanat nyújtotta élményt rögzíti.

Csak az olyan esemény vagy ilyen, bármikor könnyen előhívható, valóság-hű, részletes emlékképet, amely újszerű és biológiailag is fontos. A váratlanságnak és a jelentőségteljeségnek ritka pillanatokban keletkezett ötvözetéről van szó. Például a Kennedy-gyilkosság,

amelyről a nagyközönség évek múlva is pontosan tudja, mikor, hol, kitől és milyen körülmények közt értesült. Mintha az agy villanásnyi idő alatt kapná az utasítást: „mindent tárolj!” Mintha a döbbenetes pillanatban az átélő nem vesztegetne időt és energiát a válogatásra, hanem éppen azért dobna be minden erőt, hogy a pillanatnyilag aktív összes színopszisok kapcsolatait, a teljes élményt rögzítse.

Az emlékezet a tapasztalatokat a viselkedés számára hasznosítja. A ritka forró pillanatok önmagukban is eléggé erős nyomot hagynak, mert indultlani jelentőségük fontos. A szervezetben előidézett élettani folyamatok hevesége maradandó nyomot hagy a központi idegrendszerben is.

V. T. V.

György Albert: Leányfej

BINDER PÁL tanár (Brassó). — A nyáron Kovách Géza aradi történésszel részt vettünk a Veszprémben megrendezett Nemzetközi kézipar- és céhtörténeti szimpozionon (augusztus 21—25.), ahol előadásokat tartottunk, s alkalmunk volt megismerkedni a céhtörténettel foglalkozó külföldi kutatókkal. [...] Hazajövetem után nagy örömmel olvastam a *Korunk* utolsó számait. Igazán szívből gratulálok az ügyes számokhoz. Nagyon tetszett a kitűnő — s egyben szomorú — cikk a *születésszabályozásról*. Igen aktuális téma. Engem különösen azért érdekelt, mert Erdély történelmi demográfiáján dolgozva a születések problémájához is gyűjtöttem az anyagot. Nagyon tetszett a 8. számban közölt Borsa-völgyi adattár. [...] — A *Korunk* pályázatára a botfalusi cukorgyár életét bemutató fényképalbum kommentálásával én is benevezek — *ha időm engedi!* — Mint már említettem, Madaras Lázárral (aki most, Albert Sándor nyugdíjazása után a *Brassói Lapok* főszerkesztője lett, s persze még foglaltabb, mint valaha) közösen írjuk Erdély történelmi (tradicionális) demográfiáját. Felsorolom az eddig elkészült fejezeteket [...]: az erdélyi megyék, Királyföld (Szászföld), Székelyföld népessége a középkorban, a népmozgalom, a belső és külső vándormozgás problémái, Erdély városi lakossága, a háborús pusztítások mint a túlhalalozás egyik oka. [...]

A KORUNK TERJESZTÉSE TANULÓIFJUSÁGUNK KÖRÉBEN

Pethőné Zsigmond Ilonának, a Csíkszeredai Matematika—Fizika Középiszkola igazgatójának a kezdeményezésére új, kölcsönösen előnyös módszerrel egészült ki a *Korunk* középiskolai terjesztése. A tanárok és egyes tanulók postai előfizetései mellett az igazgatóság 50 példányt rendelt meg a tanulóifjúság számára közvetlenül a szerkesztőségtől a tanulók számára előnyösebb számonkénti fizetésre.

A módszer népszerűsítését a tanfelügyelőség is elősegítette, s kedvező visszhangra talált a megye sok iskolájában. Eddig Gyergyószentmiklósról az 1. sz. Ipari és a Salamon Ernő, Székelyudvarhelyről az 1. sz. Ipari, a Dr. Petru Groza és a Tanító-és Óvónőképző, továbbá a szentkeresztbányai és a székelykeresztúri középiskola, a szomszédos Kovászna megyéből a baróti, Fehér megyéből pedig a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium kötött le tanulóifjúsága számára a helyi igényeknek megfelelő példányszámot.

Ez a módszer a tanulóifjúság soraiban kiegészítheti vagy akár helyettesítheti a postai közös-csoportos előfizetéseket. Másrészt a minden számra igényt tartó tanulóknak ez a módszer is biztosítja a számok folyamatos megszerzését.

A *Korunk* szerkesztősége elismerését és köszönetét fejezi ki mindenekelőtt Pethőné Zsigmond Ilona igazgatónőnek rendkívül eredményes kezdeményezéséért, nem kevésbé Lászlóffy Pál főtanfelügyelőnek kitartó támogatásáért és a többi középiskola igazgatójának, vezetőségének, a módszer valamennyi támogatójának segítségükért és mindazoknak, akik fáradoznak a *Korunk* példányainak a szétszórásában.

A KORUNK HÍREI

Október 19-én a tordai Jósika Miklós Művelődési Kör vendégeként Veress Zoltán, a *Korunk* Füzetek első számának szerkesztője ismertette a tervezett kiadvány-sorozatot, a *Korszerű gyógynövényhasználat* szerzői közül H. Péter Mária és Gáspár Mária beszélt munkájáról, majd a kör tagjai közül Fazakas Ferenc, Major István, Farkas László, Zsigmond Csaba és Nagy Ferenc szólott hozzá az elhangzottakhoz. Október 26-án a nagyváradai, október 27-én a székelyhídi szabadegyetemen Kántor Lajos tartott előadást *Az irodalom közösségteremtő ereje* címmel.

KORUNK GALÉRIA

Október 23.: Major Ildikó (Szatmár) festményei. — A megnyitón Banner Zoltán bevezetője után Török Katalin színművésznő Jékely Zoltán-verseket adott elő, Buzás Pál zongoraművész Kodály-zongoraműveket játszott.

